

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

60. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1995

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Alm Brand af 1792

Dansk lokalhistorisk Forening

Hinnerup Kommune

Hørning Kommune

Odder Kommune

Ry Kommune

Skanderborg Kommune

Unibank A/S

Århus Kommune

Sats, repro og tryk:

Ry Bogtrykkeri A/s, 8680 Ry.

Omslagsbillede: Et sammensat, 19 cm højt lerkar fra en stenaldergrav ved Hinnerup.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

FORORD

I gennem snart 60 år har man kunnet hente viden og berigelse i Østjysk Hjemstavns årbog. Mange sider med lokalhistorie er det blevet til, og endnu flere vil følge efter. Utroligt, men vore bidragsydere byder stadigvæk på mange spændende beretninger, og der er mange kilder at øse af - heldigvis. Østjysk Hjemstavnsforenings medlemstal ligger omkring de tusinde, og det giver et fingerpeg om, at det, der var, kommer os ved.

Antallet af tilsendte manuskripter overstiger, hvad vi er i stand til at bringe i årbøgerne, og derfor må redaktionsudvalget nødvendigvis foretage en udvælgelse. Årbogens sidetal ligger så nogenlunde fast, for vi har jo et budget, som skal holdes.

I 1941 - 5 år efter årbogens start - lød det fra sekretariatet i Brabrand: »Enhver, der interesserer sig for hjemstavnen, dens natur og minder, bør stå som medlem af Østjysk Hjemstavnsforening, og foreningens medlemmer bedes i sagens interesse gøre et virksomt arbejde for tilgang af nye medlemmer, hver i sin kreds«. Disse ord har også gyldighed for dagen i dag. Vi er mange, men vi vil gerne være flere. Vi vil gerne give hjemstavnshistorien videre til så mange som muligt.

I det følgende en kort omtale af årbogens indhold.

Marianne Ritzau indleder med at fortælle om en guld- og sølvsmeds virke. Vi er

REDAKTION

Ansvarshavende redaktør:
Overlærer *Jens Holmberg Kristensen*

i Horsens, hvor Rasmus Jensen havde sin livsgerning.

Fra Viggo Lovdal foreligger en skolelærers versificerede hyldest til sin skole. Stedet er Them.

Vi er på alfarvej med Kirstin Nørgaard Pedersen. Der er igen hentet stof fra tingbøgerne.

Det sørgelige efterbryllup i Sandby er faktisk en gruelig beretning, som Gerda Riisberg nedskrev.

Om nogle af de interessante udgravninger ved Hinnerup beretter arkæologen Jens Jeppesen.

Albert Stabell havde i sin tid flere proprietærgårde på Silkeborgegnen i sin besiddelse. Henry Kjær skildrer indgående denne jorddrot og hans gårde.

Så er vi ved Vessø i Dover sogn. Bent Østergaard lader os denne gang få indblik i en mordsag fra 1689.

Årbogens sidste artikel omhandler et par retssager fra 1700-tallet. Estrid Wilhelms fortæller via tingbogen.

Lars Otto Kristensen anmelder nyudkomne bøger omhandlende Østjylland. Det er gavnligt og nyttigt med sidste nyt på det felt.

Det er glædeligt, at lokalarkiver og museer vil delagtiggøre os i det forløbne års tildragelser - som sædvanlig.

En hjertelig tak til alle, som har bidraget til denne årbog.

Jens Holmberg Kristensen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S BESTYRELSE

Formand: *Karen Margrethe Sørensen* (1994)
Ormslevvej 432, 8260 Viby J, 8628 3371.

Næstformand: *Niels P. Boye-Nielsen* (1993)
Sandbygaard, 8382 Hinnerup, 8698 2077.

Kasserer: *A. H. Schau* (1993)

L. A. Ringsvej 68, 8270 Højbjerg, 8627 3067.

Jonna Abild Nielsen (1993)

Rønbjergvej 6, 8240 Risskov, 8621 4532

Ove Kjær (1994)

Hørgaardsvej 31, 8240 Risskov, 8617 9230

Herman Rasmussen (1994)

Sabro Skovvej 1, 8471 Sabro, 8694 8757

Jørn Kirkegaard (1993)

Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg,
8657 2007

Lars Otto Kristensen (1993)

Marselis Boulevard 35, Vth., 8000 Århus C,
8613 8715

Søren Chr. Sørensen (1993)

Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 8689 1976

P. V. Christiansen (1993)

Solklintevej 17E, 8250 Egaa, 8622 4643

Jens Jeppesen (1993)

Skovmøllevej 43, 8270 Højbjerg, 8627 7159

Søren Jacobsen (1994)

Kjeldbækgaard, Kjeldbækvej 15, Ørting,
8300 Odder, 8655 4109

Jørgen Møller Bitsch (1994)

Skovbyparken 11, Skovby, 8464 Galten,
8694 3936

Anders Nørgaard (1994)

Rønvangen 52, 8382 Hinnerup, 8698 5193

Tilforordnet bestyrelsen:

Jens Holmberg Kristensen (Årbogsredaktør)

Marselis Boulevard 28, 10. lejl. 3, 8000 Århus C,
8612 2573

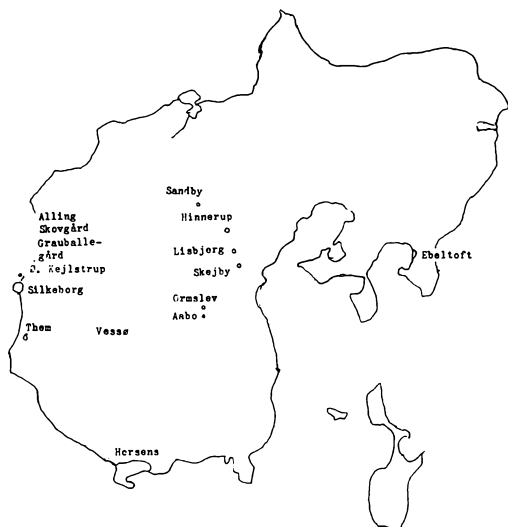
Æresmedlemmer:

Museumsinspektør, dr. phil. *Erna Lorenzen*,
Århus

Godsejer *Erik Kjær*, Ristrup Hovedgaard

Overlærer *J. S. Thomsen*, Viby J.

Her skete det

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord.....	3	Stenaldergravhøje ved Hinnerup	47
Østjysk Hjemstavnsforenings bestyrelse og æresmedlemmer	4	<i>af Jens Jeppesen</i>	
Oversigtskort, indholdsfortegnelse	5	Albert Stabell til Grauballegård, Allingskovgård og Ø. Kejlstrup	54
Foto af bestyrelsens medlemmer	6	<i>af Henry Kjær</i>	
Forfattere.....	7	Var Thomas Andersen i Siim drabsmanden?	73
»... kendt langt uden for Horsens grænser«	9	En mordsag fra 1689	
<i>af Marianne Ritsau</i>		<i>af Bent Østergaard</i>	
Skolelærerens hyldest til sin skole.....	24	Et par retssager fra 1700-tallet	89
<i>af Viggo Lovdal</i>		<i>af Estrid Wilhelms</i>	
Alfarvej	27	Litteratur om Østjylland.....	94
<i>af Kirstin Nørgaard Pedersen</i>		<i>af Lars Otto Kristensen</i>	
Et sørgeligt efterbryllup i Sandby	39	LOKALHISTORISKE ARKIVER:	
<i>af Gerda Riisberg</i>		Lokalhistorisk arkiv for Borum og Lyngby sogne	102
		<i>af Peter Poulsen</i>	
		Lokalhistorisk arkiv for Gylling og omegn	103
		<i>af Ejnar Pedersen</i>	
		Hadsten Kommunes Lokalhistoriske arkiv og samlinger	104
		<i>af Hilmar Andersen</i>	
		Hinnerup Egnarkiv	105
		<i>af Søren Svidt Christensen</i>	
		Lisbjerg-Skejby-Terp Lokalarkiv	106
		<i>af P. Holm Jensen</i>	
		Molsbibliotekets Lokalhistoriske Arkiv i Knebel	107
		<i>af Carl A. Laursen</i>	
		Fra Nørhald Egnarkiv 1995	108
		<i>af Peter Østergård</i>	
		Rosenholm Egnarkiv	109
		<i>af Aksel Hjort</i>	

Solbjerg og omegns Lokalhistoriske arkiv 110 <i>af Aage Domino</i>	Silkeborg Museum 117 <i>af Keld Dalsgaard Larsen</i>
Vejlby-Risskov Lokalhistoriske arkiv 112 <i>af Arne Christiansen</i>	Tillæg: Purhus Lokalarkiv 119 <i>af Jytte Nielsen</i>
MUSEER:	Østjysk Hjemstavnsforening 1994/95 - beretning <i>af Karen Margrethe Sørensen</i>
Djurslands Museum - Dansk Fiskerimuseum 114 <i>af Bjarne Flou</i>	Personregister 124
Forhistorisk Museum Moesgård 115 <i>af Jens Jeppesen</i>	Stedregister 126

Østjysk Hjemstavnsforenings bestyrelse

Forreste række fra venstre: Jørgen Møller Bitsch, Karen Margrethe Sørensen, Jonna Abild Nielsen, Søren Chr. Sørensen, Jens Holmberg Kristensen.

Bagerste række fra venstre: N. P. Boye-Nielsen, Anders Nørgaard, Ove Kjær, Herman Rasmussen, Jens Jeppesen, P. V. Christiansen, A. H. Schau, Søren Jacobsen.

Fraværende: Lars Otto Kristensen.

Foto: Jørn Kirkegaard, som også er medlem af bestyrelsen.

FORFATTERE

Marianne Ritzau, født 1948 i Kalundborg, bosat i Århus. Cand.mag. i kunsthistorie og middelalderarkæologi fra Århus Universitet 1984. Arbejder indenfor forlagsbranchen. Har skrevet artikler om kulturhistoriske emner.

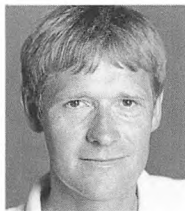
Viggo Lovdal, født i Them sogn 1935. Ansat ved DSB. Har siden drengærene haft skribentvirksomhed som hobby. Skriver kronikker og artikler til såvel fagsom dagspressen. Især har Midtjyllands Avis været aftager af mange lokalhistoriske artikler.

Kirstin Nørgaard Pedersen, født 1929 på Frederiksberg. Uddannet tegner fra Kunsthåndværkerskolen i København. Begyndte som selv lært slægtshistoriske undersøgelser omkring 1980. Denne interesse blev efterhånden udvidet til også at omfatte lokalhistoriske emner, især med udgangspunkt i 1600-tallets tingbøger.

Gerda Riisberg, født 9. august 1902, død den 14. september 1992. Var fodlæge med adresse på Søndergade 2 i Århus. Hun efterlod sig en familiebeskrivelse, som her bringes i sin helhed.

Jens Jeppesen, født på Fur i 1951. Cand.phil. i forhistorisk arkæologi. Siden 1988 ansat på Forhistorisk Museum Moesgård.

Henry Kjær, født 21. december 1913 på Ramten hede, søn af boelsmand Martinus Kjær og hustru Marie. Har i sin ungdom fortrinsvis været beskæftiget med landbrug. Kom i 1935 i tjenete hos Nanna Aakjær på Jenle, hvor han fik vakt sin historiske interesse gennem Aakjærs hjemstavnsbeskrivelser.

Henry Kjær har siden arbejdet som vejmand og som ekstrabud ved postvæsenet i Gødvad ved Silkeborg. Han har i 1972 skrevet artiklen om Kvisthuset gennem 300 år og derudover flere historiske artikler til Grenaa Folketidende og Silkeborg Avis.

Bent Østergaard, skolebibliotekar og forfatter, født 1935. Af forfatterskabet! Indvandrerne Danmarkshistorie, 1983, og »Gud og mennesket«, 1988, samt ». . . og verden kom til Danmark«, 1991. Desuden bøger og artikler om menneskerettighedsspørgsmål og historiske emer.

Estrid Wilhelms, født Jensen, født i Vellev og opvokset i Toustrup byskole, været på ungdomsskole og højskole. Uddannet sygeplejerske 1946-49 på Århus Kommunehospital, ansat på Psykiatrisk Hospital 1952-82, derefter pensioneret. Har siden frekventeret voksenundervisningen på V.U.C. i Århus og samtidig arbejdet med slægtsforskning.

» . . . kendt langt udenfor Horsens Grænser«

Om guldsmed Rasmus Jensen, Horsens, 1841-1922

Af Marianne Ritzau

Fra midten af 1800-tallet undergik verdensøkonomien store forandringer. Nye metoder vandt indpas i vareproduktionen. Industrialiseringen slog igennem i stigende omfang. Håndværkere blev til fabrikanter. Produktionen voksede, og den internationale handel steg kraftigt.

De mange nye produkter og ideer skulle markedsføres på et stadigt mere internationalt marked. Det skete blandt andet gennem de store udstillinger, der prægede tiden. Verdensudstillinger, nordiske udstillinger, landsudstillinger, regionale udstillinger, lokale udstillinger, industriudstillinger og mange andre udstillinger med varierende temaer afløste hinanden i en tæt strøm. Tiden var karakteriseret af stor optimisme og fremtidstro. Man var stolt af de mange tekniske fremskridt og var overbevist om, at verden bestandig ville gå mod bedre tider. Udstillingerne virkede dels som løbende understregning af denne optimisme, dels handelsfremmende og inspirationskilde for fabrikanter og håndværkere. De kunne her gøre sig bekendte med de nyeste tendenser inden for de hovedområder, udstillingerne oftest var bygget op over: Kunst, landbrug og industri, herunder kunstindustri.

Der var almindeligvis stor offentlig opmærksomhed omkring udstillingerne, og for producenter inden for alle brancher var det en drøm at blive udtaget til at få sine produkter fremvist, omtalt og måske præmieret, mens hele verdens eller i hvert fald Danmarks eller egnens øjne, hvilede på dem.

Efter udstillingernes afholdelse forelå der ofte, især fra verdensudstillingerne, store velillustrerede kataloger, der kunne tjene til inspiration for kunstnere, fabrikanter og håndværkere verden over.

Danmark hævdede sig smukt inden for guld- og sølvmedefaget på verdensudstillingerne. Fremtrædende københavnske firmaer som guldsmedjerne Dahl, Dragsted, Hertz og Michelsen og sølvvarefabrikant V. Christesen udstillede både corpusvarer og smykker, og høstede stor anerkendelse. Ved siden af de københavnske mestre optræder der imidlertid flere gange en enlig provinsmester, Rasmus Jensen fra Horsens, der tilmed udmærker sig og opnår flere medaljer samt rosende omtale.

Hvem var denne Rasmus Jensen?

Han bliver født den 13. april 1841 i landsbyen Billund i Grene sogn i Midtjylland som søn af en gårdmand. Efter konfirmationen kommer han i 1855 som 14-årig i lære

*Guld- og sølvsmed Rasmus Jensen 1841-1922, borger-
skab i Horsens 1867-1922.*

hos guldsmed Johan Jacob Rühle i Ribe og kan begynde den fem-årige uddannelse, der dengang var reglen inden for faget.

Her når han dog kun at stå i lære i tre år, da Rühle dør i 1858. Rasmus Jensen tilbringer derfor de to sidste af sine læreår hos en anden Ribemester, guld- og sølvsmedemester Andreas Dyrebye, hos hvem han kan afslutte sin læretid den 1. november 1860. Dyrebye giver sin lærling et fint skudsmål i svendebrevet med disse knudrede vendinger: »Alt som R. Jensen i sin Læretid hos mig stedse har været flittig og agtpaagivende, og opført sig til min Tilfredshed, dette bevidner jeg hermed, og anbefaler ham derfor til de ærede Herrer Guld og Sølvarbejdere«.

Rasmus Jensen fortsætter hos Dyrebye et stykke tid. Derefter træffer vi ham som svend hos Hans Peter Ingerslev i Vejle, hvor han arbejder i to år fra januar 1862 til januar 1864. Også fra denne arbejdsplads får han et godt vidnesbyrd.

I mellemtiden er krigen mellem Danmark og Preussen/Østrig brudt ud. Rasmus Jensen indkaldes til militæret og når at deltage i krigen i 1864. Han hjemsendes den 22. september og starter samme dag som svend hos guld- og sølvsmedemester C. E. Obbekjær i Vejle. I hans vandrebog kan vi læse, at: »Hr. Jensen har arbejdet hos mig fra 22. Septbr. 1864 til Dato til min fuldkommeste Tilfredshed i enhver Henseende«.

Samme dag, den 28. april 1865, afgår han i følge Vejlepolitimesterens påtegning i vandrebogen til København med dampskib og jernbane og med 10 rigsdaler på lommen. Rasmus Jensen ankommer til København den 2. maj 1865. Hans tid i hovedstaden indskrænker sig til to år. Den har hidtil været uoplyst, men der er nu fremkommet en lommebog med sporadiske optegnelser, der kaster lys over, hvor han har arbejdet i den første tid i København.

Han starter hos guldsmed Thorvald P. Martin Foght i Gothersgade 91. Efter godt en måned får han nyt arbejde hos landets første store sølvvarefabrikant, V. Christensen i Amaliegade 11. Her bliver han i to måneder og får i denne tid et godt indblik i maskinel fremstilling af sølvvarer, både bestik, smykker og corpusarbejder. Det skal senere komme ham til nytte i Horsens. I august skifter Rasmus Jensen atter arbejdsplads, denne gang til guldsmed Carl Emanuel Greens værksted, der ligger Nybørs

16. Herefter er der ikke flere optegnelser i lommebogen, og om han har nået at arbejde for endnu flere københavnske mestre kan ikke siges.

Lidt ved vi dog om Rasmus Jensens resterende tid i København. Han bliver gift i Holmens Kirke den 6. maj 1866 med Anna Jørgensen fra Sørbymagle på Sjælland. Deres første barn døbes samme sted 15. april 1867. Under den sidste del af opholdet i København må han have været selvstændig. Det fremgår dels af oplysninger på datterens dåbsattest, hvor Rasmus Jensens erhverv angives som guldsmedemester, altså som selvstændig, dels af en annonce i Horsens Avis den 7. maj 1867, hvori han omtaler sig selv som tidligere selvstændig i København, samt endelig af hans borgerskabsbrev fra 30. april 1867.

Rasmus Jensen flytter nemlig til Horsens i foråret 1867. Her får han borgerskab som sølv- og guldsmed den 30. april 1867. Han åbner forretning og værksted i Smedegade 317 (i dag nr. 77) i manufakturhandler Storcks ejendom. I Horsens Avis annoncerer han tillige, at butikken bestandig vil være forsynet med et rigt udvalg af nyeste faconer og anbefaler sig med alt nyt arbejde, reparationer og gravørarbejde. Hermed har Rasmus Jensen i sin »tiltrædelseserklæring« fremlagt det program, han skal følge gennem hele sit lange liv som guldsmed: Han er til stadighed i udvikling i overensstemmelse med tidens tendenser, så han til hver en tid kan efterkomme kundernes skiftende ønsker.

Rasmus Jensens virke som guldsmed tager sin begyndelse i den periode, der af kunsthistorikere betegnes som den såkaldte stilforvirringens tid. Tidsmæssigt strækker

perioden sig fra 1840'erne til omkring århundredskiftet. Der var fra mange sider stærke ønsker om, at landet skulle finde sin egen nationale stil, hvormed man kunne hævde sig internationalt i stedet for at placiere udlandet. I et forsøg på at nå frem til en sådan stil gør man brug af alle hidtil kendte stilarter som romansk, gotisk, renaissance, barok og rokoko. Især anvendes renaissancestilen, der af samtiden også kaldes Christian den IV-stilen. Det er nemlig tidens herskende opfattelse, at landet under netop denne konge havde blomstret i særlig grad. Stilforvirringen viser sig måske tydeligst, når flere perioders stiludtryk anvendes på den samme genstand, hvad der ofte er tilfældet¹⁾.

Omkring 1860 kan en ny stil, den oldnordiske, føjes til rækken af anvendte stilarter. Den henter sine stilistiske elementer fra den nordiske oldtid, især bronze- og jernalderen samt vikingetiden, men undertiden også fra middelalderen. Den vinder meget stor udbredelse blandt guld- og sølvmede og anvendes især i smykkeproduktionen. Der er endog ofte tale om direkte kopiering af arkæologiske fund i Oldnordisk Museum (nu Nationalmuseet) i København. Men også på corpusvarer og bestik finder den oldnordiske stil stor udbredelse²⁾.

Rasmus Jensen mestrer samtlige stilarter. Han er nemlig en overordentlig dygtig håndværker, der kan sit fag til bunds. Det fremgår af de mange arbejder i forskellige stilarter, der foreligger fra hans virksomhed. Bevarede fotografier og kataloger underbygger dette indtryk.

Blandt de mange stilarter, der er i omløb, synes Rasmus Jensen at have arbejdet ganske meget med den oldnordiske stil. Vi ken-

der adskillige oldnordiske arbejder fra hans hånd. Tillige foreligger der talrige tegninger til både oldnordiske smykker, skeer og corpusarbejder i hans efterladte papirer. Gennemgående behandler han de oldnordiske forbilleder meget frit og selvstændigt.

På endnu et felt hævder Rasmus Jensen sig. Han er en af de meget få danske guldsmede fra anden halvdel af 1800-tallet, der

behersker den krævende emaljetechnik. Ved emaljering fyldes pulveriseret glas i stærke farver i fordybninger eller celler i guld- og sølvarbejder. Emnet opvarmes herpå til glasset er smeltet, og poleres efterfølgende. Det er uvist, hvor og hvornår Rasmus Jensen har lært emaljetechnikken, da ingen af hans læremestre har behersket den. Han kan måske have lært den under sit ophold i København, da ganske enkelte københavn-

Butikken i Søndergade 36. Huset blev bygget 1885. Det er her fotograferet i 1887 med Rasmus Jensen stående i døren.

ske guldsmede kunne emaljere. Der foreligger også den mulighed, at han under sine rejser kan være blevet inspireret til at tilægge sig teknikken ved selvstudium. I en avisomtale ved hans 25-års borgerjubilæum i 1892 hedder det, at han i de senere år har arbejdet med emaljering. Dette er han for tiden ene om i landet, når undtages de emaljører i København, der emaljerer ordens Kors³⁾. Vi ved også, at han har udstillet emaljerede skeer i København i 1888⁴⁾. En oplysning om, at han skulle have lært emaljerings teknikken i Pforzheim i Tyskland i år 1900 kan således afvises⁵⁾.

Alt i alt har Rasmus Jensen visioner og fremdrift i en sjælden grad i sit arbejde med sølvet. Da hans håndværksmæssige færdigheder er parret med en sund sans for økonomi, er forudsætningerne for en succesfuld løbebane til stede hos den unge Horsensmester.

Og Rasmus Jensen får hurtigt fremgang i Horsens. I 1870, knap tre år efter sin ankomst til byen, ejer han den ejendom i Smedegade, hvor han tidligere var lejer, og har både svend og lærling på sit værksted. Og samme år starter han sin løbebane som succesrig udstiller.

Til udstillingen i London i 1870 fremstiller Rasmus Jensen et pragthorn i sølv. Hornets figurer er dog udført af ciselør Dragsted i København efter tegning af Rasmus Jensen. Han angiver selv på anmeldelsesblanketten til udstillingen, at der er tale om: »Et sølv Drikkehorn Udført i Gotiskstil. Med mat Decoration paa forgydt bond - i Fodpartiet staaer Nordiske Figurer skitseagtig. Der över i Buerne Staaer - Odin - Thor - Jotun - Heimdal - Friga og Freyer - I spiret som Smykker Laaget staaer to Smykkesmede, og over Hvir Spir en Lyse . . . (ulæseligt)«.

Forlægget er de middelalderlige drikkehorn. I løbet af 1800-tallet bliver drikkehorn i stigende grad populære som hædersgaver over hele Skandinavien. Ofte er de som her udført i en blanding af oldnordisk og gotisk stil, smykket med nordiske guder og symboler, der refererer til gavens modtager. Hornet bliver på udstillingen belønnet med en sølvmedalje. Det tilbydes den danskfødte, britiske kronprinsesse Alexandra til køb. Hun afslår imidlertid i høflige vendinger. Gennem den danske gesandt roser hun dog hornet som: ». . . et glædeligt Bevis paa dansk Industries Fremgang«. Det sker i form af et brev til Rasmus Jensen, dateret den 9. marts 1871 og underskrevet af Bülow, kgl. gesandt.

Hornet er nu i privateje.

1871
 2 4/-
 11 5/-
 4 1/2
 14 karater guld 40
 Refert 2 2 1/2
 109

Kjøper af Rasmus Jensen et Sølv drikkehorn
 Det er en meget smukt og nyttigt
 af sølv paa Mat. Man kan
 af Rasmus Jensen
 (Horsens) 11. 12. 1871. (Horsens)

Det begynder i det små. I juli 1870 afholder Horsens Haandværker- og Sangforening en såkaldt industriudstilling i sine lokaler, der til lejligheden er udvidet. Udstillingen er foreningens tredje og er ganske stor. Over 100 udstillere er med, og i de fire dage, udstillingen varer, aflægges mere end 5000 gæster besøg. Rasmus Jensen repræsenterer sammen med en kollega guldsmedefaget og fremviser »Guldsmed- og Gravørarbejder«⁶⁾.

Men han stræber højere. Hans virksomhed går så godt, at han har haft både økonomisk og tidsmæssigt overskud til at fremstille et godt fire kg tungt sølvdrikkehorn. Allerede inden udstillingen i Horsens indsender han dette horn til Bedømmelsesudvalget for Danmarks Deltagelse i Den internationale Arbejderudstilling i London i 1870. Udvalget ser på hans arbejde med velvilje, og Rasmus Jensen får som den eneste af de fire guldsmede, der udvælges til deltagelse, fire ud af fire mulige stemmer i udvalget. I London belønnes hornet med en sølvmedalje⁷⁾.

Rasmus Jensen lader hurtigt den korsformede medalje afbilde på sine fakturaer. Det er et typisk træk i tidens markedsføring, at udstillingsmedaljer anvendes på brevpapir, regninger, etiketter etc. for at underbygge et firmas anseelse. Sidenhen er Rasmus Jensen meget omhyggelig med at få opdateret medaljerækken, så gennem årene vokser antallet af medaljer på hans forretningspapir og emballage i takt med succeserne.

Rasmus Jensen er således ganske internationalt orienteret. Det kan derfor måske give anledning til undren, at han som svend aldrig når at komme på valsen til udlandet,

inden han etablerer sig. Som mester indhenter han imidlertid meget af det forsømte, og adskillige gange rejser han til udlandet og henter inspiration.

Vi har desværre ikke et fuldstændigt overblik over hans rejser. Fra nogle af dem er der dog bevaret lommebøger med rejseruter og dagbogsoptegnelser, andre kender vi kun mere sporadisk fra familieoverlevering og avisomtale i forbindelse med hans runde dage.

Store rejser foretager han blandt andet i 1873 til Wien, i 1883 til Norditalien og i 1884 til Dresden og Prag. Disse rejser har betydet meget for ham, og der refereres gang på gang til dem på runde dage i Rasmus Jensens liv. Et par sange fra sådanne lejligheder rummer vers om hans udlands-ture samtidig med, at der henvises til den fortræffelige hustru, der bliver hjemme og passer børn, butik og sølvvarefabrik. Han skulle egentlig have været afsted allerede i 1870 for at besøge den omtalte udstilling i London. Han ansøger den danske udstillingskomite om at måtte deltage i den planlagte tur med panserfregatterne Peder Skram og Dannebrog, der fra København skulle fragte de danske udstillingsgenstande over Nordsøen. Fregatterne skulle også medtage det såkaldte arbejdertog. Det var en gruppe på i alt 100 omhyggeligt udvalgte personer af forskellig profession, der i London skulle orientere sig både om udstillingen og om engelske forhold. Ønsket om at måtte deltage i turen begrundes han således:

»Foruden at gøre mig bekendt med selve Udstillingen og med saadanne Værksteder

og Fabrikker, der er af Vigtighed for dansk Industrie, er det ogsaa min Hensigt, at anstille Sammenligninger imellem Maaden hvorpaa de Engelske og de Danske forarbejde Guld og Sølv, saavel som imellem andre Nationers Forarbejdning deraf, og deraf drage de Fordele som deraf tilbyder sig⁸⁾.

For en ordens skyld skal det bemærkes, at han ikke ansøger om rejsepenge fra udstillingskomiteen, men vil tage afsted for egen regning.

Ulykkeligvis for Rasmus Jensen og de andre deltagere bliver turen ikke til noget. På grund af den i sommeren 1870 udbrudte fransk-tyske krig udsættes turen først og bliver siden endeligt aflyst på grund af den spændte internationale situation. Krigssituationen nødvendiggør, at de danske fregatter bliver hjemme. Den betyder desværre ogsaa, at udstillingen får et noget amputeret omfang, da flere nationer melder fra eller kun deltager i begrænset udstrækning. De danske udstillingsgenstande bliver imidlertid bragt over på anden vis, og Rasmus Jensen kan få tilkendt sin første internationale medalje⁹⁾.

Succesen i London giver Rasmus Jensen blod på tanden til yderligere international deltagelse. Til verdensudstillingen i Wien i 1873 sender han et sølvsmykkeskrin, tegnet af professor Peters fra Kunstakademiet og udført i forgyldt sølv og filigran af Rasmus Jensen. Desuden udstiller han bestikdele¹⁰⁾. Skrinet belønnes med sølvmedalje.

Denne gang besøger Rasmus Jensen udstillingen, idet han deltager i en fællesturdemed, arrangeret af den københavnske Arbejderforening af 1860. Der er bevaret en dagbog fra hans rejse til udstillingen. Den tegner et sympatisk billede af en

mand, der er levende optaget af alt, hvad han ser og oplever.

Turen varer i tre uger, hvoraf den ene uge tilbringes i Wien. Rejseruten går over Stettin, Berlin, Dresden, Prag og Brünn på vejen ned til Wien, og over Linz, Salzburg, Innsbruck, München, Köln og Hamburg på tilbagevejen. Overalt nedfælder Rasmus Jensen sine iagttagelser. Hans interesse sfære er vidtfavnende og spænder over områder som arkitektur, botaniske og zoologiske haver, byplanlægning, forretninger, historiske bygninger, maden, museer, naturen og prisniveauet. Det er især skønheden og harmonien, han hæfter sig ved. Han begejstres over de brede boulevarder og smukke palæer, forretningernes udstillinger og Alpernes storhed. Grimme og dårligt klædte mennesker støder ham. Han henrykkes over Wien og byens herlige omegn, i hvilken han når at foretage flere udflugter. Verdensudstillingen, rejsens hovedformål, skriver han derimod noget forbeholdent om. Han finder den uoverskuelig, uinteressant og ufærdig, et synspunkt han deler med mange andre af udstillingens besøgende¹¹⁾.

Desværre ytrer han sig overhovedet ikke til dagbogen om nogle af de udstillede genstande. Ikke engang sine egne, selv om han dog besøger udstillingen to gange. Prisniveauet på udstillingsområdet får derimod et par ord med på vejen: »Paa Udstillingen maa man leve af Luften, da Alt er saa ufor-skammet dyrt«, nedfælder han syrligt i sin dagbog. Da han samtidig beretter, at det er meget varmt, har det uden tvivl været en hård oplevelse for både ham og andre udstillingsbesøgende i Wien i august 1873.

Hjemkommet fra Wien kan Rasmus Jensen atter hellige sig sin virksomhed. Den går støt fremad. Det er nemlig Rasmus Jensens held, at han er startet som selvstændig på et tidspunkt, hvor efterspørgslen efter guld- og sølvgenstande er i kraftig stigning. Med maskinernes indpas inden for faget er mange arbejdsgange blevet forenklet og billiggjort. Guld- og sølvvarer, der nu føres i flere kvaliteter, bliver i langt højere grad end tidligere opnåelige for et større udsnit af befolkningen. Vareudbuddet kan derfor udvides betragteligt. Der kommer nye grupper til, især inden for bestik og bordservice, hvor borgerskabets behov for nye

genstandstyper stiger næsten eksplosivt. Ved fremstillingen af smykker anvendes maskiner nu også i højere grad, så der bliver tale om massefabrikation. Rasmus Jensen anvender antagelig maskiner i sin produktion fra begyndelsen af 1870'erne. Bruget er i hvert fald veletableret i 1875, hvor man kan tale om en egentlig sølvvarefabrik¹²⁾. I 1880 annoncerer han sig da også som gravør, guld- og sølvvarefabrikant i Horsens Vejviser.

Rasmus Jensens virksomhed bliver efterhånden ganske stor. Antallet af medarbejdere vokser til omkring 15 personer, og Rasmus Jensen leverer nu også til en lang

Aaret 1917 - er Denne Villa Opført af Guldsmed Rasmus Jensen - Tegnet af Arkitekt B. Fossing, og 5-te et Villen Pakij - har kostet inden Grund at Opføre 17000 Krone.

i Christian p 10te Regjeringaar Aar 1917
Bjændet bestod da af 13 Medlemmer Borgmesteren selv Formand i Tiden Borgmester Melby.

Horsens Bj har godt 25000 Indbyggere er en Smok Bj med Smokke broer Guder Feg som har Bjedet Dette Lille Hellebornstigen 11 regjerte som Guldsmed i Horsens 1te April 1867 har kostet 50 Aars Borgerskilderen 30te April 1916 Min Kone Helene Døde paa vor Guldbrølløpsdag 6te Maj 1916 et Tingst Pleg. Min Forretning har jeg Overdraget min Olde Docters Anne. Rasmus Louise Jensen. den 1te Maj 1917.

Jeg har Beløget i Mange Udteillinger både i Holland og Gulland. har Vindt 9 Medaljer. har Skjokel en Mineralie Samling til Horsens Museum og en del Solørbrøder

Jeg tegner

Rasmus Jensen

Horsens p 20te Stigvej. 1917
Lørdagsgade N° 36. og 34

I takt med Rasmus Jensens hjemtagning af medaljer bliver hovedet på hans regninger mere og mere pompøst. Den her viste regning er fra begyndelsen af 1900-tallet og mangler derfor medaljerne fra 1905 og 1909. Regning, her brugt som brevpapir.

række af sine kolleger rundt om i landet. Adskillige guldsmede, der siden skal gøre sig gældende, får deres uddannelse i Rasmus Jensens værksted.

Så snart økonomien i begyndelsen af 1870'erne tillader det, flytter Rasmus Jensen butik og værksted ned på Horsens hovedgade, Søndergade. Her bor han flere steder, til han i 1885 køber Søndergade 36. Huset, der ligger her, nedrives, og på grunden lader han det hus opføre, som endnu står der i dag. Det indrettes med butik til gaden og værksted til gården. I de ovenliggende etager bor han selv og familien, og på kvisten indrettes værelser til svende og lærlinge.

Nogle år senere køber Rasmus Jensen også naboejendommen, Søndergade 34. På den tilhørende store grund indretter han sin sølvvarefabrik i et treetagers baghus, mens en anden treetagers bygning på grunden udlejes til en række andre håndværkere. I forhuset ud til Søndergade indretter datteren, Louise Lind, sig senere med sin familie. Hun er efter en tid i Holstebro vendt tilbage til barndomsbyen kort efter århundredskiftet og går nu ind i faderens forretning som en meget dygtig medhjælper.

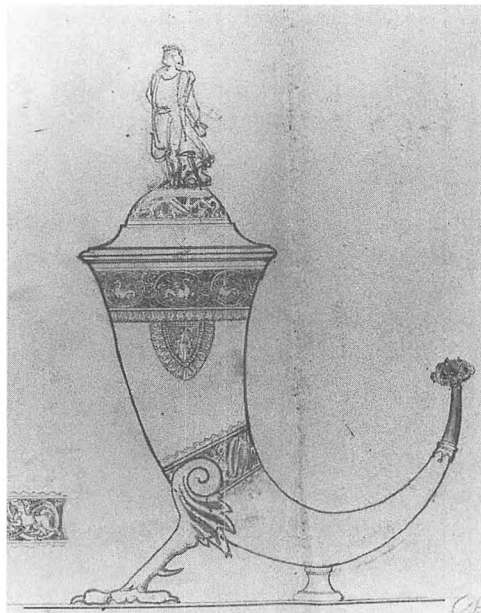
Rasmus Jensen har i mellemtiden genoptaget sin karriere som verdensudstillingsdeltager. Tyve år efter Wien-udstillingen i 1873 er han med på ny. Denne gang finder begivenheden sted i Chicago i USA. Her markerer man en smule post festum 400-året for Columbus' opdagelse af Amerika i december 1492 ved at holde en verdensudstilling i 1893. Den bygges af arrangørerne op, så Columbus' indsats bliver et gennem-

gående tema i de ydre rammer for udstillingen.

Blandt garvede udstillingsdeltagere er der efterhånden kommet en tendens til at udstille de samme pragtstykker på forskellige udstillinger. Rasmus Jensens sølvsmykkeskrin fra Wien fremvises således også i Chicago. Men han fremstiller også et drikkehorn med direkte henblik på udstillingen. Han tager her hensyn til baggrunden for Chicagoudstillingen, idet han lader hornet have en figur af Columbus som lågknop. Foruden smykkeskrin og horn udstiller han ved denne lejlighed også opsatser, lysestager og skeer med emalje. Og han høster endnu en medalje til samlingen hjemme i Horsens¹³.

For fjerde og sidste gang er Rasmus Jensen med på en verdensudstilling i Paris i år 1900. Denne gang er hans hovedstykke en 51 cm høj sølvmodel af kampanilen (klokketårnet) på Marcuspladsen i Venedig. Han tildeles en sølvmedalje for sit arbejde. Den samme ære tilfalder også to andre østjyske håndværksmestre, garvermester V. Lucken fra Horsens og kobbersmedemester A. Wilson fra Århus¹⁴.

Rasmus Jensens afsked med verdensudstillingerne falder på et passende tidspunkt. Mod slutningen af 1800-tallet mindskes nemlig interessen for de store udstillinger væsentligt, og udstillingernes antal begynder at falde. Der kan anføres flere grunde hertil. For det første er de internationale handelsforbindelser og kommunikationsnet blevet grundigt udbygget i løbet af de foregående 50 år. I takt hermed daler producenterne behov for at benytte de store udstillinger til at markedsføre produkterne og orientere sig om nye tendenser.

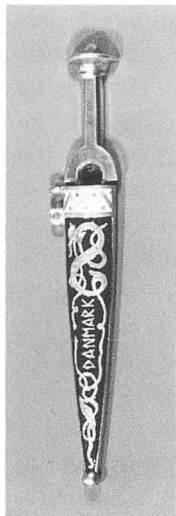
Til verdensudstillingen i Chicago i 1893 fremstiller Rasmus Jensen et drikkehorn i forgyldt sølv og emalje. Det er et fremragende arbejde, for hvilket han modtager bronzemedalje. Med medaljen følger et diplom: »Award for tastefull style well made and finished«. Til diplomet lader Rasmus Jensen fremstille en ramme med drageslyng, hvilket tyder på, at han også som privat person har holdt af den oldnordiske stil.

Han har virkelig arbejdet med hornet, hvortil der findes flere udkast. Grundformen er et middelalderligt drikkehorn. Hornets dup er udført som et lille spir med pendler, stort set kopieret fra Chr. Hetch (red.): Industrielle Tegninger for Kunstnere, Fabrikanter og Haandværkere, Kbh. 1876 upagn. Den eneste forskel er, at Rasmus Jensen har udskiftet decorationen på pendlerne. Forlæggets pendler bærer portrætmedaljoner, mens Chicagohornets hver har et bogstav fra udstillingsbyens navn, Chicago, udført i emalje. Som lågknop er anvendt en figur af Columbus, mens hornets sider smykkes af emaljeborter med en blanding af drageslyng og tidlig middelalderlig ornamentik. Privateje.

For det andet spiller økonomien en stor rolle. Deltagelse i udstillingerne løber efterhånden op i så store summer, at det bliver for belastende for mange potentielle udstillere at være med. Udbyttet står simpelthen ikke længere mål med indsatsen. Og for det tredje er der ved at komme et lidt odiøst skær over udstillingerne. Uddelingen af medaljer og diplomer løber grassat. Alt for mange udstillere tildeles præmier og diplomer. Denne præmieinflation er med til

at nedsætte udstillingsinstitutionens prestige i den almindelige offentlige bevidsthed¹⁵.

Foruden i verdensudstillingerne deltager Rasmus Jensen løbende i en lang række indenlandske udstillinger. Her skal blot nævnes nogle af de vigtigste. Det vil føre for vidt at nævne dem alle. Hans samlede præmiehøst bliver på ialt ni medaljer samt en lang række diplomer.

Som den fremsynede mand, han er, satser Rasmus Jensen også på den gryende turisme eller rettere de souvenirs, turisterne kunne tænkes at købe med hjem. Der kendes foreløbig tre deciderede turistsouvenirs fra værkstedet. Den ene er et lille forsølvet drikkehorn, båret af korslagte bronzealderøkser og et skjold. På hornet er indgrave-ret: »Fra Danmark«, på skjoldet står med runer: »Drik dansk snaps«.

De to øvrige souvenirs er begge udført som tillempede bronzealdersværd i forgyldt kobber og emalje og med henholdsvis ERINDRING DANMARK og DANMARK i emaljebogstaver. Den ene har form af en broche, den anden, som ses her, er en frugtkniv med skede. Begge findes i flere eksemplarer. Det har hidtil ikke været muligt at tidsfæste souvenirerne.

Hertil kommer, at Rasmus Jensen og hans medarbejdere på Den Jydske Industri- og Landbrugsudstilling i Horsens i 1905 har et arbejdende værksted. Her præger de erindringsmedaljer og forskellige genstande med motiver fra udstillingen. (Se katalog for den Jydske Industri og Landbrugsudstilling i Horsens 1905. Vilh. Mortensen red. Kbh. 1905, p. 146).

Også til Landsudstillingen i Århus i 1909 præger firmaet erindringsmedaljer samt en souvenirplatte, tegnet af Bindsbøll-Privateje.

I sommeren 1872 afholdes Den Nordiske Industri- og Kunstudstilling i København. Udstillingen er meget omfattende, og besøgstallet overskrider en halv million gæster. Rasmus Jensen deltager kun med et enkelt arbejde, drikkehornet fra Londonudstillingen, men denne gang præmieres hornet ikke¹⁶⁾.

Større hæder høster han på den Første almindelige Jydske Industriudstilling i Aarhus i 1876. For: ». . . en righoldig Sam-

ling af Corpusarbejder, Skeer og Gafler. Meget godt forarbejdet og af tiltalende Former« tildeles han en sølvmedalje¹⁷⁾.

Til Den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888 indsender Rasmus Jensen det smykkeskrin, der blev fremstillet til udstillingen i Wien, samt skeer med emalje. Det er første gang, vi har en præcis datering på, hvornår han har emaljearbejder i produktionen. Han

tilkendes hædrende omtale for sine arbejder¹⁸⁾.

I 1905 står Horsens på den anden ende i anledning af Den jydsk Industri- og Landbrugsudstilling, der afholdes i byen. Som næstformand for Haandværker- og Sangforeningen i Horsens er Rasmus Jensen medlem af udstillingskomiteen. Dette er til stor nytte, thi: »Hr. Rasmus Jensen er Horsens By's mest forfarne Udstiller. Han har personlig ladet sine Smykker og andre ædle Metalgenstande se over den halve Verden, paa Udstillinger i hjemlige og i svenske Byer, i Chicago som i Paris, og han har som Følge deraf kunnet give sine Kolleger i Komiteen mangt et værdifuldt Vink om, hvorledes man »bærer sig ad andre Steder««, som det hedder i en samtidig reportage¹⁹⁾.

Rasmus Jensen deltager naturligvis også selv som udstiller i hjembyen. Denne gang er det kampanilen fra Paris-udstillingen, der genbruges som hovedudstillingsstykke. Desuden viser han en række sølvarbejder, heraf flere med emaljering, samt eksempler på stempelgravering. Han tilkendes diplom af første klasse med tilhørende sølvmedalje for sine værker. I forbindelse med udstillingen sælger han souvenirs fra sit arbejdende værksted på udstillingsområdet²⁰⁾.

På Landsudstillingen i Aarhus 1909 udstiller Rasmus Jensen for tredje gang kampanilen, samt en række ikke nærmere omtalte sølvarbejder, hvoraf flere med emalje. Han opnår en sølvmedalje. Samtidig forhandles på udstillingen to souvenirs fra hans hånd: En erindringsmedalje med Aarhus Bys våben og en platte til vægdekoration efter tegning af arkitekt Bindsbøll²¹⁾.

Sluttelig skal Eksportudstillingen nævnes. Den finder sted i København i 1915 i Industriforeningens bygning. For en gangs skyld er der tale om en udstilling, hvor der ikke uddeles priser og medaljer. Udstillingens mål er at vise, hvad danske eksportører formår. At Rasmus Jensen kan deltage i en sådan udstilling viser noget om virksomhedens format. Den er blevet til en egentlig eksportvirksomhed på sit felt. Rasmus Jensen deltager med sin store eksportartikel, smykker og bæltespænder i skønvirkestil, hvoraf mange er tegnet af Bindsbøll. Han roses til skyerne i Illustreret Tidendes anmeldelse af udstillingen og fremhæves som en mand, der i alle måder gør dansk industri ære²²⁾.

Denne skønvirkestil er en naturalistisk stil, der mod slutningen af 1800-tallet begynder at slå igennem på kunsthåndværksområdet. Betegnelsen »skønvirke« for stilen fremkommer dog først i 1907. Den markerer sig især stærkt inden for keramik, bogbind og smykkeproduktion.

Over hele Europa hører man i slutningen af 1800-tallet stigende protester mod industriens tiltagende massefabrikation af varer, der nok er af stor prisbillighed, men af dårlig kvalitet. Flere sølvsmedjer og sølvvarefabrikanter tager kritikken til sig. De indgår et tæt samarbejde med tidens førende kunstnere for at få tegnet modeller, der er tilpasset kunstindustriens arbejdsform. Således bliver smykker og bestik, skønt massefabrikerede, forlenet med en kunstnerisk kvalitet og samtidig økonomisk overkommelige at erhverve for et bredere publikum.

Skønvirkesmykkerne er af sølv, oxyderede, ofte hammerslåede, og med udstrakt

brug af halvædelstene og rav. Førende på området bliver især de nystartede sølvsmedjer Georg Jensen i København, grundlagt 1904 og Holger Kyster i Kolding, grundlagt 1898.

Rasmus Jensen bliver hurtigt klar over den nye stils muligheder. I årene 1903-04 synes også han at have startet en produktion af brocher og bæltespænder i skønvirkestil. Fra omkring 1907-08 tegner arkitekt Thorvald Bindsbøll en del af produktionen. Bindsbøll får enorm betydning inden for alle de områder af kunstindustrien, hvor han virker som formgiver. Til Rasmus Jensen tegner han både brocher, bæltespænder og bestik²³⁾. Rasmus Jensens kontakt til Bindsbøll er blevet etableret gennem Holger Kyster, der er uddannet hos Rasmus Jensen og siden opretholder en livslang forbindelse til sin gamle lærerester.

Ved sin død i 1908 efterlader Bindsbøll sig en så righoldig samling af tegninger, at nye smykker kan produceres længe efter.

Produktionen af skønvirkebrocher hos Rasmus Jensen bliver meget stor. I 1915

har han 15 ansatte på fabrikken og har fremstillet mere end 300 forskellige skønvirkemønstre. Han omtales som den største producent af skønvirkebrocher herhjemme og kan end ikke imødekomme efterspørgslen. Tilmed har han en betragtelig smykkeeksport til både Norge og Tyskland. Af sit fagblad roses han som den, der har formået at producere kvalitetssmykker til en fornuftig pris, så det tyske bijouteri kan holdes ude fra det danske marked²⁴⁾. Eller sagt med den patriotisme, som kun en lokalavis kan udtrykke: »... hans Frembringelser, navnlig de bekendte Bindsbøllske Arbejder er kendt langt udenfor Horsens Grænser«²⁵⁾.

Rasmus Jensen modtager således megen hyldest i sine senere år. Han får også en synlig påskønnelse fra højeste sted. Kort før Landsudstillingens åbning i maj 1909 tildeler kongen ham Fortjenstmedaljen i Sølv for hans virke for at højne dansk håndværk. Og ved hans 50-års borgerjubilæum den 30. april 1917 når hyldesten et højdepunkt. »Søndergade er en eneste lang Flagallé« skriver Horsens Avis. Blandt gratu-

RASMUS JENSEN

GULDSMED — HORSENS

UDFØRER SPECIELT OXYDEREDE
SMYKKER

:: ALLE I ORIGINALE MØNSTRE ::

SØLVBESTIK · BINDESBØLLS TEGNINGER

ENERET R. JENSEN

I forbindelse med Eksportudstillingen i 1915 bringer det landsdækkende blad, Illustreret Tidende, en særdeles rosende artikel om Rasmus Jensen og hans produktion. Især roses smykkerne, der er tegnet af Bindsbøll. Rasmus Jensens begejstring over artiklen må have været stor. Han annoncerer efterfølgende fem gange med sine Bindsbøllske smykker i bladet.

lanterne ses såvel en deputation fra Horsens by som Foreningen af danske Sølvva-

Da Rasmus Jensen opfører sin villa på Carl Johansgade 7 i 1917, lader han et byggeoffer indemure. Det dukker op i 1991 under ombygning af villaen.

Offeret lå i en blyæske og indeholdt: En kort levnedsbeskrivelse, mønter fra begyndelsen af 1900-tallet, to små porcelænsdukker, en nål fra De Danske Forsvarsbrødre fra 1873, to avisforsider, en notits om prisreguleringer fra Foreningen af Danske Sølvvarefabrikanter samt en meget velbevaret, delvist forgyldt frugtkniv med emaljarbejde fra Rasmus Jensens værksted.

Bygningsofferet befinder sig nu på Horsens Museum.

Noter:

- 1) Mirjam Gelfer-Jørgensen: Dansk kunsthåndværk fra 1850 til vor tid, Kbh. 1982, p. 11 ff, L. Lund: National Kunstindustri, Morgenbladet den 12. november 1886, upag.
- 2) Jacob Thage: Danske Smykker, Kbh. 1990 p. 39 ff, Marianne Ritzau: Oldnordisk Dragestil - en epoke hos Voss, i Vejle Amts Årbog 1993 p. 13 ff.

refabrikanter ved C. M. Cohr. Ved festen om aftenen hylides han af mange af sine tidligere lærlinge, der nu er veletablerede mestre. Holger Kyster holder festtalen, og Rasmus Jensen udnævnes til æresmedlem af Jydsk Guldsmedeforening²⁶⁾.

Men Rasmus Jensen er efterhånden blevet en ældre mand. Året før, i 1916, er han fyldt 75 år, og han er blevet enkemand. Han begynder at forberede sit otium og opfører en villa på Carl Johansgade. Her vil han tilbringe sine sidste år. Endvidere frasælger han med virkning fra 1. januar 1917 sin vel fungerende sølvvarefabrik. Den overtages med hele sit inventar af to lokale guldsmede, Jens Erik Jensen og Johannes Jensen.

Forretningen med værksted overdrages til datteren, Louise Lind, i forbindelse med 50-års jubilæet. Hun har allerede gennem mange år været med i den daglige drift.

Rasmus Jensens otium varer i godt fem år. Den 2. december 1922 dør han, højt respekteret, i sit hjem efter kort tids sygdom. I januar 1923 får den gamle håndværker dette smukke eftermæle i Guldsmede-Bladet:

»Rasmus Jensen, det var en af vort Fags Foregangsmænd, en Mand, der af sine Kolleger bør mindes som en af dem, der har ført vort Fag fremad, en Mand, der elskede sit Fag og altid søgte det rene og smukke«.

- 3) Horsens Avis den 30. april 1892.
- 4) Rasmus Jensens diplom fra Den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888. Privateje.
- 5) Dansk Guldsmede-Tidende 1913, nr. 1, p. 2.
- 6) Horsens Avis den 8. juli 1870.
- 7) Industriforeningens Arkiv, pk. 269 (Danmarks

- deltagelse i Den internationale Arbejderudstilling i London i 1870, anmeldesblanket i læg komiteens forhandlinger). Erhvervsarkivet, Århus.
- 8) Industriforeningens Arkiv, pk. 269, (Danmarks deltagelse i Den internationale Arbejderudstilling i London 1870, læg komiteens forhandlinger), Erhvervsarkivet, Århus.
 - 9) Horsens Avis den 22. juli 1870 og den 28. oktober 1870. Horsens Folkeblad den 23. juli 1870 og den 8. september 1870.
 - 10) Welt-Ausstellung 1873 in Wien, Officieller General-Catalog, 2. udg., Wien 1873 p. 264. Oplysningen om, at professor Peters har tegnet smykkeskrinet stammer fra: The World's Columbian Exposition 1893, Denmark, u. trykkeår, p. 50.
 - 11) Margit Mogensen: Eventyrets tid, Danmarks deltagelse i Verdensudstillingerne 1851-1900, Landbohistorisk Selskab 1993, p. 141 ff.
 - 12) Priskurant fra Rasmus Jensen i Horsens, 1875. Privateje.
 - 13) The World's Columbian Exposition 1893, Denmark, u. trykkeår, p. 44 og p. 50.
 - 14) Officielle Præmieliste fra Verdensudstillingen i Paris 1900.
 - 15) Thore Branth: Strejflys over Industrirådets historie 1838-1988, Industrirådet 1988, p. 121-122.
 - 16) Den Nordiske Industriudstilling i København 1872, Katalog. Kbh. 1872, p. 76, Branth p. 110.
 - 17) Diplom fra Første almindelige Jydske Industriudstilling i Aarhus 1876, dateret 23. juli 1876. Privateje.
 - 18) Se note 4.
 - 19) Hjemmet, 1905, nr. 24.
 - 20) Horsens Museum, registreringskort vedrørende mus. nr. 7319.
Officielt Katalog for Den Jydske Industri- og Landbrugsudstilling i Horsens 1905, Vilh. Mortensen red., Kbh. 1905.
 - 21) Officielt Katalog Landsudstillingen i Aarhus 1909, Horsens Avis den 27. maj 1909.
 - 22) Illustreret Tidende 1915, nr. 49, III.
 - 23) Thage p. 75.
Brev fra Thorvald Bindesbøll til Rasmus Jensen, dateret den 5. august 1907. Privateje.
 - 24) Se note 22.
Dansk Guldsmede-Tidende 1913, nr. 1.
 - 25) Horsens Avis den 11. april 1916.
 - 26) Dansk Guldsmede-Tidende 1917, nr. 4.

Hvor intet andet er angivet, findes Rasmus Jensens papirer i privat eje.

Horsens Vejviser 1872.

Skolelærerens hyldest til sin skole

Af Viggo Lovdal

Der findes en sang om den gamle stråtækte skole i Them. Skolen var beliggende på pladsen mellem kirken og kroen, hvor der nu er grønt område. Skolen blev nedlagt, da Frisholm skole i begyndelsen af halvtredserne blev taget i brug. Få år efter blev skolebygningen i Them revet ned og hermed forsvandt en bygning, der gennem årene havde haft stor betydning for Them og den lille landsbys hverdagsliv.

Blandt de lærere, der har virket i den gamle skolebygning, er Kristian Jensen, min morfar. Efter afsluttet lærereksamen virkede han forskellige steder, bl.a. i Funder, indtil han i 1906 søgte og fik embedet i Them. Her virkede han som lærer i 11 år, fra 1906 til sin død i 1917.

Kristian Jensens interesser spændte vidt udover lærergerningen. Han var bl.a. drivkraften i en læsekreds, der blev stiftet i Them. Her mødtes nogle mennesker til fælles gennemgang og oplæsning af bøger. Måske kan man betegne disse oplysningsaftener som spiren til de studiekredse, aftenhøjskoler og lignende initiativer, der senere er blomstret op og har udviklet sig. Kristian Jensen var i det hele taget litterært interesseret. Han havde været med til nogle af Jeppe Aakjærs Jenlemøder og betegnede iøvrigt Jeppe Aakjærs sange som noget af det bedste, der til dato var skrevet i denne genre. Selv forsøgte min morfar sig som sangskriver. Meget foreligger der ikke fra hans hånd, men følgende vers skrev han som hyldest til Them skole:

*Vi glade i skolen begynder vor dag,
med sang vore sjæle vi stemme.
Den ældgamle skole med mosgroet tag,
i den vi os føle som hjemme.
Vel er vi kun små og kun lidt vi formå,
men har vi kun vilje, det fremad skal gå,
så vil vi da alle nu prøve
ved arbejdets kræfter at øve.*

*Ej tiden i skolen vil falde os lang,
thi delt mellem alvor og gammen,
når arbejdet veksler med leg og med sang,
det hele føjer godt sammen.
Og ikke vi tvinges af strammende bånd,
skønt fast og bestemt må den ledende hånd
i alvor - men kærligt tillige -
retlede hver dreng og hver pige.*

*Ja, fremad og opad for hver dag påny,
skal målet for arbejdet være.
Vi aldrig for vanskeligheder må fly,
vor pligt skal vi holde i ære.
Da først kan vi nyde i fuldeste drag,
vor frihed og leg mellem arbejdets tag,
så timerne danner en kæde
af fryd og af vekslende glæde.*

*Se, derfor vor skole, vi gi'r denne sang,
den sang, vi tør kalde vor egen.
Vi synger den tit under arbejdets gang,
vi synger den ofte på vejen.
Og efter en dag i vor skole i Them,
vi vandrer fornøjet og glad til vort hjem.
Hurra, vi vort stråttækte hytte
for skolepalads ej vil bytte.*

Hvem der har skrevet melodien til sangen, vides ikke, kun at lærer Jensens mor brugte melodien, når hun sang en sang med anden ordlyd for sine børn. Kristian Jensen kom til at holde af den lille melodi og skrev derfor sin sang, der blev en hyldest til den gamle landsbyskole i Them. Nodematerialet til sangen eksisterer antageligt ikke mere, og sangen var også tæt på at gå helt i glemmebogen. For en del år siden ønskede en af Kristian Jensens gamle elever at få sangens tekst nedskrevet og han henvendte

sig til Kristian Jensens datter, altså min mor. Selvom min mor på dette tidspunkt var en del alderdomssvækket, satte hun kræfter ind på at genkalde sig versenes ordlyd i erindringen, og det lykkedes hende at få sangen nedskrevet, kort tid før hun døde i 1978.

Kristian Jensen døde som nævnt i 1917 og blev begravet i det nordvestlige hjørne på Them kirkegård få meter fra den skole, hvor han sluttede sit virke. Min mormor og morfars gravsted blev sløjfet i 1978, nu er

mine forældre begravet i det gamle familiegravsted. Min morfar havde også, som lærere havde dengang, kirken som sin arbejdsplads. Han var kirkesanger i de 11 år,

han var lærer i Them. Få år efter fik kirken installeret orgel, nu blev min far medarbejder ved kirken. Han var kirkens organist i 43 år.

Alfarvej

Af Kirstin Nørgaard Pedersen

Den rette alfarvej, eller hans rette adelfarevej er et udtryk, som man kan støde på i 1600-tallets tingbøger, - og bor de ved alfarvej -. En sætning man også ser i forbindelse med de tvistigheder, overfald og andre ulemper, man risikerede ved at færdes på, eller ved at bo i nærheden af alfarvej.

Det er let at forestille sig de lidelser, beboerne sådanne steder kunne blive påført af invaderende hære, men også dagligda-

gen havde sine problemer. Der er mange sager om »ulovlige veje« ind på bøndernes enge og marker langs vejene, fristelsen til at køre ved siden af vejen kunne være stor, når disse var alt for opkørte og mudrede med så dybe hjulspor, at risikoen for at køre fast var en ubehagelig kendsgerning.

Næsten hvert eneste år kan man finde et eller flere såkaldte forbudstingsvidner af mere eller mindre fyldigt indhold som

f.eks. et tingsvidne, som Århus bys borgere har fundet det nødvendigt at få tinglæst, fordi vejfarende tilsyneladende kørte, gik og red, hvor det passede dem på deres rejse til og fra Århus.

Hans Jørgensen Strømmen fra Århus stod her i dag i Retten og fremlagde en aflysningsseddel, som allerede på to foregående ting var blevet forkyndt, og som han nu, da det var hans tredje ting, begærede udstedt som tingsvidne.

Eftersom det daglige store misbrug, nu hvor kornet er i jorden, som for vore øjne begåes af de vejfarende på mange usædvanlige veje, som gøres og køres over marker og vange, så digerne bliver overrendt eller nedkørt, da må det tjene enhver til advarsel, ikke at færdes på andre veje end de gamle forordnede mellem digerne og andetsteds, hvor den rette adelvej går. Derfor må ingen nedkøre digerne eller færdes over vangene, hvor ingen bør komme. Såfremt nogen gør dette, vil de blive tilbørligt tiltalt for vold med deraf følgende andet lovmål. Herefter må enhver sig rette eller selv tage vare for skaden.

Hertil svarede og begærede Jens Bunde fra Lisbjerg på menige birkemænds vegne, at hvis træbroen på Århus mark, digerne og fortens¹⁾ blev holdt vedlige, skulle de gerne følge fortens og adelvejen²⁾.

Den 29. marts 1671 lod forvalter Mourids Hansen på Kærbygård tinglæse en aflysning af alle ulovlige veje på Kærbygårds mark, idet han herefter henviste alle til den rette adelvej med trussel om, at de, som fordristede sig til at køre uden for den rette vej, ville blive straffet, og at de måtte lide fuld vold³⁾ derfor, hvis det skete.

Selvom den enkelte bonde sædvanligvis

ikke med et lignende forbud havde taget højde for, at vejfarende kunne skade hans marker eller enge ved at køre uden for den rette alfarvej, så havde han retten på sin side, hvis han kunne gribe folk på fersk gerning. For at bevise »udåden« måtte han tage pant hos skadevolderen og i retten fremlægge pantet som bevis. Det siger sig selv, at synderen nødigt lod sig pante. Ofte udviklede den slags situationer sig til et regulært slagsmål, hvilket iøvrigt sædvanligvis også idømtes voldsbøder. Bøderne var høje, idet der skulle betales både til den skadelidte og til herlighedsejeren, kronen eller som her til Gabriel Marselis. I den slags sager afsagdes dommen altid af sandemændene, som i tilfælde af, at deres afgørelse blev underkendt ved landsretten, selv måtte udrede både erstatning og sagssomkostninger.

Den første december 1669 gav Peder Nielsen i Brendstrup last og klage på tinge over nogen, som havde kørt hans vinterrug ned og slået hans vinduer ind, og otte dage efter anklagede han Jens Sørensen og Anders Lassen fra Kasted for, da de kørte fra Århus, voldeligt at have kørt hans rug ned på toften uden for hans have, og det var ikke hverken adelvej eller forte, hævdede han. Da han nåede hen til dem på marken for at pante dem, gennede de ham ind med sten og kæppe.

Tingdagen efter aflagde to synsmænd ed på, at de for otte dage siden på birkeherrens vegne havde været til syn hos Peder Nielsen i Brendstrup, hvor de først havde set, at der var kørt langt op ad og over enden af to agre uden for hans have. Deslige så de, at tre ruder var slået ind i hans stuevindue, som kunne det have været gjort med nogle sten,

og det så også ud, som om der var slået otte eller ni slag med sten på hans vægge og døre.

»Nok synede de Peder Nielsen selv, og havde han et blåt mærke neden for hans højre pat, hvilket han beskyldte fornævnte Jens Sørensen fra Kasted for at have gjort«.

Tommas Rasmussen Koch fra Brendstrup blev efter edsaflæggelse som vidne til begivenhederne spurgt om, hvad han havde set, hvortil han svarede, at da han kom ud af sin dør, så han, at der holdt en vogn uden for Peder Nielsens æblehave på toftens tredje ager, og han så, at Jens Sørensen kom løbende hen til vognen og Anders Lassen, som sagde til ham: »Gud give, du får tamp, du skulle være blevet hos mig«. Så vendte Jens Sørensen sig om igen, og løb hen til Peder Nielsens have, og Anders Lassen sagde: »Bliv hos mig, sid i vognen og lad os køre hjem«. Derefter hørte han, at stenene »klanget og sprang«, så Peder Nielsen og hans folk ikke kunne blive i haven, et par andre havde set og hørt det samme, og Tyge Jensen vidnede, at da han og hans husbond kom hen og ville pante Anders Lassen og Jens Sørensen, da sad den sidste i vognen med en kæp i hånden, som han slog Peder Nielsen med over skulderen. På Jens Sørensens spørgsmål, om Peder Nielsen ikke havde en høtyv med til vognen, og om han ikke havde slået med den, svarede Tyge Jensen, jo, men da de ville gå ind, kom Jens Sørensen løbende med en hel favnfuld sten, slog til Peder Nielsen med en sten og ramte ham på brystet, og han kastede sten på vægge og døre.

Da sagen seks uger efter det første varsel og efter de nødvendige »kald« på sandemændene med fjorten dages mellemrum

endelig skulle pådømmes ved retten, mødte Jens Sørensen og Anders Lassen med hvert sit skriftlige indlæg, som blev læst og påskrevet. Jens Sørensen påstod for det første, at Peder Nielsen aldrig med sandfærdighed ville kunne bevise, at han havde kørt over Peder Nielsens rug, men at han kun kørte hjem fra Århus med en anden mand fra deres by, og at denne kørte vild den nat. »Det er kun Peder Nielsens egne folk, som siger, at jeg har slået ham, og enhver kan vel tænke, at tjeneren vidner, lige som husbonden vil have. Men var det rigtigt blevet undersøgt, så ville man se, at Peder Nielsen gjorde mig stor uret. Selvom synsmændene siger, at der var slået otte eller ni slag på huset og døren, så kan ingen vel forbyde Peder Nielsen selv at slå på sin dør, så meget han lyster, og ingen kan bevise, at jeg gjorde det«.

Det er også usandfærdigt, at jeg skulle have slået Peder Nielsen med en sten, og det undrer mig, at Tommas Koch, som er en »fordelt skampøl«, kan vidne mod nogen ærlig mand. For som der står i loven, vidner nogen, som er »lov fravunden eller delt«, da skal alle de anker være magtesløse, om endskønt det er sandt⁴⁾. Endelig vidner de heller ikke om, hvad dag det var, eller om det var om natten eller om dagen, så det er kun løs snak, og Peder Nielsen slog mig med en høtyv på mit venstre ben, inden jeg kom af vognen, hvad jeg ville have krævet syn på, men fordi deflefogden ikke var blevet varslet på den rette måde, blev det mig nægtet«.

Han truede derefter med at ville søge sin ret andre steder, hvis sandemændene ikke som »samvittighedsmænd« ville frifinde ham.

Han brugte tilsyneladende alle kneb i forsøget på at klare frisag. Delefogden spurgte så, om det var ham selv, der havde Tommas Koch i »fordeling«, hvortil Jens Sørensen svarede nej, men det var der vel andre, der havde, »den mand, der står der bag ved jer, har«, hvortil denne sagde nej, han havde ikke noget at fremvise, som kunne tage hans ret fra ham. Dette fik delefogden til at sige: »Dem der har nogen dele over ham, vis den frem, så skal jeg med det samme kautionere for ham«. Men ingen kom frem.

Det skriftlige vidnesbyrd, som den Anders Lassen fremlagde, var noget anderledes. »Eftersom jeg underskrevne tiltales af delefogden og Peder Nielsen for vold, da er mit korte svar: En aften kørte jeg fra Århus, og kørte vel næsten den ganske nat, så jeg aldrig vidste, hvor hen jeg kørte, før end jeg længe havde kørt i marken og ikke vidste, om jeg kom til by eller land. Da kom jeg nogenledes på det sidste til Brendstrup. Så kom Peder Nielsen samme nat, lige som en, der ville tage livet af mig, og tilmed var jeg ganske drukken, så man kan vel noksom tænke, at jeg kørte ikke over nogens rug med vilje, og det kan vel være, at synsmændene har afhjemlet, at der var kørt over Peder Niensens rughave, men det skal ikke med sandfærdighed bevises, at jeg, hvornår det end var, om det var i år eller i fjor, kørte der med vilje. Så hvis sandemændene er samvittighedsmænd, så vil de nok se dette mit korte svar an og tage i betragtning, at jeg har ikke været i klammeri med Peder Nielsen, og at sagen ikke er stort andet end pengespild«.

Sandemændenes afgørelse lød: »Eftersom det bevises med syn og vidnesbyrd, at

Jens Sørensen fra Kasted er kommet til Peder Niensens gård i Brendstrup ad ulovlige veje og har været i skænderi med ham og hans folk og har slået ham blå. Desuden er det med syn og rigtige vidner bevist, at han med sten har gjort skade på hans vinduer og vægge, da ved vi ikke at kunne ham befri, men beder os Gud til hjælp, at han har overfaldet fornævnte Peder Nielsen, og derfor sværger vi ham et fuldt vold over.

Eftersom vidnerne siger, at Anders Lassen ikke har skændtes med fornævnte Peder Nielsen eller hans folk og ikke været i slagsmål, og vidnerne langt fra er ham til last, da sværger vi ham fri for voldsskade«.

Den sidste afgørelse virker nu til dags overraskende. Selvom Anders Lassen ikke havde deltaget i skærmydslerne, skulle man tro, at han var blevet dømt, for manden indrømmede jo, at han havde »været på forbudte veje«. Altså må man have betragtet hans omtågede tilstand for en formildende omstændighed.

Spirituskørsel er altså ikke af ny dato. Der skete også påkørselsulykker på grund af for stor fart, en sådan findes også behandlet ved retten i 1665. Den 15. marts blev følgende tinglæst: »Forleden mandag for otte dage siden kørte Peder Hvid og hans hustru fra Århus. Da han kørte over Skejby mark, kom Jens Baltzersen fra Søften og hans medfølger efter dem og kørte så hastigt ind i dem, at vognstangen gik over hans kones hoved, og hestene faldt ned på hende, så hun kom til at ligge under dem. Hvorfor han gav last og klage over dem, fordi de således havde overkørt hende, at hun er vederfaret stor skade, og om det skulle ske, at hun kommer noget til på hendes liv deraf. Og han kaldte første kald på

sandemændene for sin egen sag, og delefogden Jacob Jensen gjorde ligeså på her-
skabets vegne«.

Fjorten dage senere fik Jacob Jensen tinglæst et synsvidne, hvori Rasmus Markvardsen og Laurids Christensen fra Spørring gør rede for, hvad der var sket med Peder Hvids kone. Hun var tilsyneladende sluppet godt fra ulykken, i alle tilfælde uden særlige ydre skader, idet hun havde en »knot«, hvilket vel har betydet en bule, i den højre side af hovedet, hvor der også var en mindre hudafskrabning. Hun havde fortalt synsmændene, at skaden var kommet af at et stød af en vognstang, og at det var sket, da de på vejen over Skejby mark var kørt i et stort hul, og da de gjorde holdt for at se, hvem det var, som havde påkørt dem, da kom Jens Baltzersen i Søften hen og spurgte, om han kunne hjælpe dem til rette med noget. Den anden, der var med, kendte hun ikke.

Den 26. april stod sandemændene frem for at sværge og dømme i sagen. »Efterdi intet nøjagtigt fremlægge, hvoraf det ses, at Jens Baltzersen har forårsaget klammeri eller skænderi, og fordi han under ed har erklæret aldrig at have fornærmet Peder Hvids hustru, og da de nu ikke er til stede for at vedgå det tidligere fremsatte klagemål, som de burde, da svor de Jens Baltzersen kvit for samme sag«. Selve ulykken, som var forvoldt af den hastige kørsel, er åbenbart blevet betragtet som et hændeligt uheld, og kun hvis skaden havde været større, eller hvis de implicerede havde været oppe at slås, kunne skadevolderen dømmes. Bondevogne havde formodentlig ikke nogen form for bremses, og forklaringen på den store fart Jens Baltzersens vogn har

haft, kan være, at han netop har været på vej ned af en af de langstrakte bakker ved Skejby og ikke har været i stand til at standse op eller vige uden om den anden vogn, som på grund af den hullede vej pludselig standsede op.

Der kan næppe være megen tvivl om udfaldet af en anden sag, hvor der netop var tale om skænderi og slagsmål, selvom dommen nu ikke længere eksisterer, hvad enten det er, fordi dommen ikke er kommet med, før tingbogen slutter, eller fordi den skulle færdigbehandles på skadevoldernes hjemting, Marselisborg birketing, hvorfra tingbogen heller ikke længere eksisterer.

Den 15. marts 1671 klagede Præsten hr. Frands Nielsen i Skejby på tinget over, at nogle karle fra Holme lørdag aften den 18. februar, ikke alene med skælds- og ukvemsord, men også med hug og slag med nogle kæppe, havde overfaldet hans hustru Anne Sørensdatter, som var på sin retfærdige rejse fra Århus og hjem til sit hus. »For hvilken fjendtlig gerning også der blev givet last og klage, for at en sådan uhørlig gerning kunne blive straffet«.

Dernæst fremkom to synsmænd, Rasmus Jensen fra Rødemølle og Christen Jensen fra Skejby, som havde synet og besigtiget Anne Sørensdatter. Da så de, at hun havde fået et stort slag på hendes venstre håndled, som var både hævet og blå, og overfor dem havde hun tilstået, at det var Niels Pallesen og Peder Andersen, begge fra Holme, som havde gjort hende denne skade sidst forleden 18. februar på Årsvejen. Da de så gjorde holdt, sagde hendes karl, Jens Hansen, som kørte hendes vogn, »de karle har købt sig galskab til for deres egne penge«. Så løb Niels Pallesen hen til

præstekonens vogn og slog hende med en vognkæp, fordi hun ville tage sin karl i forsvaret. Det fik ham, Rasmus Mikkelsen til, at bede dem om at lade hende fare med fred, for sagde han, det er hr. Frandses hustru fra Skejby. Det fik Palle Nielsen til at løbe efter ham med en vognkæp i hånden, mens han råbte: »Du skal få en ulykke og hun også den hore«, men han så og hørte ikke, at Peder Andersen slog eller sagde noget ufint til hende. Jens Tomsen fra Trige, som nok har været kusk for Rasmus Mikkelsen, vidnede det samme, og Maren Rasmusdatter fra Skejby, som havde været i følge med præstens kone, sagde, at den karl, som havde en sort hue på, slog Anne Sørensdatter, og hun mente, at han var Peder Andersen fra Holme.

Mere får man ikke at vide i den sag, selvom tingbogen først er gået af brug den 10. maj det samme år. På en måde en banal sag, men en af den slags sager, hvor man omhyggeligt har nedskrevet vidnernes egne ord i de ellers meget kortfattede referater af det, der er foregået på tinget. Der var klart tale om et overfald, og sådanne overfald af langt alvorligere karakter er også at finde i de gamle tingbøger.

Det var ikke usædvanligt, at rejsende »glemte« at lukke byleddene efter sig. Hvor alfarvej gik igennem en landsby, passerede den over fortene, hvorfor der ved udfaldsvejene var led tværs over disse. Leddene skulle holdes lukket for at holde løsgående kvæg borte fra markerne, hvor der, indtil høsten var overstået, kun måtte være tøjrede dyr, bortset fra dem, som var i hyrdens varetægt på overdrev og fælled. Vejfarende havde så pligt til at lukke leddene efter sig. Dette gav anledning til en masse

spektakler og stridigheder mellem bønder og vejfarende. Til tider udartede det til slagsmål og overfald endog med dødelig udgang.

Aftenen før vor frue dag 1670, den første juli kom Niels Jensen, tingskriveren i Vester Lisbjerg birk og bonden Rasmus Sørensen Nordmand kørende ad vejen gennem Skejby på vej nordpå og hjem på deres »rette adelfar vej« til Ølsted fra Århus. Da de skulle lukke det nordlige led op, sagde Niels Jensen: »Hvad er dog det for en vogn, der er stillet der så sent?«. »Det er ikke til at vide«, svarede Rasmus Nordmand. Vognen stod omkring halvanden plovlængde fra leddet, og da han havde lukket det igen sagde han: »Jeg vil gå hen og se, hvad der er på færde«. Da han kom derhen, sagde han: »Det er ilde fat, her ligger én, han er slået fordærvet, og der ligger to vognkæppe ved ham på vejkanten«. Så sprang Niels Jensen af vognen og gik hen til ham, der hvor Rasmus Nordmand stod, og de sagde til hverandre: »Hvad kan det dog være for et menneske, som her er så ilde medhandlet?«. Så bøjede Niels Jensen sig ned til ham og syntes, han snorkede, og sagde så: »Jeg vil dog ikke tro, han er død, hør, han snorker«. »Hov, mand, sover I« kaldte han, »og det var, ligesom han ville have talt til os, men kunne dog ikke. Arme og ben kunne han dog røre«.

»Det er synd«, sagde Niels Jensen, »at det menneske skal ligge her i nat«, og Rasmus Nordmand svarede: »Kom, lad os gå til byen og lade præsten og folkene vide, at der ligger én ved deres led, som er slået halvdød«. Næppe var de kommen 2 plovlængders vej, før de hørte, at der kom nogle folk fra byen, og de råbte: »AWoch AWoch!

Derfor blev de stående, for der kom jo nok nogen, som kendte til sagen.

Da kom Jens Iversen af Hadsten og havde med sig Christen Jensen fra Skejby og Christen Tysk, som før tjente hos hr. Johan i Århus, og en eller to mere, som de ikke kendte. Med det første de blev os var, sagde Jens Iversen: »O kæreste Gud, Niels Jensen, her har fire karle fra Skejby slået min bror Peder ihjel« og Niels Jensen svarede: »Er det din bror Peder, som ligger her, hvem har gjort det?«. »Det gjorde fire karle fra Skejby med fire tøjrkøller, sagde Jens Iversen, »og de tog sig den årsag, at vi ikke ville lukke leddet efter os, og det stod endda åbent, da vi kom. To af dem var i hvide uldne skjorter eller også de bare skjorter, og de to andre havde sorte trøjer, andet så jeg ikke, og jeg beder for Guds skyld, I vil hjælpe mig ham til byen, der kan han måske komme i hus, hvor han kan komme til sig selv igen«.

Så lagde de Peder Iversen i Niels Jensens vogn, for der var ikke fjæle på deres egne. Det kunne jo være, han kunne komme sig, for han rørte endnu på sig, så de kørte ham op til Skejby og lagde ham ind hos Niels Mikkelsen dér.

Niels Jensen lod straks de fire mænd syne ham, hvorledes han var medhandlet, og da var der endnu liv og ånde i ham. Og bad Jens Iversen os så om, at vi ville tage den ene af deres vogne med os og lade hans forældre vide, hvorledes det er gået til, og så skiltes vi.

Således lyder det første vidnesbyrd i en modbydelig drabssag, for den unge mand døde af sine sår ud på natten. Vidneafhøringer i tingbøgerne er sædvanligvis meget kortfattede referater af, hvad der er blevet

sagt, men i et tilfælde som dette ser det ud til, at alle udsagn omhyggeligt er skrevet ned, og vidnernes beretning er af den grund i et mere flydende sprog og virker derfor, som om det kunne være forleden dag, det blev fortalt, og ikke den 27. juli for 324 år siden.

Sagen var blevet rejst den 13. juli knap 14 dage efter af den dræbtes far og »eftermålsmand«⁹ Iver Mikkelsen, som den dag gav last og klage over fire karle fra Skejby, Anders Nielsen, Niels Mikkelsens tjenestekarl, Niels Pedersen, Mette Sørensdatters tjenestekarl og Søren Rasmussen og Søren Nielsen, som var Rasmus Sørensens søn og stedsøn, - »som har myrdet og ihjelslaget Iver Mikkelsens søn Peder ved Skejby tøjrled. Hvilket vel har været det samme som byens led over alfarvej ved bygrænsen.

Der blev så aflagt ed på, at de alle var blevet stævnet eller rettere, at der var blevet oplæst stævning på deres sidste bopæl, for de var naturligvis stukket af alle fire.

Derefter afgav Iver Mikkelsen første kald på sandemændene i Vester Lisbjerg birk, for at de skulle give møde til rette tid og sted og aflægge ed og dømme i sagen. Den slags sager dømtes efter jyske lov, som dengang endnu var gældende lov, af det lokale tings sandemænd, som skulle have varsel tre gange, før dommen skulle afsiges. Andet kald var den samme dag, som Niels Jensen og Rasmus Nordmand fremkom med deres vidnesbyrd.

Den samme dag mødte også Mads Nielsen fra Lisbjerg, som var prokurator. Han fremlagde en stævning, som han havde fået udstedt ved tinget 14 dage før, idet han af lensherren i Århus havde fået befaling til at være forsvarer for to af de tiltalte, nemlig

Rasmus Sørensens søn og stedsøn, idet Rasmus Sørensen havde søgt lensmanden om hjælp, ikke mindst, fordi hans egen søn kun var en umyndig dreng.

Mads Nielsen stævnedes så to mænd fra Skejby, Christen Jensen og Matias Christensen, som nu fremstod for retten, af lagde deres helgens ed og vidnede. De fortalte så, hvordan Jens Iversen var kommet om natten og havde vækket dem og bedt dem om at komme med til tøjrleddet og hjælpe hans bror, for der var kommet fire karle fra Skejby, som havde slået ham ned, »for vi ville ikke lukke leddet, fordi det havde stået åbent, da vi kom kørende. Karlene ville pante os, men vi ville ikke lade os pante«, havde Jens Iversen sagt⁶.

Da de så var kommet derud med ham, havde de set, at der lå to vognkæppe ved siden af Peder Iversen, som lå ved vejen.

Samtidig med tredje varsel fremlagde Iver Mikkelsen et tingsvidne, som han havde fået på Faurskov birketing, det var, efter at den afdøde var blevet synet af Morten Nielsen, Søren Christensen, Erik Sørensen, Niels Jepsen, Jens Lauridsen og Søren Nielsen, de vidnede, at de havde været i Skejby. Og han lå der i Niels Mikkelsens stue, da så de, at han havde slag bag i hovedet, et oveni, og et bag det højre øre, så blodet var gået ud gennem begge ører, og alle slag var »storblodige slag«, så de syntes, hvert af disse kunne have været årsag til hans død. Tilmed syntes de også, at det så ud til, at slagene var kommet bag fra. De havde også været ude at syne drabsstedet på alvejen, hvor de havde set, at der stod blod i det vestre hjulspor, og at der også var blod midt på vejen, og de havde lagt mærke

til, at vejen for kort tid siden var blevet gærdet, og at det var den rette alfarvej.

Desuden havde de synet ham, da han var blevet ført hjem, og da klæderne var blevet taget af ham, så de, at han havde tre blåslag, et på hver skulder og et mere nedenunder på ryggen.

Niels Christensen, Peder Jensen, Rasmus Rasmussen og Jakob Nielsen fra Hadsten og Søren Rasmussen fra Sandby havde også aflagt vidnesbyrd på Faurskov birketing. De var allerede den 3. juli i Skejby, for på Iver Mikkelsens begæring at søge efter de fire karle, der havde været med til overfaldet. Først havde de spurgt efter dem hos Niels Mikkelsen i Skejby, som sagde, at den ene af dem tjente hos ham, han hed Niels Pedersen, den anden tjente hos en enke ved navn Mette Sørensdatter, den tredje var Søren Nielsen, som var Søren Rasmussens stedsøn, og den fjerde var Søren Rasmussens egen søn, det var de fire karle, sagde han, som var med til at dræbe Peder Iversen, og de spurgte om det samme og fik selvfølgelig det samme svar.

Dog havde Rasmus Sørensens hustru Karen Pedersdatter sagt, at hendes mand var gået ud for at lede efter den yngste af hendes sønner, og at hun begærede af Iver Mikkelsen, at om de vilde handle noget mildt med hendes børn, da ville hun og hendes mand give dem alt, hvad de havde af deres yderste formue, for at de, sønnerne, måtte beholde deres »fred«.

Så fremstod Jens Iversen, af lagde ed og vidnede. »Siden forleden den første juli, da klokken vel kunne være ni, kørte jeg og min bror ud af Århus og lige ud af alvejen, som går mellem Århus og Randers. Der vi kom ovenfor Skejby, da hørte jeg en, som råbte

i Skejby, og straks efter et andet råb, det var Anders Nielsen, som råbte: »Vær hurtig og kom«. Så kørte vi til og var vel kommet to plovlængder igennem Skejby tøjrled, som var åbent. Vi sad og vendte ryggen til mod Skejby, for vejret var af vesten, og jeg kørte foran min bror, så jeg hørte ikke noget, hverken mand eller lyde, før min bror gav et skrig: »Ak Ah!« - Da sprang jeg af min vogn og løb tilbage og tænkte, jeg ville se, hvad der mon skete min bror. Da jeg kom tilbage, så jeg, der stod fire karle med fire tøjrkøller, og de slog på ham, endda han faldt af sin vogn ned på jorden, ned på sit hoved og blev liggende under vognen imellem hjulene. Da sagde jeg, FUJ! I har myrdet og slået min bror ihjel. Så søgte en af dem mig an, greb mig i håret, før jeg vidste af det, og en anden slog efter mig en tøjrkølle, og sagde: »Du skal få samme ret, vi skal lære jer at lukket leddet efter jer«. Men jeg slap løs og flygtede fra dem så langt, at jeg nogenlunde kunne skønne, hvor min broder lå, så jeg undgik deres grumhed.

Imidlertid så rullede vognen ned ad vejen fra stedet, og de løb to af dem efter vognen, og kørte hurtigt den ene vogn tilbage til stedet, hvor min broder lå, det var den, han havde kørt. Så tømte de vognen og søgte i bukser og lommer på min broder, Peder Iversen, som lå slagen på stedet, og løb derefter straks derfra og lige ad Skejby til.

Jeg søgte til min bror igen og råbte på ham, om han var død eller ikke, da mumblede han og kunne ikke svare mig, men rakte mig sin hånd, vist i den mening, at jeg skulle hjælpe ham. Da tog jeg fat på ham og slæbte ham væk fra hjulsporet til østsiden af vejen ved en lille runding, for at ikke nogen skulle køre over ham, og så løb jeg

til Skejby efter dem, som havde slået og så, at en af dem løb ind i Niels Mikkelsens gård og en anden i gården vesten for. De to andre kunne jeg ikke se, hvor blev af, for det var mørkt.

Jeg gik så tilbage igen til min bror, hvor han lå slagen, og der kom nogle andre godtfolk til, som hjalp mig med at føre ham til Skejby på en vogn, thi der var endnu liv i ham, og han kunne røre sig noget, både på hånden og fødderne. Da vi kom til byen, bar vi ham ind til Niels Mikkelsen og lagde ham på hans stuegulv, og der blev han liggende til hen imod dag. Han døde af de hug, de havde slået ham«.

Sådan lød den unge mands beretning i al sin gru, genfortalt med en lille ændring i ordstillingen og i nutidens stavemåde. Sagen måtte nu gå sin gang, og den forsvarer, der var beskikket for to af overfaldsmændene, stod frem og fik lensmanden Jørgen Friis' skrivelse læst og påskrevet.

»Eftersom Rasmus Sørensen i Skejby beretter, han har tvende sønner, en stedsøn, Søren Nielsen og hans egen søn Søren Rasmussen, som han frygter for er indblandet i det manddrab, som er sket nu for kort tid siden ved Skejby. Da deres far, fordi de endnu er unge og umyndige, og af andre grunde mener, at de er uskyldige, har han begæret en dannemand, som kunne få dem frikendt.

Da tillades det jer, Mads Nielsen, i Lisbjerg, at gøre for dem i den sag, såvidt lov og ret kan tale, efter hvad I som en retsindig kristen dannemand efter eders samvittighed, synes ret at kunne være, og svare for dem, og omgås dermed på tilbørligt sted, som kan være bekendt og ansvar«.

Det har ikke været en helt let opgave, og det eneste, Mads Nielsen kunne fremlægge, var et skudsmål fra præsten, som stort set ikke siger andet, end at Søren Rasmussen endnu er et barn i sine umyndige år, og hvad loven kunne sige derom, at sådanne umyndige ikke skal bøde hverken til kongen eller bispen, og at Peder Iversen selv har forårsaget sin ulykke, eftersom han var blevet påmindet om at lukke vangleddet efter sig, og at han ikke ville lade sig pante. Endvidere er han ikke blevet slået uden viden, for der fandtes to vognkæppe hos, hvilket kan bevises med tingsvidne.

Hvad processen angik, mente Mads Nielsen heller ikke, at sandemændene kunne sværge over Søren Nielsen og Søren Rasmussen, for de var ikke blevet lovligt varslet for tredje kald på sandemændene.

Sandemændene stod frem og bad eftermålsmanden eller andre, der havde noget at sige til sagens oplysning, at fremlægge det. Da det ikke var tilfældet, krævede Iver Nielsen fylling på sandemændene, og birkefogden udnævnte Søren Poulsen fra Spørring og Christoffer Madsen og pålagde dem at fylke sandemændene til at aflægge deres ed og gøre deres toug og skelne mellem bonden og kongen, således at der sker Kongen ret og bonden ingen uret⁷⁾.

Efter at sandemændene således var til-dømt og pålagt at gøre deres ed og toug, stod Jens Sørensen Bunde i Lisbjerg, Niels Pallesen i Søften, Clemend Christensen og Laurids Rasmussen Balle sammesteds frem og sagde:

»Eftersom vi fattige mænd, er tilfyldt at gøre vores toug, anlangende salig Peder Iversen tilføjede bane, da så vidt vi selv har forhørt os, og selv med yderste flid har

kunnet udspørge sandheden, da beder vi os Gud til hjælp, at Niels Pedersen har været lige som en formand, og han har haft den største del i årsagen til hans død og bane, og han bør derfor miste sin fred. De andre tre, nemlig Anders Nielsen, Søren Nielsen og Søren Rasmussen har været i håndgemæng med, og lige fuldt til skade og fare, og tilmed bevises det, at de er rømt for sagen, dem tilfinder vi områd.«

Hovedmanden dømtes altså fredløs, hvilket vil sige, at han, hvis han blev pågribet, skulle henrettes. Hvad de andre blev dømt til, kræver en forklaring. Områd eller rettere åråd betød, at deres familie kunne forhandle med de skadelidte, den dræbtes familie, om en bod, og at der, for at også kongen kunne få sin ret, skulle betales en stor bøde til ham for at lade sagen falde. Når alt det var klaret, og den aftalte bod var betalt, skulle den dræbtes familie på tinge erklære, at de ikke længere havde noget at kræve af de dømte, som herefter skulle være som fri at regne⁸⁾.

Hvordan det siden gik, kan der desværre ikke oplyses noget om. Tingbogen, som kun findes bevaret til ca. et halvt år efter, melder intet herom, så om det er lykkedes for Rasmus Sørensen at rejse penge nok til en bod, som den dræbtes familie kunne godkende, får vi aldrig at vide. Den fredløse hovedmand er nok forsvundet ud af landet, og hvad der derefter er blevet af ham, kan man kun gætte på.

Eftermålsmanden, den dræbtes far, forsøgte at få sagen rejst igen. Formodentlig fordi der har været en del sladder om hændelsesforløbet. Han lagde sag an mod Mads Nielsen, den sagfører, som var beskikket som forsvarer for de to yngste. Ryg-

tet gik, at han havde været i ledtog med overfaldsmændene, og at han i Røde mølle skulle have fremsat trusler imod den dræbte tidligere på drabsdagen, da de to unge mænd kørte forbi. Men han kunne bevise, at han ikke havde været i møllen på det givne tidspunkt, og at han samme aften, drabet skete, havde været i kirke sammen med sin hustru for at skrive for præsten. Han havde altså sit alibi i orden.

Dette er et eksempel på, hvordan man undersøgte og førte en drabssag for retten, dengang Jyske Lov endnu var gældende lov. Det er også en beretning om, hvad der kunne vederfares vejfarende, når de ikke

fulgte almindelig god skik og brug. Det har vel ikke oprindeligt været meningen, at det skulle gå så vidt, så det blev til et drab. De unge mænd, som måske var blevet bedt om at holde øje med leddene, kan have været irriterede over de mange, som ganske givet har snydt for besværet med at sidde af vognen for at lukke leddet igen. Måske har de haft et særligt godt øje til netop de to, det gik ud over, og har de ligget i et regulært baghold, hvad noget unægteligt tyder på, da har de sandsynligvis også drukket sig mod til, siden overfaldet tog en så alvorlig vending.

Noter

- 1) Forte, egentlig den åbne, fællesejede plads midt i en landsby, hvorfra der var adgang til de private områder og til vejene ud af byen. I dette tilfælde, hvor det drejede sig om Århus bymark, har der formodentlig været tale om en åben plads eller strimmel langs vejen lige uden for byen.
- 2) Hans Jørgensen Strømmen udj Aarhus Eschet Winde det hand stoed her udj daug for tingsdomb och udj Retten forestillede en Affliussnings Sedell som tillforn i 2 ting her paa ting ehre for kÿndede, och udj daug det tredie som hand begierede tingswinde effter saa formellendes Efftersom dagligen for øyen Sees den store Missbrug Aff de Weyfarende begaais Wid de Mange Wseduanlige Weÿe som Kiøres och giøres offr Marken och Wanger, saa och digerne at Ned Rende och Nederkøre, Nu som helst Kornit ehr i Jorden och offr alt med schÿldighed Aff Alle bør at ferdese och i heffued holdes da schall det tiene enhuer till Aduarsel de gamle forordnede Weÿe Imellum digerne och Andensteds, huor den Rette Adelweÿ gaar, och der Imod Igien ey Nogen Kiørsell eller færtzell at hafue offr Wangerne som Ingen bør at komme enten Kornit at Nedkiøre eller digerne at Need Rende, saa frembt en huer Imod giørende Icke tillbørligen Will tiltales Wid Wold och Anden Wedhengende Lougmaal, Widendes Sig her effter en huer at Rette och for schade at thage Ware.
Ex Aarhus Raadstue dn 3 Junÿ 1669 Jacob Søfrensens Schanderborrig Anders Thomsen Søren Sørensen, Jørgen Jull Karl Christensen Wnder En huer sin Egen hand, Lest och Paaschreffuit som

samme forbud udj Sig Sielff Indholdte och formelte.

Her Imod Suarede Jens Bunde Wdj Lisbjerg Paa Menige birkemendenes Weigne, och begierede at treebroen Paa Aars M. saauell som forrtten Att Maate fremdiges och Wid macht holdes, Ehrbiuder dennom saa gjerne følge forrtten och Addele Weÿen, etc.

- 3) I det ældre danske retssprog brugtes ordet vold også om hærværk.
- 4) Noch Siønnett dj Peder Nielsen Sielffe och haffde hand It bloslag Neden for hans høyer pat, for huilket hand beschÿlte forn: Jens Sørensen i Kasted for.
- 5) Hvis en mand efter gentagne opfordringer og indstævninger ikke ville eller kunne betale sin gæld, kunne han dømmes til fordeling eller nam, det vil sige udplantning. Efter ældre dansk retspraksis måtte en fordelt mand ikke optræde i rettergang, ikke afhænde sit gods, ikke huses af nogen, og kunne efter 1527 ved eksekution tvinges til at betale den gæld, for hvilken han var idømt fordeling. Kilde: Salmonsens Leksikon.
- 6) Eftermål betød i de gl. danske love forfølgning af en retssag, og Eftermålsmanden er altså den, der påtaler en sag. Eftermålsmand brugtes i den ældre ret dog især i drabssager til at betegne den dræbtes nærmeste mandlige arving, hvem det tilkom og påhvilede at forfølge drabet. Kilde: Salmonsens Leksikon.
- 7) Iflg. da gældende lov skulle sandemændene være under forfølgning, indtil de havde afsagt deres

kendelse. Dvs., at de selv kunne retsforfølges, hvis de ikke ville dømme. Derfor skulle to af herredets menige mænd på tinge kræve dem forfulgt. At de skulle skelne mellem kongen og bonden, så ingen af den led uret, betød, at de skulle dømme retfærdigt og på en sådan måde, at bonden blev retfærdigt dømt, og at de med dommen ikke krænkede kongens ret bl.a. til at oppebære sagefaldsbøden, som dog i rette tilfælde, hvor kronen havde tilskødet Gabriel Marselis herlighedsret, tilfaldt denne. Kilde: Jyske Lov Flensborg-udgaven.

- 8) »Saa frem Komb Sandmændene her i birchet och fremb Eschede om Endten eftter maalsmanden eller Andere haffuer Wider at Fremblege Sagen thil op Liusning, dj da det nu Wille fremblege och lade liude, och derfor Indtet Wider frembleges da Wahr Iffuer Michelsen Fylling Paa Sand Menden Bege- rendis,

Saa bleff Aff Birkfougden til Neffned och paa lagt Søfren Poulssen i Spøring och Christopher Madzen ibm: At fylge Sandmend til at tøyge giøre dieres thoug och schille Imellumb Bonden och Kongen, Saa frembstod forn: thuinde fyllings- mend her for Retten, och huer Andre Wdj Haand toeg Sigende Eftterdj befindes, At Sand mend her i birchet, ehre Louglic op Kreffuede och til faldet At thøye och Suerge om SI Peder Ifuersens død och bahne, da tilfindes de nu her om At giøre die- ris thoug och æd Saaledes at Kongen schee Ret och bunden Ingen Wret.

Och eftter At Sandmend Ware Saaledes til- dømbt, at och fylling paa Satte deris Æd och thoug at giøre, War her for Rette tilstede Sand- mend Jens Søffrensen Bunde i Lisb: Niels Pallesen i Søftten Clemind Christensen och Laurids Ras: Balle ibm,

Efttersom Wi fattige mend, ehre tilfyllt At giøre Woris thoug, Anlangende SI Peder Iffuersens til- føjede bahne, daa Saa Wit Aff Oss forhørte, och Wj sielff Aff yderst flid Sandhed haffuer Kun- detWdspurt, och efttersøgt, Beder Wj oss gud til hielp at Niels Pdersen och haffuer Weret Saa som formand, och største Aarsag thil Peder Iffuersens død och bahne och bhør der for sin fred at Miste, dj Andre thrj, Nemblig Anders Nielsen Søffren Nielsen och Søffren Rasmussen sambliches, At haffue Weret Wdj haandgieming med och ful thill schade och fare och til med beuises at Were Rømbt for Sagen, dennomb tilfinder dj til OmRaad

forn: Madz Nielsen Wahr gienpart begierendes, och War dj Saaledes med huer Andere till Weder- maalis ting och Samtøgt da dette Wdgich be- schreffuen«.

Kilde Vester Lisbjerg Birks eneste nu eksisterende Tingbøger, 11. januar 1665 til 3. juli 1667 og 3. marts 1669 til 10. maj 1671.

Tingbøgerne findes nu i Landsarkivet for Nørre- jylland. Desuden har jeg en fuldstændig afskrift af dem begge, hvortil jeg har udarbejdet registre.

Et sørgeligt efterbryllup i Sandby

Af Gerda Riisberg

Indledning

Søndag den 27. juli 1900 indtraf der en stor forgiftningsulykke i Sandby ved Hinnerup. Seks mennesker døde. Der opstod mange og meget udokumenterede historier om årsager og hændelser både før og efter ulykken. Disse fortælleres stadig og med en ikke aftagende dramatisk effekt. En fuldstændig sandhed i alt findes vel ikke. Men et står fast - det var ikke en planlagt forgiftning, der lå bag. Kun rygterne og deres dramatik, som stadig lever, gør dem interessante og til gode egnehistorier. Avisernes omtaler ved århundredskiftet giver ligefrem en kriminelignende beskrivelse dag for dag.

Fodlæge Gerda Riisberg, Søndergade 2 i Århus - hun døde i 1992 - efterlod sig en familiebeskrivelse, der her gengives i sin helhed.

Et særligt minde om hine mørke tildragelse er, at man stadigvæk i den talrige Riisbergske familie aldrig spiser rombudding.

Da jeg er født 2 år senere, er det fra anden hånd, jeg har min viden. Det er brudstykker fra her og der, men da to af de seks, der måtte bøde med livet, er mig så nær som faders søstre, og flere af de ramte er mig kære, har ulykken, gruen, smerterne, sorgen og savnet kastet skygger, som også vi børn

hjemme har fornemmet. Den hårdest ramte var vel nok min farmoder, der mistede sine to piger, som hun boede sammen med, levede for - og elskede.

Når jeg tænker på farmoder, er det gerne, som hun sad hjemme hos os på Søndergade i Århus, altid i sort, med lille kappe på hovedet, højhalset kjole med stivere i livet, 3 meter vidde i nederdelen med kantebånd for neden - som anstændig kvinde skulle den »tage jorden«. Under kjolen var der fra 7 til 11 underskørter, efter som der var varmt til - jeg har tit selv talt dem. Det var kipret flonel, hækledede uldkløkker i spraglede farver (vistnok det eneste kulørte farmor iførte sig), og uldne brokades - alle forede. Farmor sad altid og strikkede - og sukkede og sendte bedrøvede blikke til de to kære, der hængte på væggen i næsten legemsstørrelse i bred, sort ramme.

Men det var festen i Sandby, vi skulle høre om.

I anledning af Helene og Laurits Blachs bryllup - de var blevet gift året før -, var de, som ikke havde kunnet komme på selve dagen, inviteret til gilde. De kunne så samtidig beundre den lille nye i vuggen, som da kun var et par måneder gammel.

Der var i alt 22-23 til festen. Blandt dem var farmor, Justine Hannemine Riisberg

Andersen og døtrene Agnethe og Kathrine Andersen, min farbrors børn fra København, der var på ferie i Badstuegade. Onkel, Jørgen Blach, Rohdegård i Sabro, var også med, og hans fader (sognefoged i Sabro), hans moder (søster til farmoder) og hans søster Marie. Hvem der ellers var med, erindrer jeg ikke - udover, selvfølgelig, det meget smukke og populære værtspar.

Middagen, der var klokken 2, gik storartet. Suppe, steg og rombudding, ene gode sager, for tante Helene var en kunstner på det kulinariske område. Efter middagen serveredes kaffen i haven. Det var frygtelig varmt - lummer tordenvarme.

Da kaffen var drukket, forsvandt så én, så en anden fra selskabet. WC'et var ustandselig optaget. De gæster, som ikke kunne vente, mødtes bag laden og mellem buskene i haven. Til at begynde med med

latter. Senere, da smerterne begyndte, blev det dem klart, at det måtte være af mere alvorlig karakter.

Blachs fra Rohdegård tog tidligt hjem. De var kørende med unge heste, og farmoder sagde til Agnethe om at tage med dem hjem for at hjælpe med Marie. Hun var på det tidspunkt ikke begyndt at blive syg endnu. Marie Blach var lam i begge benene, - børnelammelse - og kunne kun ved megen hjælp komme af og på vognen. De gamle Blachs var på dette tidspunkt begyndt at blive dårlige.

På Rohdegård døde Agnethe. Hun blev ført til Århus og begravedes sammen med sin søster på Nordre Kirkegård.

På Rohdegård var alle, der havde været med til festen, meget syge. Onkel, Jørgen Blach, har fortalt, at han vågnede i sit værelse og undrede sig over, at han lå der i sit nattøj. Solen skinnede, og han kunne se på

Sørine Blach.

Peter Blach.

skyggerne, at det måtte være ved middags-tid. Så så han, at deres gamle læge sad på stolen ved siden af sengen. »Nå, er du vå-gen, Jørgen Blach. Hvordan har du det?« Så begyndte de at småsnakke, og Jørgen fik da at vide, at han havde været bevidstløs i tre døgn. Han erindrede så, hvad der var sket og spurgte til sin fader, moder og sø-ster.

I det samme begyndte kirkeklokkerne at ringe, og onkel spurgte meget forbausset, hvorfor de ringede, da det jo ikke var søn-dag. Lægen tog hans hånd og sagde: »Jør-gen Blach, kunne du ikke tænke dig at blive sognefoged efter din fader?« Det kunne Jørgen ikke. Han vendte sig mod væggen og græd.

Nielsine Sørine Blach havde været en el-sket stedmoder for Peder Jørgensen Blachs 5 børn. Det er fortalt mig, at hun hurtigt blev klar over, at hun og hendes mand ikke klarede krisen. Hun lå i sin seng og sagde: »Jamen, Jørgen, vi skal ha' Marie med os«. Hendes store bekymring var, hvorledes det skulle gå Marie med de lamme ben. Marie døde en time efter forældrene.

I Badstuegade var farmor, Kathrine og de to feriebrøn, Agnes og Kristian, 10 og 12 år, meget syge. Da de kom hjem, havde de frygtlige opkastninger og diarré. Hen ad morgenstunden klagede farmor over, at hun var så tørstig. Kathrine kom da i tanker om, at der stod noget mælk i en kasserolle i køkkenet. Hun kravlede derud på alle fire og kom med mælken til sin moder, at hun skulle drikke først. Da farmor havde druk-ket, besvimede hun og tabte kasserollen, så mælken flød ud på gulvet. Da hun kom til sig selv igen, sagde hun: »Åh, nu spildte jeg mælken, så fik I andre ikke noget«. Men

Kathrine sagde: »Nu er klokken snart 6, så kommer mælkeemanden, og så kan vi få mælk«. Men da mælkeemanden kom, var det for sent. Den mælk, farmor fik, har ri-meligvis reddet hendes liv. Hun levede til 26. december 1927.

Kathrine, der havde systue sammen med søsteren Agnethe (som var taget med Blachs hjem til Rohdegård), lå i bevidstløs tilstand og »syede« på lagenet med usynlig nål og tråd. Hun sagde pludselig: »Skynd Jer, luk op, det banker på døren«. Der blev lukket op, men der var ingen. »Så er det på køkkendøren. Agnethe står udenfor og vil ind«. Men der var ingen. I samme time døde Agnethe.

Min egen fader havde kort før ulykken været en tur hjemme i Badstuegade. Han havde været på forretningsrejse til Kalund-borg, og da han var blevet tidligt færdig, gik han en tur til havnen. Der var en stor fi-skerbåd ved at sætte sejl.» Hvor skal I hen?« spurgte fader. Og da de skulle til År-hus, kunne fader ikke modstå fristelsen. Han gav fiskeren en skilling og fik lov til at komme med. Han regnede ud, at han kunne have en dejlig aften hjemme og så nå forbindelsen til København, så han kunne være på kontoret rettidigt næste morgen.

Sejlturen gik fint til at begynde med, men så lagde vinden sig. »Hvad gør vi nu?« spurgte fader, og skipperen sagde: »Ja, så tager vi årerne«. Og så roede de, - det hed-der vist »så blodet sprang af neglene«, men det gjorde det dog ikke i dette tilfælde, men faders negle var helt blåsorte og ømme me-get lang tid efter. De nåede Århus hen på aftenen, og fader fik et par timer hjemme i Badstuegade, inden turen gik tilbage til Kø-

benhavn. Det var sidste gang, fader så sine to søstre i live.

Da fader fik at vide, hvor alvorlig ulykken i Sandby var, tog han igen til Århus. Denne gang blev han dog ikke budt så varmt velkommen. Tante Thommy (gift med farbror Marius) lukkede op. »Du kan ikke komme ind. Vi er ved at gøre patienterne i stand, og det vil vare et par timer. Men du kan se at komme ud til Sabro og se, hvordan det står til derude«.

Fader fik fat i en cykel, og så gik den tunge tur ud ad Viborgvej. Da fader kom til Mundelstrup Kro, gik han ind og fik en kop morgenkaffe. Den har sikkert været hårdt tiltrængt - og måske hjulpet ham lidt til mødet med det, der ventede ham i Sabro.

Der var de ved at lægge Agnethe i kiste. Fader gik ud i haven og samlede en buket blomster, som han lagde ned til sin elskede søster, inden låget blev lagt på. Så tog han tilbage til Århus, og hen på eftermiddagen døde Kathrine.

Gamle farmor kom på hospitalet, hvor hun lå syg meget længe.

Tante Thommy, moder til Johan, Agnes og Kristian, kom til Århus, straks hun fik meddelelse om ulykken. Hun blev i Badstuegade og passede selv sine børn, der - Gud ske lov - kom sig og levede længe.

Lægen, der var tilkaldt efter hjemkomsten, troede, det var en voldsom mavesmerforkølelse og gav patienterne stoppemikstur. Senere erfarede han ulykkens omfang.

Der var kun få telefoner dengang, og alle lægerne i Sandbys omegn var optaget af syge uden at kunne give meddelelse eller konferere med andre læger. På landet sendte man en vogn efter lægen, hvis man

ønskede hans besøg om natten. Det ville være umuligt for ham ellers at finde rundt i mørke på for ham ukendte steder. Der fortælles om en mand, der ulykkesnatten kørte efter læge til sin familie, at han kørte forgæves fem gange. Fik beskeden: »Prøv læge den eller den, de er de nærmeste«. Først sjette gang traf han en læge hjemme.

Da lægen, som besøgte familien i Badstuegade, blev klar over, hvad der var hændt, beordrede han champagne til børnene. Det var den eneste kost, de fik i en halv snes dage. Så begyndte børnene at vrøvle og tale i vildelse. Deres mor græd og sagde: »Så, nu får jeg ikke lov at beholde mine børn længere«. Men lægen lo og sagde at nu begyndte de at blive raske. De var bare fulde af champagnen, og nu kunne de begynde at få rigtig kost igen.

Da Agnethe og Kathrine blev begravet på Nordre Kirkegård, var det også en frygtelig varm dag. Hen under middag trak skyerne sammen, og under højtideligheden i kapellet blev det pludselig helt mørkt. I næste nu glimtede lynene, og tordenen bragede, samtidig med at regnen skyllede ned. Johan - bror til Agnes og Kristian, der lå syge i Badstuegade - var kun 10 år. Han sad med sin moder i hånden. »Nu får vi uvej, mor. Se hvor det lyner!« Men hans moder ville berolige drengen og sagde: »Ja, naturligvis. Hvis himlen ikke skulle vise sin vrede over dette, ville det jo være urimeligt«. Da de kom til graven med kisterne, var graven fyldt med vand.

I Sandby var en hyrdedreng kommet hjem fra marken ved 5-tiden. Som alle små drenge i 10-11 års alderen, var han sulten - især da han jo vidste, der var fest, og der vankede dejlig mad. Medens kokkepigen

Agnethe og Kathrine Andersen.

varmede formaden, snupede han en skål rombudding og spiste den. Dagen efter, klokken 11, døde han. Han hed Niels Sørensen, og var søn af husmand N. Sørensen, Sandby.

Det var 6 i alt, - og hvad døde de så af? Ja, det er der skrevet og snakket meget om. Politiet forlangte indvoldene af den hårdest medtagne sendt til København til undersøgelse. Det var hyrdedrengen Niels Sørensen, og han var begravet dagen før, budet kom. Om aftenen blev han så gravet op igen, og det fornødne blev ordnet.

Dagen efter kunne befolkningen se, at der havde været rørt ved graven. Mange enfoldige og overtroiske mennesker blev vrede. De samledes til et møde ved gadekæret og fulgtes ad i sluttet trop til gården, hidsede hinanden op og kom råbende og

skrigende ind på gårdspladsen og forlangte, ligskænderne skulle komme herud, gravrøverne og morderne skulle have deres straf! - De truede med høtyste og leer, de havde bevæbnet sig med.

Inde i soveværelset lå Helene og Laurits syge, bevidstløse begge to, ved siden af vuggen med den lille. De hørte intet og vidste heldigvis intet. En slægtning, der passede dem, gik ud på trappen, fik talt hoben til rette og fik dem til at gå hjem, hver til sit.

Hvilket resultat kom der så fra København? - Intet! Havde det været arsenik, som der ymtes om, da familien på gården samme dag som buddingen blev lavet, havde fået 6 flasker arsenik til kreaturvask hjem i samme slags flasker som de to, der indeholdt rom, ville det kunne spores den dag i dag. Arsenik forsvinder ikke.

Men det *var* buddingen. Laurits Bach havde under middagen sagt til Helene: »Men hvad har du kommet i buddingen i dag, lille mor?« Den smagte ikke helt, som den plejede, og rombudding var hans livret.

Marie Blach.

Lauris A. H. R. Andersen (1864-1924).
Kathrine Andersen (1866-1900).
Agnethe Andersen (1862-1900).

»Jeg har kun kommet i, hvad godt er,« svarede Helene. Det ordskifte hænger mange sig i og tyder på deres facon. Men arsenik ville kunne spores straks, nu og altid.

Mange år senere er der sket en ulykke ved Randers, og senere en ved Odense, begge med dødelig udgang, efter at man i stærk sommervarme havde spist rombudding. Rom, gelatine og vanille sammen giver grobund for en meget farlig og hurtigdræbende bakterie. Denne bakterie udvikler

sig kun i stærk lummervarme (som det var på dagene i alle tre tilfælde). Den formerer sig kraftigt indtil et bestemt trin, og så er buddingen meget giftig. Derefter så at sige opæder bakterierne hinanden. Bliver buddingen spist en timestid før eller senere, vil intet ske. Det kan ikke ses på buddingen. Om Laurits Blach har kunnet smage en nuanceforskel på sin livret er muligt, men ingen andre havde bemærket noget.

Det undrer mig, at der aldrig har stået advarsler om ikke at lave rombudding ved sommertid. Det er selvfølgelig sjældent, det går så galt, men alligevel.

At denne ulykke har lagt en mørk skygge over Laurits' og Helenes tilværelse, er en given sag. Det var en frygteligt start for to unge mennesker, som det ellers så så strålende ud for. Min fader især følte for dem - vi er indgiftet i slægten Blach, og fader har altid kendt dem. Han elskede sine unge søstre, som alt for tidligt skulle bort. »Tænk, hvis det var sket for os«, sagde fader tit. Fader og moder havde selv en lille pige løbende hjemme i stuerne (Ellen, født 1899, død 1983) og ventede nummer to (Agnethe, født 1900, død 1994).

Vi kom jævnligt hos tante Helene og onkel Laurits, og skoleferierne derude var uforglemmelige. Vi var glade, når det ringede på vor dør, og tante og onkel kom indenfor. Jeg mindes dem med deres kærlighed og gæstfrihed, og jeg havde den dybeste medlidenhed med dem, for hvem denne mørke skygge fordunklede deres ellers så lykkelige tid.

En stor Jordeførd.

Giftdramaet i Sandby.

I Gaar begravedes paa Kirkegaarden i Sabro Sigene af Sognesfoged, Proprietær P. Blach, hans Hustru og hans Datter Marie Blach. Klæde i Søndags var Rifterne bragt op i Kirken.

Paa Kirkegaarden var der rejst mange Blagstænger, hvorfra Dannebrog vejede fra halv Stang, ligesom der ogsaa flere Steber var rejst Sørgebuer og trullet Quirlander over Gangene mellem Gravene. Da Kloffen var 2, var der paa den lille Kirkegaard samlet et stort Følge, hvoraf mange var komne langvejs fra.

Den talrige Blach'ske Familie havde indfundet sig i stort Antal, og som den her stod samlet om de tre Rifter, gjorde den paa den store Forsamling et ejendommeligt, sluttet Indtryk. Man saa, at det var en Stor-

bondslægt med udprægede Ejendommeligheder, raadsnild og karakterfast, gennemgaaende store og kraftige Fjolk med milde, smukke Anfægter, en Familie, som uden selv at træde andre for nær ogsaa ved at sætte Grænsen for andres Tilnærmelser, naar det gælder „Familiens“ Interesser.

Blandt de mange af Sognets Beboere, som var mødt, bemærkedes mange Husmænd og Arbejdere, som gennem mange Aar havde arbejdet paa Rhobegaard og derfra hjemført mangen Ladning af de gode Jødevater, hvorfor Fru Blach var bekendt, og som hun uddelte med gavmild Haand.

I Følget saas Herredsfoged Thorup; ligeledes var mange af Amtets Sognesfogder mødt for at bevise deres afbøde Kollega den sidste Væ.

Det viste sig snart, at Kirken ikke nær kunde rumme det store Følge, og efter at en Salme var sunget, blev Rifterne haaret ud

Familiegravstedet på Sabro Kirkegård.

At Herren stille og rolig har
bortkaldt til sig vor inderlig
elskede Forældre og Svigerfor-
ældre,

Nielsine Sørine Blach,

f. Riisberg,
og

Peder Jørgensen Blach,
bekjendtgjøres herved for Slægt
og Venner. 8110

Rohdegaard, d. 24. Juli 1900.

Børn og Svigerbørn.

Begravelsen foregaar — om
Gud vil — Mandag d. 30. ds.,
fra Sabro Kirke Kl. 2.

Afslutning

Der er en lille fejl i fru Riisbergs beretning.
Den lille dreng, der omtales som spæd og
liggende mellem sine dødssyge forældre,
var faktisk fire år, da ulykken indtraf.
Drengen var Ejnar Mollerup Blach, født 4.
okt. 1896 - død 3. marts 1989. Ejnars far
var Jørgen Blach, som ejede gården Øster-
kær i Sandby. Da drengen var et halvt år,
døde faderen, og Jørgen Blachs fætter Lau-
rits Blach fra Taastrup flyttede ind. Han
blev senere gift med enken i gården Helene
Blach.

Den dag, forgiftningsulykken skete, var
den lille Ejnar på fire år slet ikke i hjemmet.
Han var løbet ned til træskomanden i
Sandby for at lege.

Herren har i Dag bortkaldt
vor inderlig elskede Søster og
Svigerinde,

Kirstine Marie Blach,

hvilket herved bekjendtgjøres for
Slægt og Venner. 8135

Rhodegaard, d. 25. Juli 1900.

Hendes Efterladte.

Begravelsen foregaar — om
Gud vil — fra Sabro Kirke Man-
dag d. 30. Juli, Kl. 2.

Dødsannoncer i Aarhus Amtstidende.

Stenaldergravhøje ved Hinnerup

Af Jens Jeppesen

Når man færdes på Hinnerupegnen ser man ikke særlig mange fortidsminder i det åbne land. Årsagen hertil er, ligesom i det øvrige Østjylland, at mange generationers opdyrkning for længst har udslettet de fleste gravhøje, stendysser og jættestuer. Fortidsminderne er først og fremmest bevarede i skovområderne, som det bl.a. kan ses i Frijsenborgskovene, hvor man stadig kan finde hele grupper af gravhøje.

At der ude i de opdyrkede landbrugsområder også har ligget talrige gravhøje, kan man få vished for ved at kigge på et kort over Nationalmuseets fortidsminderegistrering. Det drejer sig om den såkaldte sognebeskrivelse, som er en landsdækkende registrering, hvis optegnelser går helt tilbage til begyndelsen af forrige århundrede. Her finder man bl.a. oplysninger om gravhøje, der i dag er helt forsvundet eller kun fremstår som ganske svage forhøjninger i marken. Når sådanne rester af høje har interesse for museumsfolk, skyldes det, at de trods den stærkt nedpløjede tilstand stadig kan rumme mere eller mindre intakte gravfund. Gravene kan ligge så dybt i jorden, at ploven endnu ikke har nået dem. Et par eksempler på dette fremkom sidste år ved Forhistorisk Museums udgravninger i udkanten af Hinnerup.

Baggrunden for undersøgelserne var Hinnerup Kommunes lokalplan »Hinneruplund« ved Nørreskoven umiddelbart nord for byen. Et landbrugsområde, der har tilhørt gårdejer Arne Andersen, Hinnerup, blev her udlagt til parcelhusbyggeri. Da lokalplanen i sin tid kom frem, blev det pågældende område rutinemæssigt undersøgt for oldtidslevn, som Forhistorisk Museum gør ved alle lokalplansområder indenfor dets arbejdsområde. Det omfatter, foruden Århus og Hinnerup kommuner, også Hammel, Galten og Odder kommuner.

I forbindelse med »Hinneruplund« blev registreret to stærkt udpløjede gravhøje, der ses som nr. 1 og 2 på kortet fig. 1. Ingen af dem var kendt fra Nationalmuseets sognebeskrivelse. Ved udgravningen viste det sig, at begge høje kunne henføres til »enkeltgravskulturen«, der er en kulturperiode i den yngre del af bondestenalderen. Enkeltgravskulturen dateres til ca. 2800 - 2350 f.Kr., og den blev her i landet erkendt, da man omkring århundredeskiftet i de jyske hedeegne udgravede mange af periodens karakteristiske lave og brede gravhøje. Det noget intetsigende navn skyldes, at man tidligere så en markant forskel mellem denne kulturs énmandsbegravelser i for-

hold til »jættestuefolkets« gravskik, som man dengang mente var kollektivbegravelser i de store stenbyggede gravkamre. Selvom nyere tids forskning har vist, at der ikke er dette skarpe modsætningsforhold mellem de to kulturperioders gravformer, så bruges navnet »enkeltgravskultur« stadigvæk.

Den første af de to gravhøje blev udgravet i april 1994¹⁾. Når den kunne erkendes i terrænet, skyldes det først og fremmest placeringen på en lille naturlig forhøjning. Selve gravhøjen var næsten helt udjævnet. Umiddelbart under pløjelaget fremkom en

rektangulær grav, der var 2,25 m lang og 1,50 m bred (fig. 2). Den var omgivet af spredte, omtrent halvmeterstore sten, der dog ikke dannede en tætsluttende indramning, idet nogle sten var pløjet op, men sporene efter dem sås stadig. Fra mere velbevarede fund ved man, at grave af den type har bestået af en plankekiste opbygget på stedet og støttet af de omgivende sten. I gravens nordøsthjørne fandtes et knust lerkar. Efter sammensætning hos Moesgårds konservator fremstod det som et af enkeltgravskulturens karakteristiske, svajede bægre (fig. 3). Det er 19,5 cm højt og har på hals-

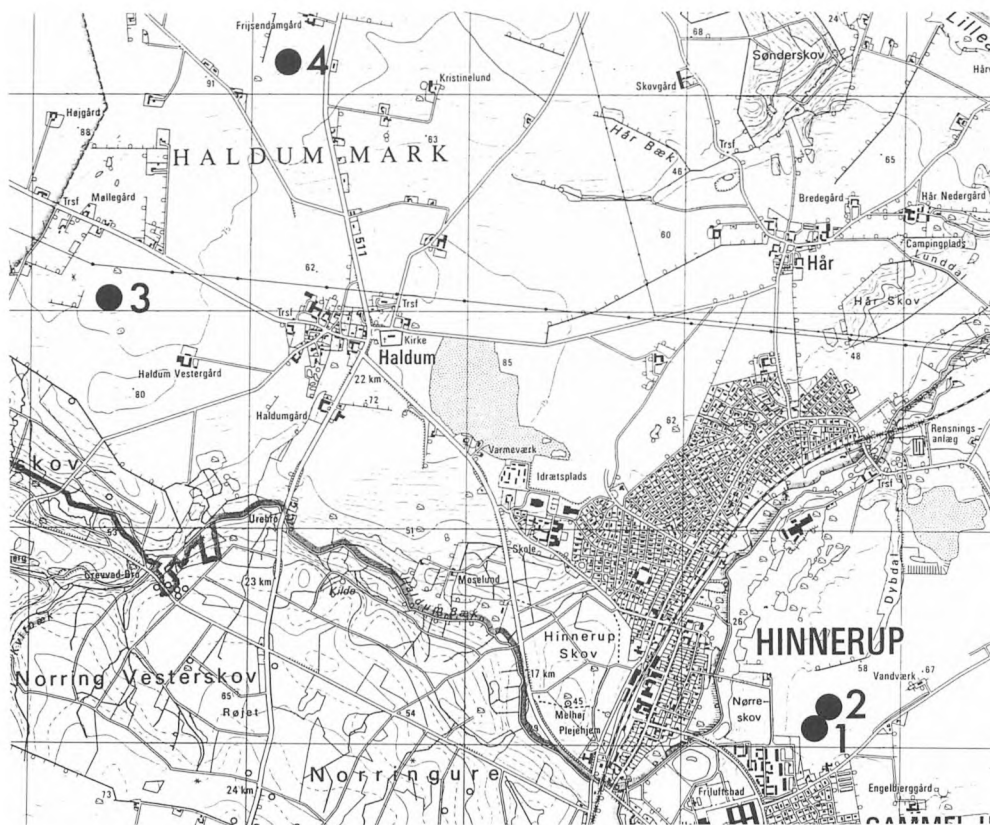

Fig. 1. Udsnit af Geodætisk Instituts 4 cm kort med angivelse af de fire gravhøje der omtales i artiklen.

partiet en udsmykning med omløbende bånd af tætstillede vinkler²⁾. Nogenlunde midt i graven lå en 7,5 cm lang flintflække. I vestenden fandtes to pilespidser og helt ude i nordvesthjørnet en 12 cm lang flintøkse³⁾. Gravfundets flintredskaber ses på fig. 4.

Efter gravgodset at dømme drejer det sig om en mandsbegravelse. Alle spor af den gravlagte var borte, men på grundlag af tilsvarende fund ved man, at den døde må have ligget med hovedet mod vest. Det vil sige, at flintøkse og pilespidserne har været anbragt ved hovedet, flintflækken (den tids lommekniv) har ligget i nærheden af

bælttestedet, mens lerkarret har stået i gravens fodende.

Rundt om graven var en cirkulær grøft med en diameter på fem meter. Den indeholdt rester af en stenkreds. Sådanne ringgrøfter har man fundet omkring 70 eksempler på i løbet af de sidste 25 år, og næsten alle fund stammer fra Midt- og Vestjylland. I Århusområdet er fænomenet ikke set før. Ringgrøfterne opfattes som fundamentgrøfter til indhegninger omkring gravene, idet der i nogle tilfælde er påvist stolpespor i dem. Stenene i grøften omkring graven ved Hinneruplund har sandsynligvis tjent som støtte for en sådan indheg-

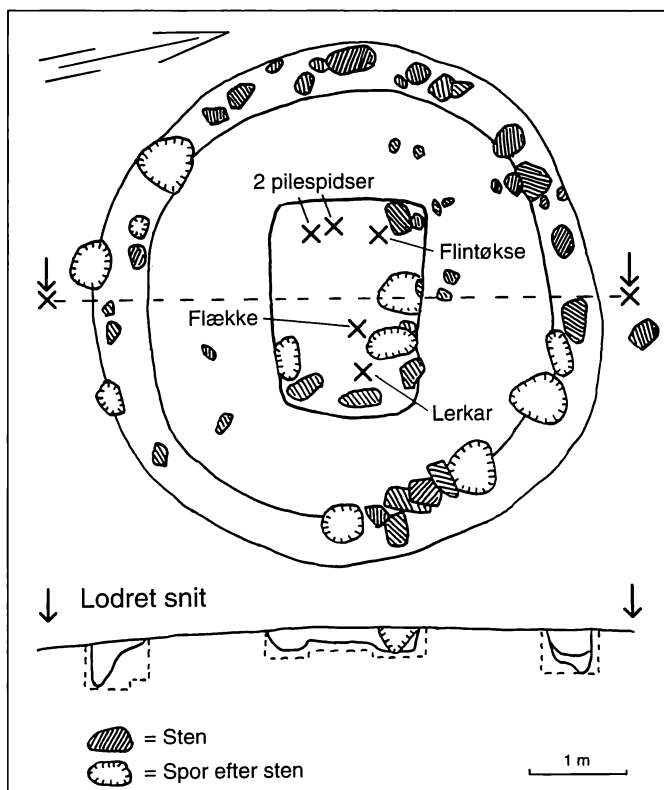

Fig. 2. Plan over gravanlægget i høj nr. 1 ved Hinnerup. Nederst ses et lodret snit gennem grav og ringgrøft.

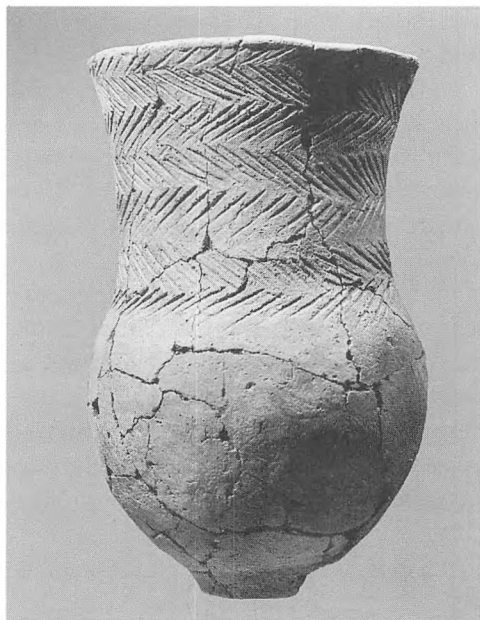

Fig. 3. Det sammensatte, 19 cm høje lerkar fra graven i høj nr. 1.

ning. På grundlag af lerkarret kan dette gravfund dateres til ca. 2600 f.Kr. Omtrent 100 m længere mod nord lå den anden overpløjede gravhøj (fig. 1, nr. 2). Den blev udgravet i september 1994⁴⁾. Også denne høj var omtrent helt udjævnet, men ligesom i det første tilfælde kunne den stadig ses, da den var anbragt på en svag naturlig forhøjning. Desuden var der på stedet en del opløjede sten. Da muldlaget var fjernet, sås kun en uregelmæssig stenlægning, og det var sten derfra, som var blevet observeret på markoverfladen. På grund af den stærke nedpløjning var alle spor efter selve gravanlægget udslettet. Et lerkar fra graven var imidlertid delvist bevaret (fig. 5), og det viste, at også denne gravhøj skal dateres til enkeltgravskultur. Karret, der er 18 cm højt, har stor lighed med det først

fundne, men en forskel ses dog i ornamenterikken, idet karret på halspartiet er udsmykket med omløbende indtryk af to-noet tråd⁵⁾. Dateringsmæssigt ligger de to gravfund tæt på hinanden, men udsmykningen på det sidstfundne lerkar viser, at dette gravfund er ældst.

Udover de to nyfundne gravhøje har Forhistorisk Museum indenfor den sidste halve snes år kun udgravet to høje fra enkeltgravskulturen. Begge disse fund stammer også fra Hinnerupegnen.

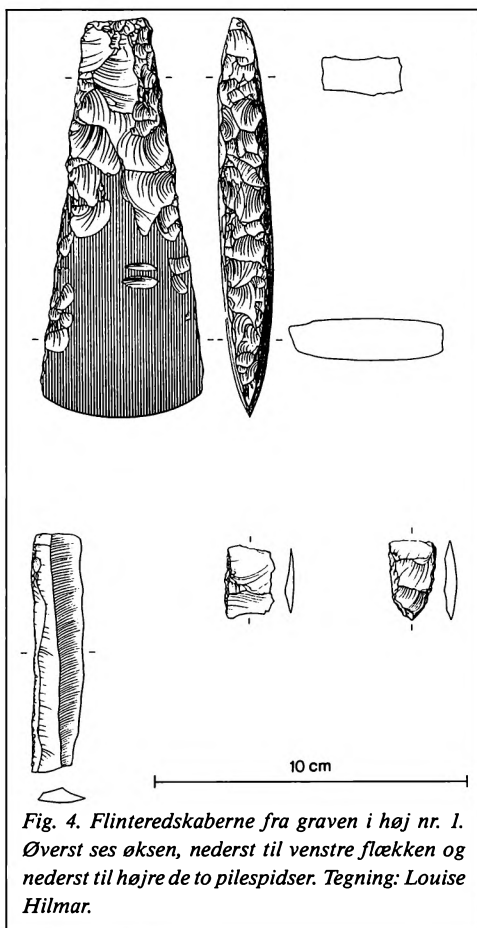

Fig. 4. Flinteredskaberne fra graven i høj nr. 1. Øverst ses øksen, nederst til venstre flækken og nederst til højre de to pilespidser. Tegning: Louise Hilmar.

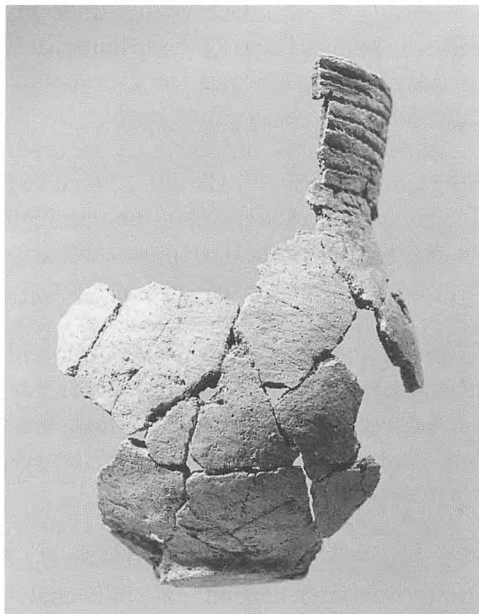

Fig. 5. De sammensatte rester af et 18 cm højt lerkar fra høj nr. 2 ved Hinnerup.

Under pløjning i 1984 var gårdejer Niels Braad, Haldum, stødt på sten, og under arbejdet med at frigrave dem, observerede han, at de lå i en regelmæssig kreds. Forhistorisk Museum blev underrettet om fundet, og ved en besigtigelse på stedet kunne det straks fastslås, at det drejede sig om randstenskæden fra en gravhøj, d.v.s. en stenkreds anbragt rundt langs højfoden⁶⁾. Stenkredsen viste, at højen har haft en diameter på otte meter (fig. 1, nr. 3 samt fig. 6).

Ved udgravningen blev det konstateret, at de nederste 20 cm af højen stadig var bevaret, og at den var opbygget af græstørv. Da dette lag var fjernet, fremkom en øst-vestvendt grav lidt syd for centrum i stenkredsen. Gravanlægget bestod af to parallelle stenrækker, der lå med knap en halv

meters afstand. Mellem stenrækkerne sås svage spor af træ. I dette tilfælde har kisten utvivlsomt bestået af en flækket og udhulet træstamme, en såkaldt bulkiste, der har været understøttet af de to stenrækker.

I gravens østende lå otte velbevarede ravperler fra en halskæde, som den døde har fået med i graven. Ravkæden, og den kendsgerning at den døde må have ligget med hovedet mod øst, er karakteristiske træk for enkeltgravskulturens kvindegrave.

Omtrent halvanden meter uden for randstenskæden blev der fundet rester af yderligere en stenkreds. Deraf fremgår, at gravhøjen har været benyttet i to omgange. Graven og den indre stenkreds markerer den første begravelse på stedet. Ved en senere gravlæggelse er højen blevet udvidet og forsynet med den ydre randstenskæde. Den sidste grav, der har ligget højere oppe i den nu overpløjede høj, er for længst væk.

Den fjerde af de her omtalte stenaldergravhøje blev udgravet i efteråret 1987 (fig. 1, nr. 4). Ligesom de øvrige var den omtrent udpløjet, men dens eksistens var kendt fra Nationalmuseets sognebeskrivelse. Årsagen til udgravningen var, at højen lå i vejen for udvidelse af en grusgrav nord for Haldum⁷⁾.

Gravhøjen har haft en diameter på ca. ni meter, og i midten var der stadig bevaret et 20 cm tykt lag af den græstørvsopbyggede højfyld. I centrum fremkom en rektangulær, øst-vestvendt grav, der målte 1,7 x 1,5 m. Omkring den fandtes rester af en steinindramning, der har støttet en plankeki- ste, hvoraf der sås svage, mørkfarvede spor. I gravens sydvesthjørne lå den stridsøkse, der ses på fig. 7, randskår af et lerkar (fig. 8) samt en rørformet ravperle. Først og

fremmest på grundlag af øksen kan graven dateres til den mellemste del af enkeltgravskulturen, d.v.s. indenfor perioden 2600-2450 f.Kr.⁸⁾

De fire gravhøje fra omegnen af Hinnerup giver velkomment bidrag til vor viden om enkeltgravskulturen i Østjylland, idet fund fra den periode er temmelig sparsomme her i området. Denne stenalderkultur kendes først og fremmest fra de midt- og vestjyske hedeegne, hvor periodens gravhøje i stort tal har været bevaret frem til nyere tid på grund af den sene opdyrking af heden. Gravfundene har således været den væsentligste kilde til vor viden om enkeltgravskulturen. Bopladserne, der kan give oplysninger om, hvordan man levede, kendes derimod stadig kun i begræn-

set omfang. Naturvidenskabelige undersøgelser af bl.a. pollenaflejringer i mosernes tørvelag har dog efterhånden givet indblik i den tids natur- og kulturforhold.

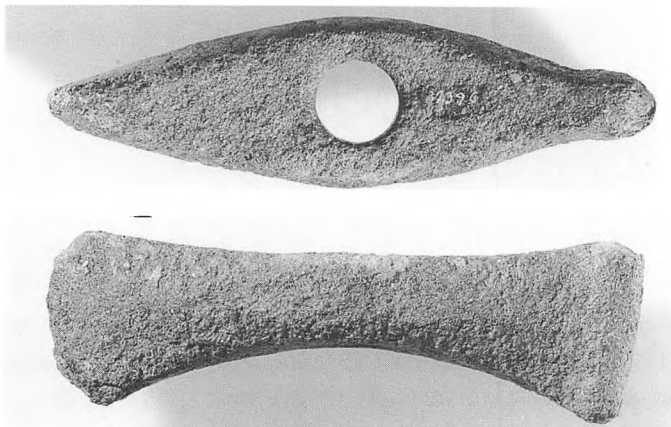
Allerede fra omkring 3900 f.Kr. var landbrug hovederhvervet i Danmark, men ved overgangen til enkeltgravskulturen ca. 1000 år senere synes der at ske ret markante ændringer. Nye naturvidenskabelige undersøgelser viser, at enkeltgravskulturens bosættelser i Jylland spredte sig ud over hidtil uopdyrkede områder. Denne ekspansion var ledsaget af skovrydning og vidnesbyrd om arealkrævende landbrug med hovedvægten på dyrehold.

I forbindelse med udgravningen af de to høje ved Hinneruplund blev der udtaget jordprøver med henblik på pollenanaly-

Fig. 6. Fra udgravningen af højen mellem Haldum og Vitten (nr. 3 på oversigtskortet). Selve graven, der stikker ud på begge sider af jordbalken, er omgivet af en næsten intakt randstensskæde. I forgrunden ses noget af den ydre randstensskæde.

Fig. 7. Den 15 cm lange stridsøkse fra gravhøjen nord fra Haldum (nr. 4 på oversigtskortet). Øksen ses ovenfra og fra siden.

se⁹⁾. Når resultaterne af disse undersøgelser foreligger, vil de kunne give et vigtigt bidrag til billedet af stenalderens kulturlandskab i Østjylland.

Noter:

1. FHM j. nr. 3884.
2. Glob type C1. Karrets mundingsdiameter er 12,5 cm.
3. Tyndbladet flintøkse med en ægbredde på 5 cm. Nakkeenden er 2 cm bred. På midten er bladet 1,7 cm tykt.
4. FHM j. nr. 3885.
5. Glob type A2.
6. Haldum sogn, sb. 27, FHM j. nr. 2845.

7. Haldum sogn, sb. 7, FHM j. nr. 3239.
8. Glob type F. Øksen er 15 cm lang. Ægparti og nakkeenden er 4,5 cm brede. Tykkelsen ved skafthullet er 4,2 cm. Randskårene fra lerkarret har en fladedækkende ornamentik af stående vinkler udført med tandstok. Karret tilhører sandsynligvis Globbs type C2.
9. Pollenanalysen udføres af Svend Th. Andersen, Danmarks Geologiske Undersøgelse.

Litteratur:

P. V. Glob: Studier over den jyske Enkeltgravskultur. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1944. Arkæologi Leksikon. Politikens danmarkshistorie 1985 Da klinger i Muld ... 25 års arkæologi i Danmark. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab & Jysk Arkæologisk Selskab 1993.

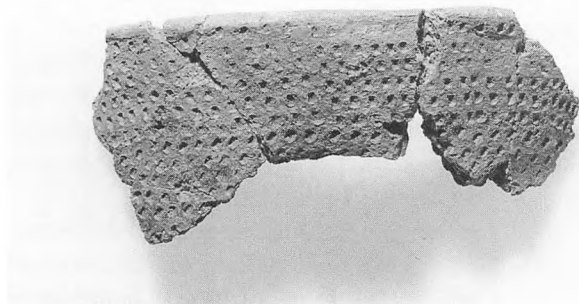

Fig. 8. Sammensatte randskår fra lerkarret i gravhøj nr. 4.

Albert Stabell

til Grauballegård, Allingskovgård og Ø. Kejlstrup

Af Henry Kjær

I 1799 kom der i tjeneste på Silkeborg Hovedgård en 14-årig skriverdreng, hvis hele senere liv og virke skulle blive knyttet til Silkeborg-egnen og også på visse områder få betydning for udviklingen på beskæftigelsen i de tre sogne Svstrup, Gødvad og Balle, hvor han i forskellige perioder i årene mellem 1809 og 1850 opnåede at blive ejer af Grauballegård, Allingskovgård, Øster Kejlstrup og en kort tid halvparten af Vester Kejlstrup.

Hans navn var Albert Stabell, og han var født i Viborg 1785, såvidt en slægtsbog 9. jan.¹⁾ Men datoen for hans fødsel er ikke angivet i Viborg Søndre Sogns kirkebog, hvor der står: »1785 - 17de Febr. (blev) Hr. Procurator Stabell og Kone deres hjemmedøbte Søn N(avnlig) Albert frembåren af Madam Nielsen, Hr. Apotequer Niensens Kone. Faddere: Jomfru Hencemann, Hr. Rådmand og Herrefoged Bierring, Hr. Niels Gjørup og Hr. Baadsgaard, Inspektur ved Tugthuset«.

Faderen, Nicolaj Stabell, var en rådmandssøn fra Randers, og som ung havde han været skriver forskellige steder. Blev 1760 examinatus juris med karakteren »ej aldeles ubekvem« og derefter prokurator for alle over- og underretter i Nørrejyl-land.²⁾

En nogenlunde klarhed over Albert Stabells færden i ungdommen får man bedst ved at gøre et spring frem i tiden.

I sommeren 1850 opholdt Michael Drewsens farbror, Adolf Ludvig Drewsen, sig hos nevøen i nybyggerbyen Silkeborg. Han fordrev her tiden med at samle beretninger om sagn og gamle tildragelser. Blandt hans meddelere var også Alb. Stabell. I de optegnelser, han gjorde, og som siden er udgivet i bogform,³⁾ fortæller han, at der blev sendt bud efter »gamle Stabell, der har ejet Øster Kejlstrup, og nu bor i Silkeborg by. Stabell, der var en Olding,(!) kom som ganske ungt Menneske til Silkeborg og var Forvalter hos Ejerne«. - Stabell var kun 65 år dengang, så man ser, at kriteriet for en olding har ændret sig siden da.

Lidt længere fremme hedder det: »Landsdommer Hoff fik Godset efter sin Fader, og i hans Tjeneste var det, Stabell kom i 1799«. Og endelig, angående en skik med at kaste en gren på en kvasbunke, hvor en mand var blevet myrdet, hedder det: »Stabell har selv, før han i 1805 kom fra Silkeborg, fulgt denne Skik, men da han efter nogle Aars Forløb kom tilbage.... o.s.v.«.

Selv om det kun er ganske lidt omtale, Stabell ofrer på sine egne meriter, så er det dog nok til, at man kan se, han har været

ansat på Silkeborg Hovedgård fra 1799 til 1805, og eftersom han var forvalter, da han rejste derfra som 20-årig, kan man vel deraf slutte, at han har været en dygtig, ung mand. Der nævnes ikke noget om, at han havde begyndt sin karriere som skriverdreng, men det fremgår af folketællingen 1801. Her ses også, at forvalteren på den tid hed Peder Markussen Nordskov.

Det har ikke været muligt at opspore, hvor Alb. Stabell har opholdt sig de følgende 4 år, noget tyder dog på, at han igen er vendt tilbage til Silkeborg en tid, men 11. november 1809 blev han gift med Ida Hedevig Ingerslev, f. 31. juli 1788, datter af pastor Jacob Abel Ingerslev til Saxild-Nølev og hustru Vita, født Bering.⁴⁾

Et par måneder før sit bryllup havde Stabell købt Grauballegård af landeværnskapitajn Erich Chr. Müller til Møllerup, som

kun havde ejet den nogle måneder. Købekontrakten er underskrevet 16. sept. og skødet 24. dec. 1809.⁵⁾

Müller, der var en af tidens mange herregårdsslagtere, havde i sin korte ejertid nået at få bøndergodset solgt fra, d.v.s. nogle af handlerne gik først i orden flere år senere, men det er en anden historie.

Da Stabell overtog Grauballegård var der hartkorn ager og eng 11 tdr. 3 fdk. og skovskyld 3 skp. 1 alb. I handlen fulgte tielderne af stort set hele Svostrup sogn samt Nisset by. Købesummen var 36000 rdl., som berigtigedes ved, at Stabell udstedte en første prioritets panteforskrivning på 20500 rdl. til de Fischerske arvinger og en 2. prioritets do. på 6500 rdl. til sælgeren. For restkøbesummen 9000 rdl. fik Müller en tredje prioritets obligation med kaution af overkrigskommissær H. P. In-

Grauballegaard.

gerslev til Rugård. Han var farbror til Stabells kone. Stabell må have været i tjeneste hos ham det sidste år, han var forvalter på Silkeborg, for Ingerslev var medejer af Silkeborg Hovedgård fra 1804, og 1805 blev han eneejer. På Silkeborg-egnen vil Ingerslevs navn sikkert være mest kendt for den indsats, han gjorde for at gøre Gudenåen sejlbare for pramme, et gode, som også Alb. Stabell senere skulle komme til at drage nytte af.

Som det ses, skulle Stabell ikke ud med så meget som en rigsdaler ved overtagelsen af Grauballegård, og det er vel også tvivlsomt, om han har kunnet præstere nogen nævneværdig udbetaling.

Ingerslev har sikkert - foruden at være kautionist - bistået den unge Stabell ved handelen. Han og sælgeren, Müller, var jo gamle kendinge som mestendels nabogodsejere derovre på Djursland, hvor de altså ejede henholdsvis Rugård og Møllerup. Desuden var der den lighed imellem dem, at de begge var prokuratorer, og at de begge tog livlig del i tidens florerende godshandel - en vej, som Stabell også skulle komme til at betrede, omend i mindre stil.

Alb. Stabell beholdt kun Grauballegård i tre år. Den 2. dec. 1812 skrev han købekontrakt og 23. juli 1813 skøde med Christian Carl Alberti jun. fra Flensborg.⁶⁾ I købekontrakten er prisen sat til 77000 rdl. dansk courant, men i skødet til 153500 rdl. d. c. eller 25583 rld. sølvværdi. Man gør dog klokest i kun at hæfte sig ved det sidste tal, sølvværdien, for kursen på seddelpengene var meget ustabil både før og efter statsbankerotten, som just indtraf på den tid. (Pengeforordningen af 5. jan. 1813).

I købet fulgte besætningen, som bestod

af 10 heste, 10 køer, 4 kvier, 2 kalve, 1 tyr, 1 orne, 1 galt, 2 søer, 30 får og 1 vædder.

Af arbejdsredskaber og andet løsøre nævnes bl.a.: »4 Vogne med Tilbehør af Fiel, Skrav og Lejrer og Læs(s)etræer. 4 Plouge og 4 Harver, 5 Gange Arbejds-Sele-tøj med Kaabler, 5 Sænge med Klæder og hver et par Lagner, alt Bryggers og Mejerie Redskaber, ... så følger og i Købet den lagde Rugsæd 33 Tdr., den af Sælgeren til Foraaret liggende Havre Sæd 80 Tdr., og til Bygsæd 30 Tdr.«.

Der hørte også et teglværk til gården. I kontrakten nævnes det, at køberen overtager »det i Skouen stående Brænde, de i Tegl Ovnen stående Tag- og Muursten, alle Teglværksredskaberne ...«. Teglværket må have ligget tæt ved gården eller i hvert fald i

Allingskovgård - hovedbygningens midterparti set gennem porten.

Allingskovgård - hovedbygningen set fra haven.

Grauballe by, for det bemærkes længere henne, at »af Gadejorden følger alleene til Gården det Stykke, der er indtaget til Teglværket, og et Stk. Synden Haugen indtil Veien, der løber Norden i Heden«.

Ved gadejord skal der ikke forstås ren gade eller vej, men blot den jord i landsbyen, som var fælles eje for beboerne.

Alb. Stabells næste besiddelse blev Allingskovgård, og hertil er han antagelig flyttet straks efter, at han har solgt Grauballegård. I hvert fald var han kommet hertil i januar 1814. Det fremgår af den købekontrakt, som 24. jan. 1814 oprettes mellem Andreas Ledertoug på Allinggård som sælger og H. L. Poulsen fra Flensborg som køber. Her står der under punkt 10: »Det til hr. Stabell på Skovgaard solgte 2 Etage

Bryggehus skal han nedtage og have bortført inden 1ste juli d.Å. ...«.⁷⁾

Halvandet år før havde Allingskovgård været beboet af prokurator Andreas Juul, som 24. juli 1812 købte Rotterdam i Levring sogn. I hans skøde står der, at han kommer fra Allingskovgård.⁸⁾

1815, 16. febr. nævnes familien Stabell som »boende på Skovgården«. Det var, da sønnen Jacob Abel blev hjemmedøbt. Alb. Stabell og fru Ida Hedvig fik gennem årene 10 børn, og heraf i det mindste de 8 født på Allingskovgård, og den ældste Nicoline Margrethe på Grauballegård. De er alle døbt i Svostrup kirke, og det er nr. 2, Severine Elisabeth, også, men kirkebogen oplyser ikke, hvor forældrene boede, da hun

kom til verden. Det skete lige ved den tid, Stabell solgte Grauballegård.

Allingskovgård og Alling Mølle var just i de år blevet udstykket fra Allinggård, der i 1809 var blevet købt af godsslagteren, major Joh. Conr. Schuchardt. Han solgte Allinggård 1813, men blev igen ejer af den fra 1817. Han døde 1819, og først året efter, 9. dec. 1820, blev Allinggårds udstykning approberet af Det kongelige Rentekammer. Da var udstykningen forlængst ført ud i livet, men først nu fik Stabell skøde på Allingskovgård, dengang også slet og ret kaldet Skovgård.

Af skødets indhold fremgår det - som ventet - at han forlængst har taget ejendommen i besiddelse »efter det derom i sin Tid med afdøde Generalkrigscommissair Schuchardt afsluttede Kjøb«. I slutningen hedder det: »Og da Kjøbereren ifølge den afdødes Optegnelser og Boets Papirer har opgjort Kjøbesummen for denne Ejendom 4250 Rbd. Sølv, skriver etc. med afdøde Generalkrigscommissair Schuchardt, deels ved kontant Betaling paa 79 Rbd, 77 Sk. Sølv nær, som til os ere erlagte, og deels ved i Dag at udstede sin 1ste prioritets Panteobligation i Ejendommen til Generalkrigscommissair, Ridder af Dannebrogen, de Fischer i Grenaa⁹⁾ for den Summa 2670 Rbd. 19 Sk. Sølv, så meddeles herved Hr. proprietair Stabell dette Skjøde, hvorved den foran beskrevne Ejendom overdrages ham som lovlig kjøbt og betalt, og hvilken Boet skal hjemle ham, hvorimod Kjøbereren selv erlægger de resterende Skatter, uden hvilket dette Skjøde ej kan være tinglæste«.

Skødet er dateret Viborg d. 28. juni 1821 og underskrevet af borgmester F. C. Gundelach, Viborg og prøveprokurator ved

Landsoverretten C. R. Otterstrøm som skiftekommissær i Schuchardts Stervbo.¹⁰⁾

Det har nok knebet med at få de resterende skatter betalt, for skødet er først tinglyst 1. aug. 1825.

Stabell har noget af tiden haft landbruget forpagtet ud. Da sønnen Julius Valdemar 25. novb. 1821 var i kirke, nævnes blandt fadderne forpagter Chemnitz af Skovgaard. Samme forpagter Ditlev Anton Chemnitz og hustru Margrethe Augusta Petersen fik 20. april 1823 en datter døbt i Svostrup. Ved den lejlighed nævnes ikke, hvor han er forpagter, men der er nok ikke tvivl om, at det stadig er på Allingskovgård.

Albert Stabells far, den gamle prokurator, var død i Viborg 1805, og enken Margrethe født Schrøder opholdt sig sine sidste år hos sønnen på Allingskovgård. Her døde hun 27. dec. 1826, 85 år gl., og Stabell bekendtgjorde dødsfaldet i Den viborger Samler.

1815 døde kammerråd Niels Hastrup på Vester Kejlstrup, og 17. okt. s.å. blev gården sat til auktion. Her blev Alb. Stabell og forvalter Rasmus Petersen på Silkeborg højstbydende med 8000 rbd. sølv værdi og 88300 rbd. gavne værdi og fik hammer-slag.¹¹⁾ I handelen fulgte konge-, korn-, kirke- og kvægtienderne af Gøvdal og Balle sogne og af bøndergods, 1 gård og 5 husmandssteder i Balle, 3 gårde i Hvinningdal, 1 i Overgård, 2 i Øster Bording, 1 i Kjærsgård og 1 i Funder. Det var den sidste rest af V. Kejlstrups bøndergods, hovedparten var solgt fra i Hastrups tid.

At det har været en ren spekulationshandel, Stabell og kompagnon har været ude på, ses deraf, at de straks tog fat på at fra-

Allingskovgård

sælge bøndergodset, og inden året var ude, afhændede de ved købekontrakt V. Kejlstrup til Niels Hastrups sønner N. C. G. Hastrup og E. T. Hastrup. Nu var prisen 5000 Rbd. S. V. og 32000 Rbd. N. V. Denne gang fulgte der i handelen kun gårdens egne tiender, de øvrige beholdt Stabell og Petersen, d.v.s. de videresolgte dem ret hurtigt til de forskellige lodsejere i Gødvad og Balle sogne.

I såvel dette skøde som i det foregående er der indføjet en bestemmelse om, at Balle kirkes ejer »er pligtig, at vedligeholde det Monument, som Kammerråd Hastrups Arvinger agter over ham at opsætte på Kirkegården, og nyder i så fald Renterne af det Legatarium, som Hastrups Arvinger med det Kongelige Danske Cancellies Approbation til samme Monuments Vedligeholdelse agter at stifte«.

Mon den plan nogensinde er blevet bragt til udførelse? I hvert fald eksisterer der i dag kun et rustent jernkors over kammerråd Hastrup, og det er oven i købet anbragt på en tilfældig ledig gravplads nord for kirken.¹²⁾

Alb. Stabell bliver ejer af Øster Kejlstrup

I Traps Danmark står der, at forligelseskommissær H. C. Møller 1814 solgte Ø. Kejlstrup til forp. W. C. O. Rievers, og at Rievers ca. 1819 synes at have solgt den til Alb. Stabell til Allingskovgård.

Det stemmer for så vidt. Der er bare det ved det, at Rievers aldrig ses at have haft nogen tinglyst adkomst til Øster Kejlstrup, og handelen er derfor ikke indført i skøde- og pantebogen. Da Trap for første gang (ca. 1924) har indsamlet materiale til Ø.

Kejlstrups ejerrække, har der sikkert i familieje eller andetsteds eksisteret den kontrakt, hvorved Rievers har erhvervet gården.

Ad anden vej kan der findes mange beviser på, at Rievers har siddet som ejer fra 1814 til 1819. En af de kilder, der giver oplysning herom, er Gødvad sogns fattigprotokol. Heri ser man, at H. C. Møller yder fattigkorn af gården Ø. Kejlstrup indtil 1814, derefter følger for årene 1815-19 »Hr. Rievers«, og dernæst fra 1820 Alb. Stabell. Også fra kirkebøgerne kan der hentes oplysning om Rievers fra de år, han var på Ø. Kejlstrup. Året efter, at han var kommet hertil, 14. dec. 1815, døde hans første hustru »Madame Petra Rievers født Ingerslev, Proprietair Hr. Rievers Kone paa Østerkejlstrup, 29 år«. ¹³⁾ Knap et år efter blev han gift igen. Herom beretter Saxild kirkebog under 13. aug. 1816: »viede Hr. Vilhelm Carl Otto Rievers, 34 år, Ejer af Øster Kejl-

strup, og der boende, og Præstens Datter Christine Ingerslev, 19 år, i Saxild«. Hun var søster til hans første kone og søster til Alb. Stabells kone.

Stabell og forv. Petersen ejede som nævnt tienderne af Gødvad sogn, og ved skøde dat. 22. juni 1816 solgte de til »Hr. Wilhelm Rievers til Østerkejlstrup Gødvad Sogns Konge-, Kirke-, Korn- og Qvægtiende af hans i Gødvad Sogn ejede og påboende Gaard, der staar for Hartk. 4 Tdr. 5 Skp. for accorderede Kjøbesummen 1000 Rbd. N. V.« ¹⁴⁾

Fire måneder senere, 26. novb. 1816, udstedte Rievers obligation for 1000 Rbd. N. V. til kammerråd Hastrups stervbo, og som sikkerhed pantsatte han ovennævnte tiender. Desuden kautionerede Stabell og forv. Petersen. ¹⁵⁾ 1817, 28. juni, lånte han 2000 Rbd. N. V. af krigsråd Munk på Kalsbøl, ¹⁶⁾ som var blevet gift med Hastrups enke fra V. Kejlstrup. Her pantsatte han hele sit ind-

Vester Kejlstrup.

og udbo samt besætningen, og som kautio-
nist stod propr. Wielandt på Ørskovgård.
Men Rievers ses ingensinde at have optaget
lån med gården som pant af den gode
grund, at han ikke kunne, fordi han ikke
havde tinglyst skøde.

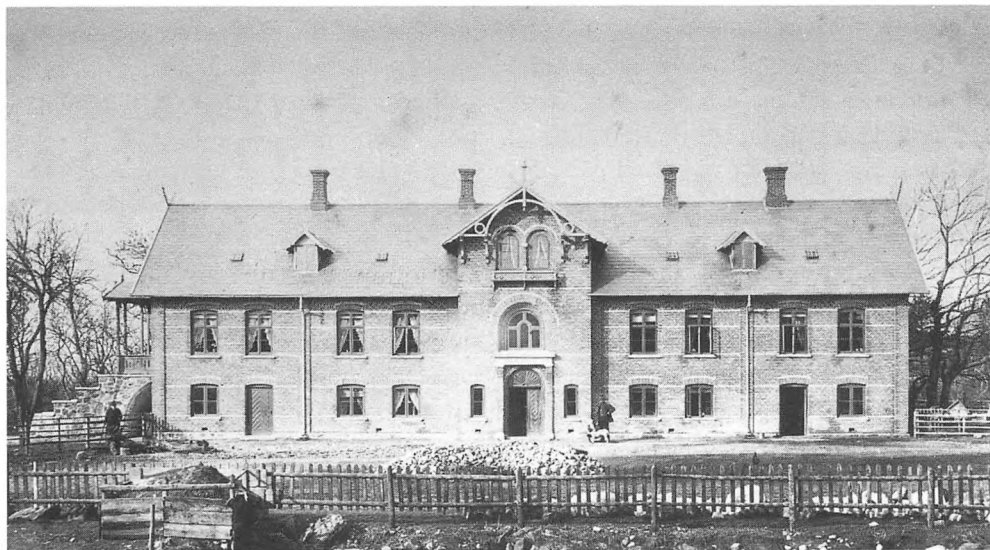
Når der her er ofret så megen omtale på
Wilhelm Rievers, så skyldes det, at hans
ejerforhold til Ø. Kejlstrup er sådan flettet
ind i svogeren Alb. Stabell do., at en rede-
gørelse næsten ikke kan udelades.

Sidste gang, Rievers figurerer i Gødvad
kirkebog, ser ud til at være 7. april 1820, da
sønnen Friderich Wilhelm fremstilles i kir-
ken. Da skriver præsten, at familien »boer
på Øster Kejlstrup«.

Fra omk. 1819-1820 er det Stabell, der
tegner sig for Øster Kejlstrup. Det kan ikke
ses nøjagtigt, hvornår han har afløst svoge-
ren, for Stabell fik først skøde på gården
1825.

Grunden til at gården to gange skiftede
ejer, uden at der blev tinglyst skøde, skal
sikkert søges i den omstændighed, at Dan-
mark i de år var inde i den store landbrugs-
krise. Landet over gik herregårde og bøn-
dergårde rask væk til tvangsauktion. Ofte
kneb det med at få nogen til at overtage de
udlagte, afrakkede gårde. Staten og de pri-
vate panthavere var jo naturligt nok inter-
esserede i at holde gården besat med folk og
fæ, men tit måtte der holdes auktion 4-5
gange, før der faldt et nogenlunde accepta-
belt bud. Ofte kunne en køber ikke, når det
kom til stykket, opfylde handelens betin-
gelser, og så kunne han begribeligvis ikke få
tinglyst skøde, selv om han også i årevis sad
som ejer af navn. Der er ingen tvivl om, at
sådanne forhold er skyld i, at Rievers ikke
er at finde i skøde- og pantebogen - hverken
som køber eller sælger.

Efter at Stabell havde overtaget Ø. Kejl-

Øster Kejlstrup.

strup, opstod der strid om, hvem der skulle betale ejendomsskatterne heraf. Rettens folk var flere gange på gården for at pante, men Stabell meldte hus forbi. Han havde kun gården i drift, hævdede han, og han mente, at betalingen af skatterne måtte påhvile den siddende skødehavende ejer H. C. Møller, nu kancelliråd og boende på gården Løgten ved Frederikshavn. Men Møller havde intet løsøre på Ø. Kejlstrup, derfor kunne her intet pantes, sagde Stabell.

Der blev via herredskontoret i Frederikshavn skicket bud til Møller, men også han vægrede sig ved at betale de resterende skatter under henvisning til, at han forlængst havde solgt Ø. Kejlstrup, og han til enhver tid var villig til at give Stabell lovligt skøde på gården.

Denne skubben sorteper videre måtte selvsagt tage en ende, og da Stabell endelig langt om længe fik skøde på Ø. Kejlstrup, var det betegnende nok et auktionsskøde. Det beretter at:

»Aar 1825, d. 20. april, blev efter Begjær af Udlægshaveren, Stiftsøvrigheden i Aarhus, foretaget en 3die Auktion over Gaarden Østerkejlstrup af Hartkorn 4 Tdr. 2 Skp. og Skovskyld 3 Skp., 3 Fdk., 1 Alb., og blev da Proprietair Stabell paa Allingskovgaard Højstbydende 915 Rbd. Sølv, hvilket Bud nød Tilslag og erholdt senere Vedkommende Approbation .. etc.«¹⁷⁾

Der foruden skulle Stabell betale de resterende skatter, som efter Amtsstuen oplysning beløb sig til 186 Rbd. 76 Sk. Sedler og Tegn.

I slutningen af skødet hedder det så, at Stabel hermed bliver »tilskjødet ovennævnte Gaard i Gjødvad Sogn, Øster Kejlstrup kaldet samme ejende«.¹⁸⁾ Der nævnes

ikke et ord om, at Stabell har tegnet sig for gården de sidste 5 år og Rievers i 6 år før den tid.

Salget af Allingskovgård

Gennem mange år ejede Stabell altså de to gårde samtidig, men ved købekontrakt af 18. febr. 1833 afhændede han Allingskovgård til cand. jur. Herman Edvard van Deurs,¹⁹⁾ som dog først skulle overtage den til 1. maj.²⁰⁾

Af købekontrakten fremgår det, at gårdens areal var 1015 tdr. land. Heri synes dog at være indbefattet jordtilliggendet til de 5 afbyggerhuse, som var blevet oprettet rundt omkring i ejendommens yderkanter. De var alle bortfæstede, og den nye ejer får besked om at holde sig de indgåede fæste- og lejekontrakter efterrettelig. Den årlige fæsteafgift lå fra 10 til 20 Rbd. s. v. Husene må nok have været af ret ny dato, for de tre af dem havde Stabell endnu ikke nået at få brandassureret, men han lovede at få dette bragt i orden inden afståelsen.

Køberen skulle forpligte sig til fra maj til nov. »forsvarligen at græsse og lade bevogte og pleie saa godt som sine egne Creaturer 100 Stk. Stude for Hr. Kammerherre Ahrenfeldt paa Stensballegaard efter den Accord, der allerede er skeet med Kammerherren«. Gården var uden besætning, ellers kunne man vel også næppe have taget imod en sådan invasion af »pensionærer«. I skoven måtte der nemlig ikke græsses mere. Den var blevet omfattet af loven om fredsskov, som kom 1805 og en senere kgl. resolution af 31. marts 1819. Køberen får ret til »at benytte i Fællig med de øvrige Allingsgaards parcellister den på Allingsgaards Ei-

endom udlagte Lade- eller Udskibningsplads ved Gudenå«.

Denne rettighed er forøvrigt også nævnt i Alb. Stabells adkomst. Pramfarten mellem Silkeborg og Randers var kommet i gang, efter at H. P. Ingerslev på Silkeborg omk. 1810 havde fået fuldført sit projekt med oprensning og stedvis uddybning af Gudenåen fra Silkeborg til Bjerringbro. Fra Bjerringbro Mølle til Randers var arbejdet gjort før den tid. Ved normal vandstand var sejlløbet nu overalt 3 fod dybt, og åen kunne befares med pramme eller kåge, som kunne laste 100 tdr. korn eller mere. Ved sejlads mod Randers bestod lasten mest af korn, træ og teglsten og fra 1845 tillige af papir fra den af Mich. Drewsen anlagte papirfabrik ved Silkeborg. Returlasten fra Randers var hovedsagelig købmandsvarer, hvoraf en stor del gik til den stormægtige Anders Finderup i Ans kro. Men også mindre laster af kul og andre tunge varer blev halet op mod strømmen.²¹⁾

Den sidste bestemmelse, der er nedfældet i det skøde, hvorved Alb. Stabell giver Allingskovgård fra sig, er den mærkeligste. Det hedder heri, at i tiden indtil overtagelsen 1. maj må køberen ikke hindre sælgeren i:

»at grave og søge efter Skatte og Oldsager i Jorden, ei heller fordre nogen Deel deraf, men efterkommende Allingskovgårds Eiere skal endog være pligtig til at give Sælgeren eller hans Familie ¼ Deel af hvad hine saaledes som meldt muelige maate finde, naar det Fundne overstiger en Værdi af 1000 Rbd., dog skal denne Forpligtelse ei vedvare længere end 25 Aar«.

Hvad kan det være for skatte til en tænkt

værdi af 1000 rbd., Stabell har fået fært af? På den måde, bestemmelsen er formuleret, gælder retten til skattejagt ganske vist hele Allingskovgårds ejendom, men det vil vel nok være mest nærliggende at tro, at det har været klosterruinen, han har haft kig på, men det ses ikke klart, om den på det tidspunkt har hørt til Allingskovgård.

Men uanset hvor på ejendommen, Stabell har villet rode, så ser det mærkeligt ud, at han i sin 20-årige ejertid ikke har nået at få kulegravet de steder, hvor han har gjort sig forhåbninger om at finde værdier. Det kan se ud, som om han har fået et helt kompleks på denne skattejagt, siden han her på falderebet betinger sig ret til at søge lige til pinds ende. Rent umiddelbart kan det se ud, som om Stabell helt har negligeret loven om Danefæ, men eftersom aftalen er indført i et retsligt dokument, må man vel gå ud fra, at det har været meningen at aflevere eventuelle fundne effekter til Oldnordisk Museum, og så ellers nøjes med, hvad der kunne blive betalt for metalværdien.

Der forlyder intet om, at der blev fundet noget.

Prisen for Allingskovgård var 15500 rbd. sølv. Heraf blev betalt kontant 5499 rbd. 77 sk. s. v. Derefter skulle køberen udstede første prioritets obligation på 2670 rbd. 19 sk. sølv til indfrielse af A. Stabells do. og endelig udstede anden pants obl. på restbeløbet 7330 rbd. sølv til Stabell. Det er nok kommet til at knirke med betalingen, for der gik 4 år - helt til juni 1837 - før Stabell kunne give van Deurs rent skøde.²²⁾

Efter således at have afhændet Allingskovgård forlagde familien Stabell i 1833 residensen til Øster Kejlstrup. Børnene var nu ved at vokse til. Den ældste datter, Nico-

line Margrethe, var 1831 blevet gift med forpagteren på Silkeborg, fynboen Chr. Stylsvig Rasmussen.²³⁾

De to ældste sønner Jacob Abel og Nicolaus Henrichus blev sendt til Viborg Kate-dralskole, hvor de begge tog studentereksamen 1836.²⁴⁾

Til de hjemmевærende børn blev der holdt huslærer. I 1834 hed han Christian Høst Ring. I 1840 var det en 29-årig lærerinde frk. Sofie Rasmussen, og i 1845 var her en frk. Laura Lennemann fra Jelling.

I 1836 sendte Alb. Stabell m.fl. en ansøgning til amtmanden i Viborg om, at der måtte meddeles selvejergårdmand Anders Mortensen af Gødvad tilladelse til at etablere »en Landsbyhandel med de for Landalmuen nødvendige Vahre m.v.«.²⁵⁾ Før handelspladsen Silkeborg blev oprettet i 1845 lå egnen her jo så langt fra et »butikcenter« som vel muligt, men før loven om næringsfrihed kom 1857, skulle der tungtvejende grunde til for at få lov at oprette en købmandshandel uden for købstæderne, og selv om man skulle synes, at sådanne var til stede her, så blev ansøgningen dog besvaret med et afslag. Amtmanden havde efter sædvanlig praksis ladet ansøgningen gå videre til Danske Cancelli, men hertil var samtidig indgået en skrivelse fra Anders Finderup i Ans kro, hvori han androg, at en sådan tilladelse ikke måtte blive givet. Sagen var, at Ans kro fra 1727 havde haft privilegium på landhandel, og Finderup har altså i denne omgang formået at udstrække sine rettigheder til at gælde til Silkeborg Langsø. Han har dog ikke i længden kunnet værne sit revier, for tre år senere fik And. Mortensen den ønskede bevilling. Han havde den gård i Nørreskov, som nu

ejes af E. Diderichsen (matr. nr. 13a). Her blev der så lige indtil 1895 drevet landhandel og kroholderi.

Med mindre Stabell har været økonomisk engageret i foretagendet, kan det næppe have været for sin egen skyld, han har gjort sig anstrengelser for at få oprettet en landhandel i nabolaget. Selv havde han nemlig, som han udtrykker det, »5 for Seilads med Tørv etc. til Randers anskaffe og vel vedligeholdte Pramme«. Han har altså haft jævnlig forbindelse med købstaden og har således ikke haft større problem med at holde gården forsynet med de varer, som skulle indkøbes til husholdningen og gårdens drift.

Stabell havde, de første år han var på Ø. Kejlstrup, kun ret beskedne gældsforpligtelser. I maj 1836 lånte han i Viborg Købstads Overformynderi 1635 rbd. sedler, og det bemærkes da, at pantet (gården) er frigjort for foregående forhæftelser²⁶⁾. I jan. 1837 lånte han 1500 rbd. sedler af en copist Bertelsen i København mod sikkerhed i det tilgodehavende på 7330 rbd sølv, han stadig havde hos van Deurs på Allingskovgård.²⁷⁾ Til den kgl. kasse måtte han i juni samme år udstede en panteobligation på 1152 rbd. 531/2 sk. rede sølv.²⁸⁾ Det var for gamle skatter fra den tid, han var på Allingskovgård. Stabell havde trukket betalingen i langdrag ved overfor rentekammeret at hævde, at der var blevet pålagt Allingskovgård for store arealskatter, da den i sin tid blev udstykket fra Allinggård. Han må nok have fået delvis ret i sin påstand, for i 1842 blev obligationen aflyst, efter at der kun var betalt 600 rbd. af på den.

Det skal også lige nævnes, at Stabell en overgang gjorde lidt i vandmøller. Høj-

bjerg Mølle i Elsborg sogn stod han således som ejer af to gange i perioden 1815-18.²⁹⁾ Også Alling Mølle kom i hans besiddelse - nogle timer. På Viborg Snapsting 1813 opnåede den nemlig at skifte ejer tre gange på en og samme dag, men det var godt nok også Sct. Hansdag, en af årets længste. I denne kædehandel udgjorde Stabell det mellemste led.^{29a)}

Stabell anlægger dampbrænderi

I al sin virkestrang søgte Stabell om bevilling til at anlægge et brændevinsbrænderi ved Ø. Kejlstrup. Bevillingen blev ham givet, men projektet kom efter alt at dømmes til at give ham mere hovedpine end gevinst.

Til etablering af foretagendet optog han i sommeren 1842 et lån på 15000 rbd. sedler hos exam. jur. J. P. Buemann i Skanderborg.³⁰⁾ Som sikkerhed pantsatte han med 1ste prioritet hele Ø. Kejlstrup med underliggende 653 tdr. land, inventarium, redskaber, avl, besætning og de førnævnte 5 pramme samt »det bevilgede og for Udførelse stående Brændevinsbrænderi med Bygninger og Inventarium så og i Tilfælde den ansøgte Handelsbevilling erholdes, da tillige denne med sit Etablissement«.

Gårdens bygninger var assureret for 6740 rbd. sølv og beskrives:

- a: 11 Fag Ege-Bindingsværk, teglhængte, indrettede til Beboelse og Oeconomie lejlighed for 2 Familier.
- b: 34 Fag do. med Tag indrettet til Kornmagasin, Rullestue, Hestestald, Karlekammer, Fæstald, Foderlo med Kjælder på 500 Tønderrum.
- c: 7 Fag grundmuret og teglhængt med Smederedskaber og Maltkølle.

d: 5 Fag Grundmur til Svin og Smaakreaturer m.v.

e: 25 Fag Kornlade med Skjærloe og Gennemkørsel på langs af Egebindingsværk.

f: 5 snævre Fag Grundmur til Vognremisser.

g: 26 Fag Ege-bindingsværk indrettet til Hughuus, Vognremisser, Foderloe, Fæstald, Karlekammer og Hestestald, samt Faarehus uden for Gaarden, hvilke Bygninger for det meste er nye«.

Desuden var der to arbejderhuse.

Det er forståeligt, at långiveren, Buemann, har tilstræbt at sikre sig på alle måder, for det var efter datidens forhold et stort lån.

Den af Stabell ansøgte handelsbevilling har sikkert skullet være udnyttet i de helt store forhold, siden han taler om et »Etablissement« i forbindelse hermed. Han ses dog aldrig at have fået bevillingen, og det vil også være ret usandsynligt, alene af den grund, at der i hans umiddelbare nærhed lå den - ganske vist ret beskedne - landhandel, han nogle år i forvejen havde medvirket til at få oprettet. Desuden var planerne om handelspladsen i Silkeborg allerede den gang ved at tage form.

Stabell synes at have haft svære fødselsvanskeligheder med sit brænderi. Han fik ikke gjort noget ved det det første års tid, men midt på sommeren 1843 skete der det, at han bortforpagtede brænderiet, inden det endnu var bygget.³¹⁾ Det var nu efterhånden ved at haste, for brænderiet skulle være i drift inden 1. novb., ellers var der fare for, at den givne bevilling kunne gå tabt.

Forpagteren var konsul Peter Herskind i Århus. I 1840 havde han etableret et dampbrænderi i denne by, og det betegnedes som særdeles velkonstrueret. Han anlagde senere et brænderi i Randers, og i Ålborg havde han også et.³²⁾

Grunden til Stabells noget mærkelige transaktion har vel nok været den, at han har villet sikre sig sagkyndig bistand ved indretningen af sit brænderi. Efter kontraktens ordlyd forpligtede Stabell sig til at lade opføre de fornødne bygninger med dertil hørende kølle, lager, kartoffel- og maltkælder samt beboelseslejlighed med fornøden have for bestyreren. I brænderibygningen skulle der indrettes værelser til arbejderne.

Der skulle installeres et svarsisk³³⁾ brændeapparat med tilhørende kedler, rør, svaleapparat, mæskekar, svalebækken, vandbeholdere, pumper m.m. Og så hedder det:

»Konstruktionen og den øvrige Indretning såvel af Brænderiet, som alt andet dertil hørende udføres efter de Forskrifter, der fra Hr. Herskinds Side bliver givne«.

Det kan ikke være andet, end at anlægget af dampbrænderiet har betydet en enorm forandring af dagliglivet på Ø. Kejlstrup alene derved, at folketallet blev omtrent fordoblet, thi ikke alene skulle der ved den nye industri være gift bestyrer og 3 karle, men der foruden skulle der af gårdens egne folk hver morgen afgives 4 karle til knusning af kartofler i brænderiet, og senere på dagen de fornødne karle til at tage kartoflerne af lager eller kuler, vaske dem og bringe dem i dampkarret. Og hedder det videre i kontrakten: »Til at bringe Kornet til og fra Mølle, kjøre Brændevin til Kroerne eller andetsteds eller andet mere stiller jeg

en passende Vogn med 2 Heste og Karl til Hr. Herskinds Disposition«. Her står der ikke noget om, at kusken skal være »pålidelig og ædruelig«, det forlanges der i en lignende kontrakt fem år senere. Måske har der i mellemtiden været lidt at kritisere.

Det siger sig selv, at alle disse nye opgørelser har krævet en betydelig forøgelse af gårdens folkehold. Det ses da også, at medens der 1834 og 40 kun var 3 karle plus smed og snedker, var der i 1845 og 50 7 karle foruden de 4, som var beskæftiget ved brænderiet, og som Stabell også havde i kost. Pigernes antal rettede sig lidt efter, hvor mange hjemmевærende døtre der var.³⁴⁾

Men derforuden har den nye virksomhed givet arbejde til mange løse daglejere i sommerhalvåret. Stabell skulle nemlig forpligte sig til at holde brænderiet vedlige med kartofler, og det betød, at der hvert år skulle avles i 20 tdr. land. Desuden skulle han levere brænderiets og bestyrerens forbrug af brændsel, bestående af »gode velbehandlede Tørv«. Betalingen for tørvenerne er ikke specificeret, da den simpelthen var indbefattet i forpagningsafgiften. For kartoflerne skulle Stabell have 3 mark 8 sk. tønden, og desuden skulle han have bærmønt, som brugtes til fedning af stude og andre slagtekreaturer.

Brænderibygningen, oprindeligt tre etager høj, blev opført nordvest for gårdens øvrige bygninger.

Til at forestå indretningen og senere driften af brænderiet havde konsul Herskind engageret cand. pharm. Jens Ludvig Ramming, en præstesøn fra Harlev, som tidligere havde været sukkerraffinadør i Århus.³⁵⁾

Forpagningen skulle løbe i seks et halvt

år til 1. maj 1850, og den årlige forpagtningsafgift var 500 rbd. Det er umuligt at se andet, end at det må have været en kummerlig forretning for Stabell, og han må vel også selv være kommet til den erkendelse, for han opsagde allerede forpagtningen til ophør 1. novb. 1846. Det kunne han ifølge kontrakten. Der har jo sikkert også været uoverensstemmelser parterne imellem.

De næste par år må Stabell nok have drevet brænderiet for egen regning, men ved kontrakt af 1. okt. 1848 bortforpagtede han det til sin søn exam. jur. Hans Peter Stabell.³⁶⁾ Betingelserne var stort set de samme som i Herskinds kontrakt, dog med den forskel at forpagteren nu også skulle overtage spølstalden med dertil hørende opfødning af stude, men så var forpagtningsafgiften til gengæld steget til 1400 rbd. mod før 500. Forpagtningen skulle gælde for 10 år. Sådan kom det nu ikke helt til at gå, for knap to år senere måtte Stabell gå fra gården, og kontrakten blev kendt ugyldig. Årsagen til Alb. Stabells økonomiske vanskeligheder er sikkert for en stor del at søge i hans brænderiprojekt. Han synes aldrig at være kommet over begynder-vanskelighederne. Fra den tid af, han begyndte at tumle med planerne, ser man, hvordan det ene lån afløser det andet. De sidste år var det købmand I. F. W. Røse i Århus, der forstrakte ham med penge.³⁷⁾

Til disse økonomiske sorger kom, at der i familien Stabell indtraf det ene tragiske dødsfald efter det andet. Ved juletid 1840 døde Alb. Stabells hustru Ida Hedevig kun 53 år gl. Tre sønner døde i deres bedste alder. Jacob Abel, der læste til præst, døde 1844, 29 år gl. Julius Valdemar døde 26. dec. 1847, 26 år gl. Han havde været ansat

på Skanderborg byfogedkontor og senere på Frijsenborg godskontor og var 1843 blevet exam. jur. Dødsårsagen angives at være blodstyrning - vel tuberkulose. Kun godt et år senere døde en tredje søn. Alb. Stabells dybe sorg, men tillige resignation kommer til udtryk i den dødsannonce, han lod indrykke i Århus Stiftstidende:

»Ved en i nogle Uger tiltagende Brystbetændelse, der senere gik over til Typhus, hjemkaldte den gode Gud i Nat min elskelige Søn Studiosus pharmacis Christian Emil Stabell i hans 26'Aar. Trende kort forudgangne ældre Søkende og en ædel Moder modtage ham i Himlen med salig Fryd.

Min Gud gjør mig fortrolig med Din vise Styrelse og lad mig af Hjertets Fylde ud-bryde: Herren gav, Herren tog, hans navn være lovet.

Østerkeilstrup d. 15. Marti 1849

Albert Stabell.

Den tredje af de »Trende kort forudgangne ældre Søkende« er datteren Nicoline Margrethe, der som nævnt var blevet gift med daværende forpagter på Silkeborg, Chr. Stylsvig Rasmussen. De blev senere forpagterfolk på Dalsgård præstegård, Tårup sogn i Fjends herred. Her døde Nicoline Margrethe, 36 år gl., d. 19. febr. 1847. Hendes bære blev ført til Gødvad kirkegård og her gravsat 26. febr.

En anden af Alb. Stabells døtre, Severine Elisabeth, var i 1844 blevet gift med den 40-årige Ole Ploug Knudsen. Han var forvalter på Silkeborg med bopæl på Marienlund, det nuværende »Gl. Skovridergård«. Knudsen har efter samtidige udtalelser at dømme været en noget aparte herre. Den tidligere omtalte justitiarius A. L. Drewsen

var på Silkeborgengen første gang 1835. Han har på denne rejse opnoteret »det, der har gjort mest Indtryk paa mig«, og heriblandt nævner han kort og godt »Forvalter Knudsen med Messingparyk«. ³⁸⁾ Hvad det så kan have været for en hovedprydelse, han har båret? I et brev fra 1840 karakteriserer kgl. godsinspektør Bindsbøll ham som »en svagelig, mistroisk og sær, men ellers brav Mand«. ³⁹⁾ Han døde af brysttæring efter kun et års ægteskab, ⁴⁰⁾ og enken sad tilbage med en lille datter, som i alle måder var kaldt op efter faderen, Oline Plougline hed hun. Moderen, Severine E. Stabell døde 5 år senere, 1850 - også af tæring. ⁴¹⁾ Tuberkulosen var jo datidens store folkesygdom, og den har altså ikke mindst hjem søgt familien Stabell.

Af andre og mere glædelige begivenheder, som skete indenfor det Stabellske hus i de år, skal nævnes, at sønnes Nicolaus Henrichus blev cand. med. i 1847. Han gjorde tjeneste som læge i krigen 1848-50 og var en overgang - efter slaget ved Slesvig 23. april 1849 - preussisk krigsfange. Efter krigen fortsatte han som militærlæge først ved de slesvigske garnisoner og fra 1856 til 1867 ved 3. dragonregiment i Århus, derefter praktiserende læge i Århus. Her døde han 1881. ⁴²⁾

Hen på sommeren 1849 blev det klart, at Alb. Stabell ikke længere kunne klare sine økonomiske forpligtelser, og d. 25. okt. blev tvangsauktionen over Øster Kejlstrup bekendtgjort i bl.a. Viborg Stifts-Tidende. Efter dagældende lov skulle der holdes tre auktioner: de to første på herredskontoret på Holgersdal og endelig den tredje, som skulle holdes på gården d. 8 dec. 1849.

Auktionsplakaten oplyste, at

»Jorderne bestaar af circa 650 Tdr. Land, hvoraf circa 200 Tdr. Land Agerjord, 280 Tdr. Land Hede tjenlig til Opdyrkning, 82 Tdr. Land Hedebanker og Dale til Faardrift, 30 Tdr. Land Eng, 6 Tdr. Land Have og Toft og 55 Tdr. Land Tørvemose, hvoraf 12 Tdr. i de sidste Aar ere opdyrked«.

Ser man på det matrikelkort, som er tegnet over Ø. Kejlstrup i 1816, vil man se, at den gang var kun en lille fjerdedel af jordtilliggendet opdyrket. I 1849 var det altså blevet udvidet til at være knap en tredjedel. I betragtning af, at Stabell havde haft gården i 30 år, kan det ikke siges at være nogen større indsats, han har gjort på hedeopdyrkningens område.

Hele den nordlige halvdel af gårdens tiliggende, som dengang gik ud til Nisset skel, lå hen i hede og mose, og ligeledes hele den sydlige ende, Søholt, dengang kaldet Sandholt. Her har man dog muligvis været i gang med nogen opdyrkning, for blandt gårdens bygninger nævnes nemlig »et nyt opført, teglhængt, grundmuret Huus ved Gaardens Nedermark tæt ved Silkeborg Søe, 52 Alen langt og 13 a 14 Alen bredt«. Bygningens formål nævnes ikke, så det kan også have været et pakhús. Det var her ind- og udskibningen fandt sted. I denne forbindelse hedder det også:

»Af den til Afsætning ved Silkeborg søe fortrinlig beliggende Tørvemose kan, foruden Gaardens og Brænderiets eget Forbrug, årlig sælges 4 a 500000 Stkr. (Tørv), der afgiver en Netto Indtægt på 1000 a 1500 Rbd«.

Af besætning var der 8 heste, 20 fækreaturer, 135 får og lam samt på spølstalden 30 fækreaturer.

Ø. Kejlstrup blev ikke solgt på den tredje

auktion, men først på en fjerde, som blev holdt 9. febr. 1850. Her blev gården formeldt 20200 rbd. rede sølv tilstået handels-
huset Conrad Heinrich Donner i Altona, som lod sig repræsentere ved landsoverrets-
prokurator. Det bemærkes i skødet, at kø-
bereren ikke er forpligtet til at overholde den
forpagtningskontrakt, som var indgået
mellem Alb. Stabell og sønnen Hans Peter
angående brænderiet. En ny kontrakt kom
dog i stand, og H. P. Stabell fortsatte med
fremstillingen af de ædle dråber til 1854.⁴³⁾
Han var utvivlsomt den af Alb. Stabells
sønner, der slægtede den gamle mest på.
Ikke alene havde han arvet noget af fade-
rens handelsblod, men han havde også no-
get af den gamles trang til at have mange
jern i ilden. En overgang havde han en stor
gård ved Hjarbæk fjord, og foruden sin
prokuratorvirksomhed (som han vist nok
ikke dyrkede ret meget) drev han altså
brænderiet på Ø. Kejlstrup. I 1850 købte
han Dybkjærlund i Gødvad sogn, men den
afhændede han dog straks igen. Samme år
købte han for 1100 rbd. »Sølund« (Gødvad
sogn), som den gang kun var regnet for et
stort husmandssted.⁴⁴⁾ Tre år senere, 1853,
solgte han stedet for 9200 rbd. Den enorme
prisstigning skyldtes, at man i mellemtiden
havde fået anlagt et teglværk i bakken ned
mod Langsø.⁴⁵⁾ Senere blev han klasselot-
terikollektør og kommissionær i Silkeborg,
og her døde han 1859.⁴⁶⁾

På Ø. Kejlstrup har det hele været i op-
bruddets tegn i foråret 1850. Der kan vel
ikke være tvivl om, at Alb. Stabell har for-
ladt gården som en skuffet mand, og med
den foretagsomhed, han havde lagt for da-
gen, kan man måske også nok undre sig
over, hvorfor det gik ham, som det gjorde.

En medvirkende årsag hertil har sikkert
nok været, at han hele tiden havde en alt for
stor privat husholdning. Både han og hans
hustru var jo rundet af den dannede klasse,
som man dengang kaldte det, og døtrene
kunne ikke uden videre sendes ud at tjene,
men måtte gå hjemme, til der viste sig en
bejler, og det tog som regel ret lang tid - om
det så har været, fordi pigerne har været for
kræsne, eller fordi de ikke har tilfredsstillet
mændenes krav om kvindeligt ynde?

På den tid, familien måtte forlade Ø.
Kejlstrup, var der stadig tre ugifte døtre
hjemme. Heraf blev den 25-årige Ida Hed-
vig dog samme efterår gift med silke- og
klædekræmmer Peter Sophus Rievers, som
var hendes fætter.⁴⁷⁾ De fik senere en ma-
nufakturhandel i Kjellerup, hvor der på
den tid var ved at blive en by. En anden dat-
ter, Cathrine Elisabeth, blev tre år senere,
1853, gift med manufakturhandler Peter
Canariis Klein i Silkeborg,⁴⁸⁾ men døde ef-
ter kun tre års ægteskab.⁴⁹⁾ Alb. Stabells
yngste datter, Johanne Henriette, blev al-
drig gift. Hun fik ophold hos søsteren fru
Rievers i Kjellerup, og her døde hun 47 år
gl.⁵⁰⁾

Når man på grundlag af arkivundersøg-
elser søger at give et billede af en hedengan-
gen person af Alb. Stabells stand, så bliver
det selvsagt det økonomiske og materielle,
der træder mest frem, mens de menneske-
lige træk kun glimtvis viser sig. Af de fin-
gerpeg, man lidt om lidt får, kan man dog
udlede, at Alb. Stabell i det mindste har væ-
ret god mod sin familie. Ikke alene døtrene,
som han havde en naturlig forsørgerpligt
overfor, men også andre af familien nød
ophold i hans hus, slægtninge, som sikkert
ville have haft svært ved at klare sig uden

hans hjælp. Sin gamle mor tog han som før nævnt til sig, da hun var blevet enke, og en gammel bror, den tidligere møller i Klode mølle, Nicolaus Stabell, tilbragte sine sidste år på Ø. Kjelstrup. I folketællingen 1845 nævnes han som »Husfaderens Bror, der af ham forsørges«. Han døde her 1849 og undgik hermed at skulle flyttes, da hjemmet gik i opløsning.⁵¹⁾ Det gjorde derimod ikke en gammel ugift søster, Cathrine Elisabeth, som Stabell gennem mange år havde forsørget. Hun døde tre år senere, 9. febr. 1853, og i kirkebogen står, at hun da »havde til Huse hos Hr. Poulsen på Gjødvad Mark«. Det har uden tvivl været på den nu nedbrudte gård Dinesminde, som på den tid ejedes af exam. jur. Dines Poulsen, Kærsgård mølle, tidligere ejer af Allinggård. Desuden havde Stabell taget sig af en datterdatter, som var i hjemmet lige til det sidste.

Hvor megen nytte disse frøkener har gjort, kan vel ikke siges, men eftersom der aldrig var mindre end to tjenestepiger - og som regel flere - kan man nok gå ud fra, at de ikke har befattet sig med grovere arbejde. Det kan ikke være andet, end at disse gratis pensionærer - mandlige som kvindelige - har været en belastning på budgettet. Ø. Kjelstrup var jo ikke mere nogen herregård og havde faktisk aldrig været det, selv om den indtil 1781 havde en hovedgårds funktion i kraft af, at så godt som hele bøndergodset i Gødvad sogn hørte under den.

De 200 tdr. land, som på Stabells tid var opdyrket, var faktisk ikke de bedste af gårdens jorder. Måske var man den gang klar over, at det var den bedste jord, som lå dækket af lyng oppe i overmarken, måske har de vanskelige vejforhold op over bak-

kerne virket hæmmende på lysten til at gå i lag med de store arealer mod nord - en hindring, der dog ikke skulle virke afskrækkende på en mand af Stabells herkomst, hans bedstefar var kommet herved fra Norges fjelde.⁵²⁾

Til den vestlige del af overmarken kunne man komme gennem Tisdal, som dannede skellet mellem Øster- og Vester Kjelstrup. Det er et under, at denne skønne, lange dal den dag i dag ligger hen i næsten uberørt natur. Her er smukt på alle årstider, men særlig i juni, når gyvelen blomstrer. Den anden vej, og det er den ældste, snoede sig fra gården op gennem de høje bakker mod nord. Den blev senere flyttet noget mod øst, så den fik et par store buer, men til gengæld en mere jævn stigning. Man kan ikke gå ad denne gamle tilgroede vej uden at komme til at tænke på de mangfoldige vognlæs, der har passeret her gennem årene. Først har det været tørv og lyng, og senere, da heden blev dyrket, blev det afgrøderne, som skulle køres hjem på de stive, knirkende vogne. Men det foregik jo da alt sammen ned ad bakke, værre var det med møglæssene, som skulle opad. Det har været strengt for bæsterne mange gange.

Disse gamle veje ligger der endnu, men i tilgroet tilstand, for Øster Kjelstrup eksisterer ikke mere. I 1962 blev den købt af Silkeborg kommune, og hermed var gårdens skæbne beseglet. Både nedermarken og overmarken er nu industriområder.

Også gårdens bygninger er udraderede, faldet som offer for et fremskridtsvenligt bystyres ringeagt for ældre bygninger. Det gamle brændevinsbrænderi stod til det sidste, ganske vist berøvet sin øverste etage, som var taget af i 1890. Bygningen havde

selvfølger ikke de sidste mange år fungeret til sit formål, men dog betydeligt længere end almindeligvis angivet.

I Kraks »Danmarks ældste Forretninger 1915« står der:

»I 1854 grundlagde Knud Jørgensen, der ejede Hovedgården Øster Kejlstrup ved Silkeborg, hvor der i mange Aar var drevet Brænderi, et Brænderi i Silkeborg, efter at det paa Gaarden var nedlagt«. - Det sidste er forkert, for brænderiet på Øster Kejlstrup var i drift adskillige år efter den tid. Fejlen er siden blevet gentaget fra den ene skribent til den anden, således i Silkeborg Avis 9. jan. 1948, hvor der samtidig er en trykfejl, idet der står, at brænderiet i Silkeborg er oprettet 1864. Skal være 1854. Fejlen (ikke trykfejlen) gentages i samme avis 29. dec. 1956 og i Jan Horskjærs bog »Silkeborg 1845-1982«, hvor der står: »Der havde tidligere været brændevinsbrænderi på Øster Kejlstrup, men det nedlagdes, da fabrikken i Silkeborg blev anlagt«.

Nej, brænderiet på Øster Kejlstrup var i gang mindst 16 år efter den tid. Det fremgår både af skøde- og pantebøgerne på Landsarkivet og af samtlige annoncer i Silkeborg Avis.

Da løjtnant F. Rørby i 1861 forpagtede gården, er der i kontrakten indført alle hans forpligtelser over for brænderiforpagteren, som nogle gange havde en annonce i Avisen. Midt i 1860'erne hed han Tetens. Også i juni 1867, da Øster Kejlstrup avvertes til auktion, nævnes det, at der på gården er brænderi, og ligeledes i 1870, da Knud Jørgensen fik endeligt skøde på gården. Det er det seneste, jeg har fundet brændevinsbrænderiet på Øster Kejlstrup omtalt.

Efter dette sidespring skal vi til at tage

afsked med gamle Alb. Stabell. Mærkeligt er det, at denne mand, hvis navn engang har været kendt af de fleste i Hids herred, ikke har efterladt sig det fjerneste eftermæle i den mundtlige overlevering. Først i 1950'erne spurgte jeg flere af de gamle, som nu ikke er mere, om de fra deres barndom kunne huske, at de gamle havde talt om Albert Stabell. Jo, de kunne nok huske, at de havde hørt navnet nævnt, men ellers intet.

Albert Stabell tilbragte sine sidste år i Silkeborg, og her døde han 21. juni 1857. Han blev begravet på Gødvad kirkegård.

Kildehenvisninger

- 1) J. Vahl: slægtsbog over afkommet af Christjern Nielsen, 10. hæfte, s. 15, Århus 1893.
- 2) Hjorth Nielsen: Danske prokuratorer med kgl. bevilling.
- 3) Adolf Ludvig Drewsen: Fra og om Silkeborg, udgivet af overretssagfører O. Bisgaard 1944.
- 4) Vielsesdatoen her er fra Vahls slægtsbog. Vielserne er ikke ført i Saxild kirkebog før efter 1814.
- 5) Tinglyst 10. sept. 1810. Lysgaard-Hids Herreds skøde- og pantebog 6-81.
- 6) Sst. 7-19 og 7-263.
- 7) Sst. 7-13 og 418.
- 8) Sst. 6-372.
- 9) Chr. de Fischer (1755-1822) var bror til »Fruentimmerhaderen« Jean Arnold de Fischer, Allinggaard. Han ejede fra 1795 Søndergade 1 i Grenå, hvor der nu er museum.
- 10) Lysg. Hids Hrs. skøde- og pantebog 14-231.
- 11) Sst. Skødet er først tinglyst 7. juni 1819, 11-541.
- 12) Fortalt mig af kirkebetjent Dines Jensen, Balle.
- 13) Gødvad kb.
- 14) Lysg.-Hids Hrs. skøde- og pantebog 10-388.
- 15) Sst. Lyst 2. dec. 1816 (10-376).
- 16) Sst. Lyst 7. juli 1817 (10-258).
- 17) Sst. Lyst 12. sept. 1825 (14-278). Oplysningen om Stabells og Møllers tovrækkeri hidrører fra nogle gamle, ikke tinglyste dokumenter, som er blevet mig foræret af fru Jørgensen, Mosevej, Silkeborg, tidligere frue på Ø. Kejlstrup.
- 18) H. C. Møller døde 1826 på Bangsbo ved Frederikshavn, hvor han opholdt sig hos sin søn. (Flade kirkebog).
- 19) van Deurs var født 1807 på Bøstrup i Drøsselbjerg

- sogn nord for Korsør. Var fra 1841 til sin død 1868 ejer af sin fødegård.
- 20) Købekontrakten lyst 22. febr. 1833 (16-550).
 - 21) Se J. C. Hansen: Trækstien og pramfarten på Gudenåen i Fra Viborg Amt 1936.
 - 22) Lyst 16. juni 1837 (18-194).
 - 23) Viet i Grønbæk 6. juni 1831.
 - 24) J. Chr. Sixhøj: Viborg Katedralskoles dimittender (Viborg 1962).
 - 25) Selve ansøgningen kendes ikke, men dens indhold fremgår af svaret fra Danske Cancelli, det er dateret 2. juli 1836. (Amtmands journal No. 23 Fol. 32-33).
 - 26) Lysgd.-Hids Hrs. skøde- og pantebog 17-563.
 - 27) Sst. 18-62.
 - 28) Sst. 18-194.
 - 29) sst. 11-267 og 268. Højbjerg mølles ejerforhold er meget rodete i de år.
 - 29a) Sst. 13-254. Skøderne er første gang underskrevet 24. juni 1813, men så er de igen underskrevet 8. juni 1822 og derefter lyst 10. s.md.
 - 30) Sst. 20-241. Buemann var herredsfoged og senere kæmner i Skanderborg.
 - 31) Kontrakten lyst 27. okt. 1843 (20-565).
 - 32) Peter Herskind (1801-1891) se »Borgere i Byens Raad«, Aarhus 1969.
 - 33) Staves på flere måder.
 - 34) De respektive folketællinger.
 - 35) Sådan benævnes han, da datteren Auguste 19. aug. 1840 blev døbt i Vor Frue kirke i Århus.
 - 36) lyst 26. jan. 1849 (21-708).
 - 37) Kbm. F. F. W. Røse - en indvandret tysker - var gift med en kusine til Alb. Stabells kone.
 - 38) Folketællingen 1840.
 - 39) Adolf Ludvig Drewsen: Fra og om Silkeborg.
 - 40) Otto Bisgaard: Af Silkeborg Hovedgaards historie, Silkeborg 1937.
 - 41) Linå kb.
 - 42) sst.
 - 43) Den danske Lægestand, Kbhvn. 1885.
 - 44) Skødet er lyst 28. juni (22-321).
 - 45) Kontrakten lyst 18. okt. 1850 (22-404).
 - 46) Skødet lyst 28. juni 1850 (22-322).
 - 47) Afhændelsen lyst 30. sept. 1853 (23-372).
 - 48) Silkeborg kb.
 - 49) Linå kb.
 - 50) Sst.
 - 51) Silkeborg kb.
 - 52) Hørup kb.
 - 53) Han blev begravet i Kragelund.
 - 54) A. Stabell Castberg: Slekten Stabell (Oslo 1955).

Øster Kejlstrup - hovedbygning og avlsbygninger.

Var Thomas Andersen i Siim drabsmanden?

En mordsag fra 1689

af Bent Østergaard

I april måned 1689 fandt man ved Vis Sø (nu Vessø) i Dover sogn en ihjelslagen tysk lejesoldat. Fra sognet blev der udpeget fire synsmænd - Laurids Jensen i Hemstok, Laurids Pedersen i Alken, Søren Nielsen i Boes (der iøvrigt også var birkedommer) og Niels Andersen i Hemstok. De vidnede for

Hjelmslev herreds ting, at de 21. april sammen med velædle hr. løjtnant Hans Caspar Chranner på kompagniets vegne og Rasmus Knudsen i Wengegård på hr. regiments-skriver, sergeant Jørgens Barst'es vegne sy-nede »en død rytter af højædle og velbårne hr. oberst Debitz Compagni, som lå ved

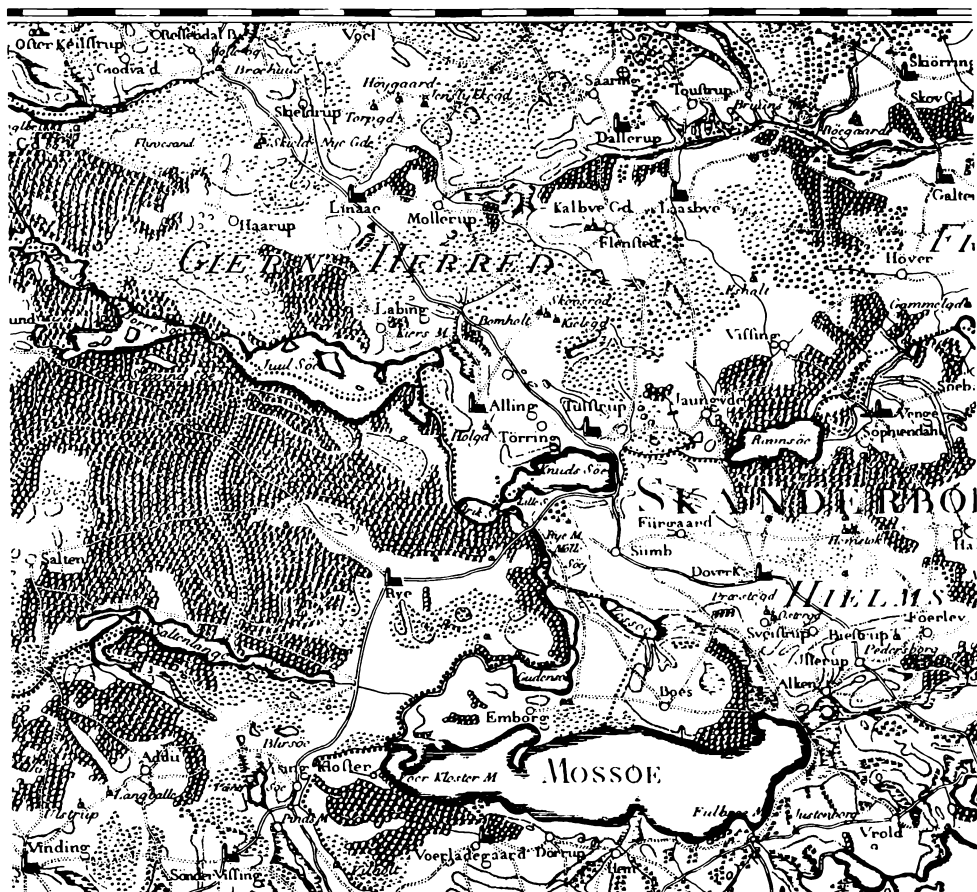
Vinterbillede af Skærså, der afvander Vessø, omgivet af elletræer. Den fugtige ådal fremtræder i dag omtrent i samme tilstand, som for 300 år siden, da den tyske soldat blev fundet dræbt ved søen.

Foto: Ry Kommune 1986.

norder og vester ende i Wissøe ved landet, som de optog af søen på landet og der afklædte ham og beså hans bare legeme, da befandtes samme rytter at have syv åbne sår i hans hoved, af hvilke to var så store, at skindet var taget fra hovedbenet, og et af dem bag udi hovedet, som blodet gik ud af, og som de syntes var igennem benet, og det

syntes samme kunne være gjort med et skarp eller kantet stykke træ. Tilmed var hans næseben ganske indslagen udi hovedet, som de syntes at være årsag til hans død og bane.

Ellers så de på hans krop mange blå pletter, enten han havde fået det af slag eller udi moradset, kunne de ikke vide ...»

Dover- og Ryeegnen aftegnet på Videnskabernes Selskabs Kort fra 1789. Gudenåen og dens mindre tilløb bugter sig fra sø til sø mellem de skovklædte bakker. Også åbredderne er kantet med en bræmme af træbevoksning. Syd for Siim ses Vessø, hvis ellekransede afløb, Skærså (ikke nævnt på kortet), løber ud i Gudenåen lidt syd for Rye Mølle. Øst for Siim troner den enligt beliggende Dover Kirke på en bakketop.
Copyright: Kort- og Matrikelstyrelsen.

Vessø tilhører det vidtforregnede Gudenå-kompleks. Søen ligger lidt syd for landsbyen Siim. Den afvandes af den korte Skærså, der løber ud i Guden Sø. Åens og søens sumpede bredder er stadig overvokset af et tæt ellekrat.

Det bestialske mord på den tyske rytter, der var velkendt i sognet, blev naturligvis det centrale samtalemne på egnen, ikke mindst i Siim, hvor rytteren havde haft logi. Folkesnakken var hurtig til at udpege den formodentlige morder, Thomas Andersen, der tre år tidligere havde fæstet halvdelen af den østligste gård i Siim. Thomas var født i Fiskerhusene syd for Vessø i Rye sogn, hvor hans far, Anders Hansen, var fæster. Thomas var flyttet udensogns og havde giftet sig med Kirsten, der var datter af birkefogeden i Boes, Søren Nielsen - som nævnt en af de fire synsmænd.

Tingbogens vidneudsagn og øvrige optegnelser frem til sagens endelige afslutning 8. juni giver et indtryk af, hvad befolkningen mente, og af sagsbehandlingens forløb¹⁾. Disse protokollater giver også et indblik i det lille landsbysamfunds dagligdag og beboernes samvær indbyrdes og med de ryttersoldater, der boede til leje hos bønderne.

En af disse soldater var den myrdede Hinrich Abelmann. Som mange af sine kammerater var han indvandret fra Tyskland, men han har i et vist omfang kunnet gøre sig forståelig på dansk. Han havde sin gang i bøndernes gårde, hvor han dog, som vi skal se, ikke alle steder var en lige populær gæst. En del af sin fritid tilbragte Abelmann med at fiske i egnens søer. Undertiden kunne man se ham vandre omkring med en åre eller et løst ror, som kunne sæt-

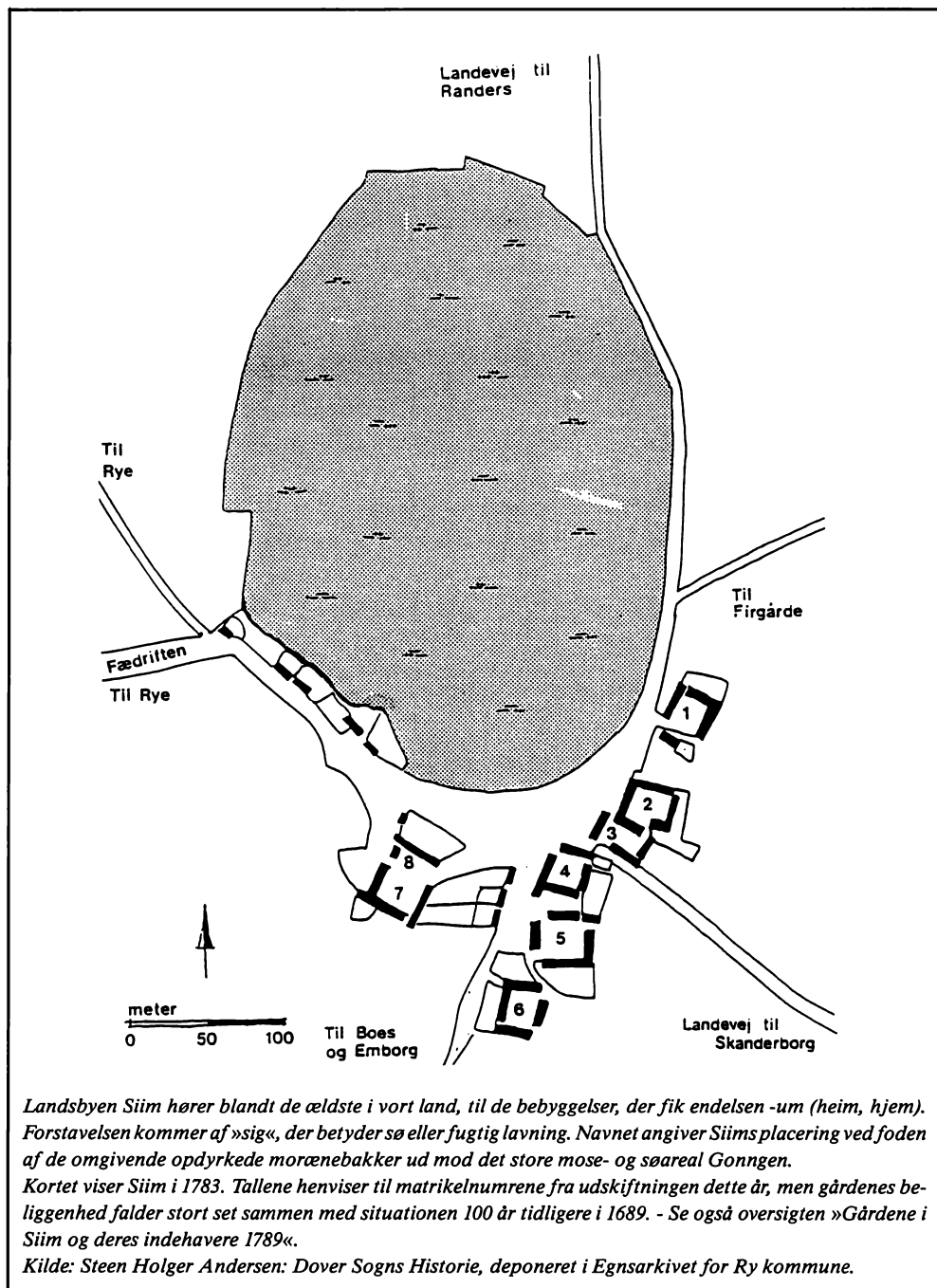
tes fast i de forhåndenværende både, der lå fortøjede langs bredderne. Knobskibe kaldte bønderne deres små, fladbundede både, som de benyttede, når der skulle skaffes fisk til husholdningen.

Nu var Abelmann fundet dræbt, og hans drabsmand udpeget af bysladderer. Sagen var pinagtig for Thomas Andersen, der måtte opleve, hvorledes den ene efter den anden af hans naboer stod frem på tinget og vidnede til hans ugunst - omend ingen dog direkte udtalte, at han var drabsmanden, men holdt sig til, hvad de havde hørt af andre. Men indicierne pegede tydeligt mod Thomas Andersen. Når mistanken samlede sig om ham, skyldtes det, at han havde haft omgang med den dræbte dagen og aftenen før mordet. Abelmann var sidst set i live i Thomas' gård og havde der haft nogle rivninger med folkene. Men også et sønderslået ror (mordvåbnet?), der måske tilhørte Thomas, gav ild til rygten. Endvidere vidste man også, at Thomas næste morgen havde været på vej til søen.

Af vidneudsagnene kan vi sammenstykke begivenhederne, der fandt sted om aftenen og næste morgen, sådan som de fremstod for folkene i Siim.

Rytteren havde sit logement i Søren Andersens gård (nr. 4) og boede vel sagtens i sin egen stue. Fra en brandomtale året før, ved vi, at rytteren i nabogården (nr. 3) skulle have opført et hus på 6 fag²⁾.

Søren Andersen kunne fortælle, at »om aftenen, som rytteren blev borte om natten, ved den tid deres fæmon (kvæg) kom i byen, da gik han (rytteren) ud af porten«, men Søren vidste ikke, hvor han gik hen. Noget ud på aftenen kom en del af hans naboer, nemlig Simon Nielsen, Anders Jen-

Gårdene i Siim og deres indehavere i 1689

- Gård nr. 1: **Thomas Andersen** fra Fiskerhusene i Emborg, Rye Sogn; g.m. **Kirsten Sørensdatter**. Den dræbte soldat var sidst set i hans gård. Anklaget for drabet.
- Gård nr. 1b: **Rasmus Jensen**; han kunne bekræfte, at rytteren var i Thomas Andersens stuer den aften, han blev borte om natten. Han mødte Thomas om morgenen på vej til søen.
- Gård nr. 2: **Søren Jensen**; hans gård var delvis nedbrændt to år før. Han tvinges til at afhænde fæstet på grund af uduelighed i 1694. Følgende fæstere: Kvartermester Jens Bertelsen og derefter Hans Andersen, Fiskerhusene.
- Gård nr. 3: **Niels Jensen**; hans gård var delvis nedbrændt to år før. Hans knobskib var mordnatten trukket på land.
- Gård nr. 4: **Søren Andersen**; den dræbte rytter havde sit logement her. Aftensæde mellem nogle af de unge i Siim forud for den nat, rytteren omkom.
- Gård nr. 5: **Simon Andersen**; fandt om morgenen sit knobskib skudt ud fra land og flydende i søen, mens Niels Jensens var trukket op på land. Vidnede om, at det sønderslåede rør, der var fundet i sivene, tilhørte Thomas Andersen. Sønnen Jens Simonsen også et ivrigt vidne mod Thomas.
- Gård nr. 6: **Christen Christesen** fra Emborg: Kunne som sine ovennævnte naboer vidne, at rygtet gik om Thomas' skyld i drabet.
- Gård nr. 7: Kaldet »Boelet« **Niels Andersen** fra Fiirgårde havde i modsætning til de øvrige ikke hørt noget rygte. Hans søn blev i 1704 gift med Thomas Andersens enke, Kirsten Jørgensdatter.
- Småhusene: (Gård nr. 8 eksisterede ikke på det tidspunkt), her boede en del af de øvrige vidner.

sen og Hans Andersen til Sørens gård. Efter arbejdsdagens afslutning holdt man et hyggeligt aftensæde naboerne imellem.

Dette bekræftedes af Niels Jensen (nr. 3), der sagde, at denne aften »var en del af byemændene forsamlede i Søren Andersens hus, og der var Thomas Andersens (yngre ugifte) broder (Hans Andersen) hos dem, og da spurgte nogle af mændene ham, hvor hans bror var; da svarede han dem, at hans bror, Thomas Andersen var syg«.

Rasmus Jensen (nr. 1 b), Thomas' nærmeste nabo kunne berette, at den »døde rytter var i Thomas Andersens stuer denne aften, som han blev borte om natten, og at han havde hørt, folk havde snakket om, at Thomas Andersen skal have været årsag i hans død«.

At Thomas var den døde rytters banemand, turde eller ville ingen i hans omgivelser sige ligeud, men næsten alle vidner »med svoren ed og opholden finger« og bekræfter Rasmus Jensens udsagn. Simon Andersen (nr. 5) stadfæster, at det »er udi rygte«, at Thomas Andersen havde slået rytteren ihjel. Det samme siger Christen Christesen (nr. 6), og Søren Jensen (nr. 2) kunne tilføje, at folk »ymtede om«, at det sønderslæde ror skulle have tilhørt Thomas Andersen, der var berygtet for at være skyldig i rytterens død.

Også to bønder fra nabolandsbyen Fiirgårde kunne med ed gentage, hvad de havde hørt af rytterens vært om sammenkomsten i hans stue aftenen før og rygterne om roret og Thomas' formodentlige skyld.

Ligeså vidnede Jens Hansen og Jens Simonsen, idet de dog forsigtigt belagde deres ord, at de ikke vidste videre (andet) at

vidne, end hvad rygten sagde, end hvad de havde hørt af rygten og tidende.

Kun Niels Andersen i Boelet (nr. 7) skilte sig bemærkelsesværdigt ud; han »fragik ganske intet at være bevidst om rytterens død, ikke heller havde (han) hørt noget om rygten«.

Disse vidneudsagn afspejler, hvad der er blevet hvisket om fra gård til gård i Siim og nabolandsbyer om birkefogedens svigersøn. Men forsigtigvis vil ingen - heller ikke på tingmødet den 8. juni, hvor sagen skulle afsluttes - angive deres kilder. De holdt sig, som vi skal se, hver især til antydninger eller berettede kun om, hvad de personligt havde set det skæbnsvangre døgn.

Det må have været en tung periode at gennemleve for Thomas og hans husstand. Blev han dømt, betød det døden for den uærlige mestermands hånd, hvorefter hans krop ville blive nedlagt i uindviet jord. Dertil kom så skammen, der ville klæbe ved den efterlevende familie.

Man sagen gik sin gang. Regimentsskriveren Jørgen Barst beordrede sin tjener Christen Jensen til på et tingmøde d. 29. april at få opnævnt otte sandemænd, der skulle »sværge og udlede« den døde rytters banemand. Sandemændene var en slags nævninge, der kunne afgøre forskellige retssager bl.a. i »tvivlsom drabs sager og naar der tvistis om markskiel«. (Danske Lov 1-16-6).

Fogeden opregnede de otte sandemænd: Jens Christensen i Boes, Laurids Andersen i Fiirgårde, Niels Christensen i Hårby, Laurids Christensen i Mesing, Jens Jensen i Vissing Kloster, Peder Jensen i Illerup, Søren Jensen i Forlev og Jacob Christensen i Addit.

De skulle fremskaffe vidner og derigen- nem søge at finde frem til Abelmanns mor- der. Den, de anklagede, skulle så møde frem på et senere tingsmøde, hvor de for- skellige vidneudsagn skulle høres og vurde- res. Her skulle den indstævnedes så selv for- svare sin sag, hvorefter sandemændene af- sagde deres kendelse.

Hjelmslev Herredsting blev afholdt mandage, og på en række af de følgende tingdage, 6. maj, 22. maj og 27. maj oplæ- ses på Christen Jensens foranledning san- demændenes navne og beskrivelsen af de- res pålagte opgave - en slags 1., 2. og 3. ud- kald. Den 3. juni afgives de første vidneud- sagn, som der blev taget skriftligt referat af. Parallelt hermed foretog officererne fra den dræbtes kompagni deres egne undersø- gelser og forhør af vidner, hvis resultater også skulle fremlægges på det afsluttende retsmøde, den 8. juni.

Sagen blev fastlagt til endelig afgørelse en lørdag på et særligt vedermålsting, hvor sandemændene skulle have oplæst referat af de på tidligere tingsmøder oplæste vid- neudsagn, afhøre de sidste vidner og lade den indstævnedes fremkomme med sin for- klaring. Herefter skulle de afsige deres ken- delse.

To kaldsmænd, Søren Nielsen og Ras- mus Salmandsen, begge fra Rye, åbnede dette afsluttende tingstævne med en erklæ- ring om, at de otte dage forud »til hus og bopæl stevned og varsels gav til Thomas An- dersen i Siim for sandemænds tov (ken- delse)« angående den døde rytter.

Derefter blev det oplyst, at »Erlig og we- lacht Dannemand Niels Knudsen i Bied- strup« skulle optræde på kgl. Mayst.s Re- gimentschrifuer Ser. Jørgen Barstis Wegne,

da sidstnævnte var optaget af andre forret- ninger.

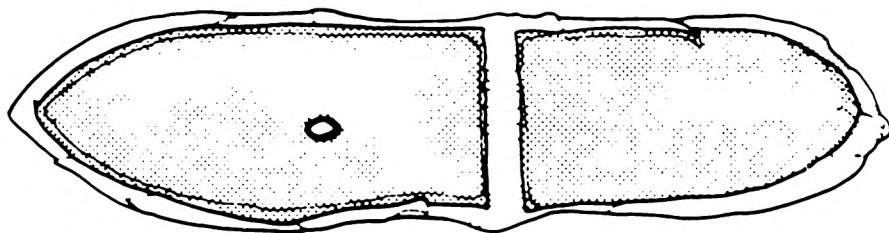
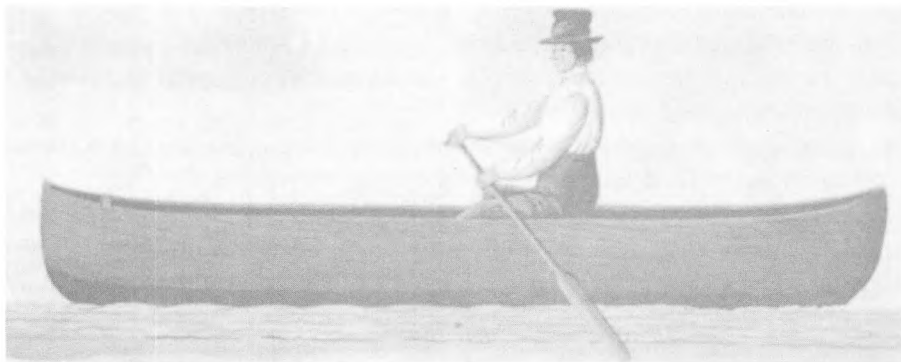
Herefter oplæstes de tidligere beslutnin- ger på tinget og sagens hidtidige forløb. De fire synsmænds beskrivelse af det maltrak- terede lig bliver også læst op for de ind- kaldte og fremmødte.

Så går man over til at høre de indkaldte vidner, der i det store og hele omfatter be- boerne i Siim og enkelte fra nabolandsby- erne. Som et led i vidneførelsen fremlægges også et skriftligt referat af et indlæg på tysk, afgivet den 13. maj på Skanderborg af to af den dræbtes soldaterkammerater.

Men først fik en af de Siim bymænd, Si- mon Andersen, ordet. Han havde i dagene op til mordet haft et knobskib liggende ved Skærsbro åmunding ved den nordre og ve- stre ende af Vissø, hvor føromtalte rytter si- den blev fundet. Da han samme dag om morgenen »ved sollits opgang« kom til søen, var hans skib udskudt fra landjorden og flød på søen, og et andet knobskib, som tilhørte Niels Jensen i Siim (nr. 3), stod i stedet for optrukket på land. Ved »Skærs- åens munding« menes her dens begyndelse, hvor den starter sit korte løb fra Vissø til Guden Sø.

Samme Niels Jensens skib havde om af- tenen stået nede i Skærsbro Å ved Skærsbro Elle (inde i åen). Så tog Simon Andersen og benyttede det til at hente sit eget skib, der flød på søen, i land. Der fandtes da ved skibet ingen kendetegn, hverken af ror eller andet.

»Samme nat blev et garn optaget, som havde ligget i Skærsbro åmunding i samme Vissø nogle dage, som tilhørte Thomas An- dersen i Siim«. Thomas havde selv sagt det til Simon, den samme morgen ungefær kl.

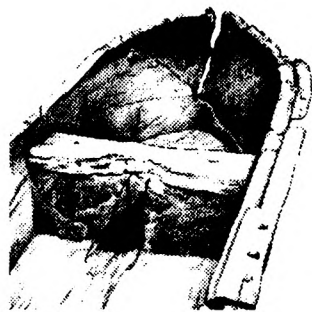
Ry-knobskibet i plantegning. Længde: 2,70 m.

Knobskibet er en bådtype med aner tilbage til stenalderen. I 1840 beskriver antikvaren og maleren R. H. Kruse under en rejse til Rye disse både: »Her inde i denne skovegn findes en og anden mærkelighed; lige indtil nu har der på søerne været brugt de såkaldte knobskibe, der er udhulede træstammer og roes med en liden åre; begge dele har en del til fælles med de vilde indianeres kanoer . . .

Af mangel på træstammer af behørig tykkelse er disse både nu afskaffede i denne egn, hvor de har vedligeholdt dem i mange århundreder, på én nær, som næsten er ubrugelig, og hvoraf jeg tog en tegning«. Han fortæller, at den er af bøgetræ og »afdelt i tvende rum ved sædet, der går helt til bunden og er med den forenet«.

Tidligere har de været fremstillet af egetræ - eger, blev de kaldt på øerne. Efterhånden som denne træart blev sjælden, gik man over til at benytte bøg. I Rye gik det til på den måde, at man fandt en anvendelig bøg i skoven og afsavede et stykke på 8 alen. Det blev udhulet og skrabet glat udvendigt, så fiskegarnene ikke blev ødelagt. Når der var gået en halv snes år, var overdelen forrådnede, men bunden kunne genbruges til at fremstille en spantbygget båd. Under retssagen 1689 hører vi, at man også kunne hægte et rorblad på knobskibet, hvis ikke tingbogens »ror« (tysk: Ruder) betegner åre. Som ved al sejlads kunne der også ske ulykker her. Således druknede en af Siim-bøndernes bekendte, Anders Sørensen fra Boes under fiskeri på Mossø i 1727.

Kilde og illustrationer: Carsten Sønderby: Knobskibe i Skalk nr. 6, 1980.

Hasselø-båden.

10 slet, da Simon kom tilbage fra søen, efter at have hentet sit skib i land, og hvor Thomas mødte ham på vejen og gik til søen.

Noch (desuden) vidnede Simon Andersen, at en to eller tre dage efter, at rytteren var blevet borte (gået bort, død), blev der i tagrørene fundet et ror, der lå løs i søen, og som var gået i tre stykker. »Efter en dels mening, ord og røgte er, at samme ror skal have tilhørt fornævnte Thomas Andersen i Siim«, sagde Simon, og afsluttede foreløbig sit indlæg med at fastslå, at det er udi rygte, at Thomas Andersen har slået rytteren ihjel.

Herefter optræder en række vidner, der er omtalt tidligere, og som - med en enkelt undtagelse - kunne bekræfte dette rygte.

Efter denne række vidneudsagn, der mere eller mindre kaster skylden for drabet på Thomas Andersen, får den indstævnedes selv ordet for at berette om, hvad der var foregået på hans gård den aften og nat, da rytteren forsvandt.

Thomas vidnede »ved hans højeste helgens ed«, at rytteren, den aften han blev borte, havde været i hans hus i lang tid tidligere på aftenen. Thomas lå i sin seng og hørte, at en sagde: Hvor længe mon det spøgelse vil sidde her? Thomas var ikke klar over, om det var hustruen eller pigen. Rytteren svarede da: Har I ondt af, at jeg er her, da skal jeg vel gå bort, men han tilføjede dog, at han ville blive lidt, til kornetten Johan, der var gået ud, kom igen.

Lidt efter gik pigen ud for at røre noget rugdej, som var i ovnen, og lidt efter gik rytteren bort og ønskede dem en god nat, men hvor han gik hen, vidste Thomas ikke, og han benægtede ved ed, at han skulle

have været årsag til rytterens død eller på nogen måde have viden om hans død og bane, ligesom han benægtede, at det sønderbrudte ror skulle være hans.

Derefter eksamineredes samtlige hustruer og tjenestefolk i Siim. De kunne dog kun udtale sig om de samme rygter, som tidligere var omtalt.

Det blev nu fremført for retten, at på sidste ting, d. 22. maj, havde Rasmus Jensen (nr. 1 b) over for de otte sandemænd beediget, at »et stykke rorblad, som er sønderslaget og nu for retten blev fremvist, det kendte han ikke eller kunne gøre nogen forskel derfor; dog vidnede han (22. maj), at den rytter, som nu er død, altid løb rundt med et andet lidet ror med fire huller gennem bladet, når han gik til søen«.

Byhyrden i Siim, Anders Jensen, fremstod herefter for retten og vidnede, at den omtalte aften så han ind til Thomas Andersens for at begære noget korn af ham. Da sad rytteren hos Thomas, men Thomas lå i sin seng og var ilde tilpas; han svarede hyrden, at denne kunne få noget korn næste morgen.

Hyrden gik hjem, og næste morgen, før end fæet blev drevet til marken, gik han igen til Thomas for at hente kornet. Da han kom ind i gården, spurgte han Thomas' dreng, hvor hans husbond var. Drengen svarede, at han var ved søen, og i det samme kom Thomas Andersen ind i gården. Men fra hvilken side han kom ind i gården, vidste Anders ikke.

Nu fremlagdes et sønderslået ror, og samtlige bymænd aflagde ed på, at de ikke kendte det og ikke vidste, hvem det havde tilhørt, hvilket blev læst og påskrevet for retten.

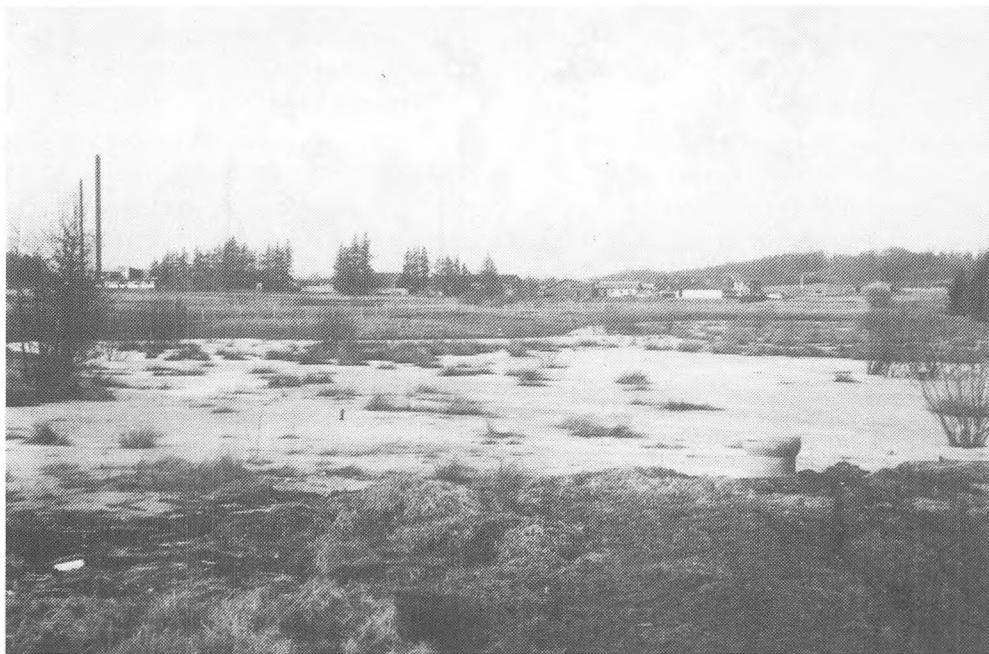
Denne ed må have lettet den anklagedes sind ikke så lidt. På løse rygter alene kunne han næppe dømmes. Men endnu manglede man at høre resultatet af krigsforhøret d. 13. maj og en afhøring af Thomas Andersen og hans forsvar. Det skriftlige referat af afhøringen af den dræbtes kammerater blev nu oplæst.

Denne undersøgelse var blevet foretaget på soldaternes eget sprog og er også refereret på tysk. En af den dræbtes kammerater, Frantz Heinrich Struchmann - ryttersoldat af hr. oberstløjtnant von Debitz' kompagni - havde berettet, hvorledes Abelmann

havde talt med en bonde i Siim, Thomas Andersen, som havde lovet at vise ham et sted, hvor der stod fisk, som var sat ud.

Abelmann havde siden spurgt vidnet, Struchmann, om han ville følge med ham ud til søen, hvilket han også havde gjort. Ved søen mødte de Thomas. Abelmann spurgte, om Thomas ville vise ham de fisk, som han havde talt om. Da havde Thomas lagt sin hånd på brystet og klaget over, at han ikke var rask og ikke kunne vise ham fiskene denne gang.

Thomas ville i stedet køre over på den anden side af søen til sin far (Anders Hansen

Søen eller mosen Gonngen ligger nord for Siim by. Det specielle navn er afledt af substantivet »gunge«, der betyder hængedynd, gyngende engbund. Arealet blev tidligere delvis udtørret og anvendt landbrugsmæssigt til dyrkning, græsning og høslet. Ry kommune har siden 1990 arbejdet med et naturgenopretningsprojekt for Siim Mose, hvor man har hævet grundvandstanden for at gendanne det oprindelige mose- og damområde med dets varierede fugle- og dyreliv.

Foto: Ry kommune 1986

fra Fiskerhusene)», der gik og pløjede på marken. Da Abelmann spurgte, om han skulle vente der ved søen, til Thomas igen kom tilbage, svarede denne, at han ikke kom tilbage de første fire timer.

Thomas kørte så over på den anden side, og de to soldater gik tilbage til deres kvarter (i Siim). Samtalen mellem rytteren og bonden var foregået på dansk, og Abelmann forklarede nu sin kammerat, der ikke havde forstået alt i samtalen, at Thomas også havde sagt, han skulle komme alene, når han skulle vise ham fiskene, thi hans egen kone skulle ikke vide af det.

Næste dag blev vidnet af cornet Casten forlagt til et nyt kvarter i Emborg. Så han var ikke vidende om andet, end at afdøde Abelmann samme nat var blevet savnet.

Corporal Jens Berthelsen (også tysker) bevidnede, at den afdøde var blevet savnet omkring den tredje dag. Han var blevet eftersøgt ved søen af et selskab med korporal Hansl og ni ryttere fra hans kompagni. Da havde vidnerne ved denne sø fundet et ror, hvor et stykke af bladet var slået af, og af skaffet var der ligeledes slået et stykke af og brudfladerne var helt friske. »Om roret, der var slået stykker af, havde forskellige bønder fra Siim imod korporalens vidnesbyrd hævdet, at det tilhørte den derboende Thomas Andersen«.

Mere var Berthelsen ikke vidende om i denne sag og således var dette forhør slut. Som bisidder underskrev sig M.E.V. Schlieben og Daniel Krambech. At den kopi, retten fik, var ægte, bevidnedes af J. Fietzens.

Corporal Jens Berthelsen bestred således stik mod Siim bøndernes oprindelig påstand, at omtalte sønderslåede ror skulle have tilhørt Thomas Andersen.

En række af de tidligere vidner, Simon Andersen, Christen Christesen, Søren Andersen, Simon Nielsen, Rasmus Rasmusen, Jens Hansen og Jens Simonsen, alle af Siim blev eksamineret, om de var bevidst andet og mere i denne sag end det, de allerede havde vidnet om, kunne kun gentage, at der for dem i denne sag intet videre at være bevist end det, de tilforn havde vidnet.

Thomas Andersen benægtede nu med sin højeste helgens ed og opholden finger efter loven, at han havde været rytterens banemand eller udi nogen måde været medvider i hans død og bane, ej heller havde han, som krigsforhøret meddelte, lovet ham fisk eller nogen sinde tilsagt at ville vise ham nogen fisk.

Han henviste endvidere til et tingsvidne for de otte sandemænd ved forrige tingmøde d. 27. maj. Hustruen Kirsten Sørensdatter havde da vidnet, at den nat, rytteren blev borte, da lå hendes mand hos hende den hele nat i deres seng, »og han var ikke fra hende af sengen fra om aftenen lidet efter, at de havde indrøgtet og til næste dags morgen lidt før solens opgang«.

Tjenestepigen Anne Ollufsdatter bekræftede det samme, og tjenestedrengen beedigede, at Thomas Andersen lå på sin seng, efter at han havde indrøgtet, og blev liggende, så længe han var derinde, hvor han endnu lå, da drengen igen kom ind i stuen om morgenen.

Ved samme tingdag havde Thomas nærmeste nabo, Rasmus Jensen (1 b) vidnet, at den angivne morgen efter rytterens forsvinden, da fulgtes han og Thomas Andersen med hinanden af deres gård, og Rasmus Jensen spurgte Thomas Andersen, hvor

han ville gå. Da svarede Thomas Andersen ham, at han ville gå til søen og hente sit garn, som lå i søen.

Disse vidneudsagn fra det forrige møde blev oplæst for retten og påskrevet. Alle parter og vidner var nu hørt. Den anklagede havde fået mulighed for at føre sit for-svar.

Sandemændene skulle votere, og Niels Knudsen i Bjedstrup opfordrede dem til at afgøre sagen. Fra tingbænken, stokken, blev opmeldt to ærlige og velagtede danne-mænd, Jens Poulsen i Nygaard og Laurids Jensen i Hemstok. De tog hinanden i hånden »og satte fylding på de optagen sande-

mænd (bød dem til fulde, til deres yderste) at gøre deres tov (kendelse) for retten i dag« - en kendelse, som de kunne forsvare for Gud og vores allernådigste arvekonge og herre.

De otte sandemænd stod frem med Jens Christensen fra Boes som formand. De af-lagde ed på, at de havde gjort deres aller-yderste flid på at efterspore og oplede bane-manden til den døde rytter, som blev fun-det i Vissø på Siim Mark, men at de »ikke har kunnet oplede eller udspørge, ikke hel-ler af vidnerne kunnet fornemme, hvem hans banemand skulle være«.

Niels Knudsen og sandemændene kunne

Ellen kræver megen fugtighed, men tåler ikke stillestående vand. Denne træart blev anvendt til træskofremstilling, omend den omfattende trækoproduktion i Rye og omliggende sogne primært var baseret på bøgetræerne. Ellebevoksningen var i øvrigt omgivet af en vis uhygge, tilholdssted for elle- eller elverfolket, der under visse forhold kunne skimtes ved natteid i den dis og tåge, der kom smygende op fra vandet eller mosen. Foto: Egnarkivet for Ry kommune. (Tue Jensen 1976).

afslutte vedermålstinget. Niels Knudsen begærede sagen beskrevet, og Thomas Andersen begærede en genpart deraf.

Der er ikke nedskrevet en egentlig retsbe-læring, formandens samlede vurdering af sagens forskellige aspekter - begrundelsen for at frifinde Thomas Andersen er yderst kortfattet. Sandemændene henholder sig nærmest til usikkerhed i bevismaterialet.

Der er et par mangler i den skriftlige overlevering. Det er påfaldende, at datoen for drabet slet ikke nævnes, kun antydninger som »den nat, rytteren blev borte« o.lign. Den har været kendt for de implicerede, men skriveren har glemt at føje den ind.

En lille uklarhed er der også omkring, hvem der fandt rytteren og hvornår. Korporal Bertelsen siger han blev savnet, eftersøgt og fundet omkring den tredje dag. Mens Struckmann, der var forflyttet til nabolandsbyen, vil vide, at den afdøde samme nat var savnet. Men derfor kan man jo godt have udskudt eftersøgningen et par dage.

To Siim bønder havde været ved søen samme morgen, men tilsyneladende ikke observeret liget. Simon Andersen fortæller selv, at han ved solopgang så sit eget skib skubbet ud i søen, og Niels Jensens flyttet op på land.

Han har også set, at Thomas Andersens fiskenet er blevet taget op samme nat, hvad Thomas skulle have bekræftet over for ham ved 10-tiden om formiddagen, da han mødte Thomas på vej til søen.

Men ifølge byhyrden har Thomas måske også været ved søen meget tidligt om morgenen, før kreaturerne blev drevet ud. De forsikringer Thomas' hustru Kirsten Sø-

rensdatter og andre i husstanden giver om, at han har opholdt sig hjemme hele natten, kan og kunne næppe veje særlig tungt i bevisførelsen.

Folkene i Siim har dog først fået oplysninger om det stedfundne drab, da den døde blev fundet af sine kammerater 2-3 dage efter, da de også under deres eftersøgning finder de to ror, der indgår i sagen.

Korporal Berthelsen imødegår, at det ituslåede ror skulle have tilhørt Thomas Andersen - også selv om nogle af Thomas' egne naboer hævder, at det tilhører Thomas. Senere tør de ikke stå fast på dette, og samtlige bymænd vidner til sidst om, at de ikke ved, hvem det havde tilhørt.

Der er nogle afvigelser i forløbet af denne retssag sammenlignet med datidens sædvane. Sandemænd blev normalt ud-nævnt for livstid, men her ser vi dem ud-peget af fogeden efter opfordring fra regimentsskriveren. Sideløbende hermed iværksætter regimentet dog - måske ikke alene af sproglige grunde - sine egne eksaminationer blandt den dræbtes nærmeste kammerater.

Det er også usædvanligt, at sagen henføres til endelig behandling på en særlig tingdag. Selv grove forbrydelser som drab blev normalt behandlet på de sædvanlige tingdage sammen med andre sager⁴⁾.

Tilbage står for os baggrunden for dette drab og årsagen til de forskellige holdninger fra naboernes og regimentets side.

At Thomas' naboer, da de foreholdes de mange rygter, der var i omløb, svarer undvigende, er ret almindeligt for den tid, når bønderne vidner på tinget. Alligevel tyder deres optræden på, at de næppe har næret

synderlig tvivl om, at det var Thomas Andersen, der havde dræbt soldaten.

Det endelige bevis afhang af, hvem der var ejermænd af det formodede drabsvåben, det sønderslåede rør. Her redder korporal Berthelsen sagen for den sigtede, idet han imødegår Siim-bøndernes påstand om Thomas' ejerskab.

Den voldsomhed og brutalitet, hvormed drabsmanden har udført sit værk, tyder på en intens kamp, eller at drabsmanden har næret et passioneret had til sit offer. Som det fremgår af vidneudsagnene havde soldaten uden større held søgt at indynde sig i Thomas' husstand. Om Thomas' angivelige hjælpsomhed med at udpege de bedste fiskepladser skyldes venlighed eller på en eller anden måde er blevet ham påtvungen, lader sig ikke sige.

Men at hans hustru afskyede Abelmann og ikke brød sig om mandens samvær med ham, er tydelig. Har Kirsten Sørensdaughter haft vægtige grunde at fremføre mod soldaten natten før drabet, kan Thomas' voldsomme fremfærd umiddelbart forklares heraf, hvis det var Thomas, der begik drabet.

Under alle omstændigheder synes regimentet interesseret i at dølge sagen og lade den henstå som uopklaret.

Det kan heller ikke forklares, hvorfor næsten hele Siim så enstemmigt sluttede op om rygterne - bortset fra, at de fleste vel har været overbevidst om, at de var sande. Thomas har åbenbart ikke - som skikken ellers var - søgt at få sine fæller til at give ham et godt skudsmål og erklæring om at få fastslået sit gode rygte.

Men måske har der i forvejen eksisteret et vist modsætningsforhold mellem Siim-

boerne og Thomas Andersen, der kun tre år før sammen med sin hustru var flyttet til gården, uden at have nært familieskab med landsbyens gårdmandsfamilier.

Siims øvrige gårdmænd var til gengæld indbyrdes tæt indviklet i familiebånd, og de havde alle hver især overtaget deres fæste efter nære slægtninge - eller de var rykket ind i gården ved giftermål. 5 og 6 havde overtaget forgængerens enke sammen med fæstebrevet. 3, 1 b og sandsynligvis også 4 var sønner af den tidligere fæster. Rasmus Jensen havde, før han ombyttede gård nr. 2 med 1 b, været fjerde generation på sin gård. Søren Jensen, der overtog nr. 2, var hans svigersøn. Christen Christesen i gård nr. 6 var ganske vist tilflytter fra Emborg, men som nævnt gift med enken efter sin forgænger; og han var svoger til Rasmus Jensen i 1 b, der var gift med hans søster. Niels Andersen i gård nr. 7, der ikke ville høre på rygterne, var i sin tid blevet gift med en datter af forgængerens.

I enhver landsby mente mere end én yngre mand (og hans nærmeste) at stå for tur, når et gårdfæste blev ledigt. Da gård nr. 1 stod tom, efter at den hidtidige barnløse fæster var død, må adskillige i byen have følt sig forbigået, da Det skanderborgske Rytterdistrikt delte gården, gav halvdelen til den udenbys Thomas og tildelte resten til den aldrende Rasmus Jensen, der til gengæld afstod sin helgård (nr. 2) til svigersønnen.

Thomas var kun 24 år, da han opnåede det fæstebrev, de fleste andre karle først kunne håbe at få i hænde, når de var omkring de 30 eller ældre - og modsat Thomas måtte man ofte være indstillet på at ægte

formandens enke. Også det kan have foranlediget nid og misundelse.

Det har været forbundet med visse vanskeligheder for de nye folk i landsbyens østligste ende at blive accepteret af nabolaget. Kirsten var fra Boes, og Thomas fra et mindre sted ved Emborg. - En ildebrand midt i den koldeste vintertid 29. dec. 1687, der lagde det meste af gård nr. 2 og næsten hele nr. 3 i aske, kan have sat nerverne yderligere på højkant i det lille samfund.

Men dagligdagen skulle gå videre i Siim, og parterne måtte affinde sig med hinanden. Fællesskabet omkring markarbejdet tvang i hvert fald den mandlige halvdel af landsbyens indvånere til at trække på sam-

me hammel, uanset hvad der ellers kunne være dem imellem.

At Thomas havde reddet sig ud af en overhængende fare, har måske også dupetteret hans omgivelser en smule og indgydt en vis beundring. Held og fremgang betød i almindeligt omdømme mere end overtrædelser i det gedulgte af moselovens bud.

Efterhånden som årene gik, afløstes de ældste på gårdene af nye fæstere fra samme slægt - bortset fra gården nr. 2, der på grund af fæsterens uduelighed i 1694 blev frataget Rasmus Jensen og i stedet givet til ovennævnte korporal og nu kvartermester Jens Bertelsen, hvis vidneudsagn fem år før havde reddet Thomas. Men også kvarter-

Den store Dover Kirke er anlagt ensomt på en flad forhøjning midt i det store sogn, hvis landsbyer den skulle betjene. Den er bygget i sidste halvdel af 1100-tallet. Størrelsen indicerer, at den har haft en særlig status i Hjelmslev Herred. Specielt for kirken er, at der i byggematerialet indgår stenkvadere af jernal.

Foto: Kjeld de Fine Licht, Nationalmuseet 1988.

mesteren måtte snart efter forlade gården på grund af armod og udygtighed. Derefter overtog Thomas' bror, Hans Andersen, fæstet i 1700.

Thomas Andersen og Kirsten fik sammen seks børn, inden kirkeklokken i Dover 27. dec. 1703 ringede over hans ligfærd. Han blev kun 41 år gammel. Kirsten giftede sig året efter med Søren Nielsen Dragon 1678-1739. Søren var født i gård nr. 7, Boelet, og var søn af den Niels Andersen, der

ikke ville have lod og del i rygtespredningen.

Sønnen var på det tidspunkt kun 11 år. 14 år senere kunne han rykke ind i den drabs-sigtedes gård, hvor han blev viet til hans efterleverske og stedfar til hans seks børn.

I sit andet ægteskab fik Kirsten fire børn. Da der er mangler i Dover kirkebog, vides Kirstens nøjagtige dødsår ikke, men skiftet mellem hendes efterladte blev afholdt i 1729.

Noter:

1. Oplysningerne om retssagen og vidneres udsagn bygger på Tingbogen B-61-C. 1. folio 126 i Landsarkivet for Nørrejylland. Den ikke helt letlæselige tekst er transskriberet af Estrid Wilhelms, Ris-skov. De vanskeligste ord og passager er genlæst og dechifreret af Hans Viuf-Sørensen, Viborg. Afsnittet med tyskernes vidnesbyrd er i tingbogen gengivet på deres sprog og oversat af Vibeke Winge, Københavns Universitet.
2. Beliggenheden af ejendommene i Siim og fæster-nes navne og indbyrdes relationer bygger på Steen Holger Andersens optegnelser om Dover sogns historie, der er deponeret i Egsarkivet for Ry kom-mune - samt oplysninger i Niels Ravn: »Gamle slægter i Rye sogn, 1969, genoptrykt 1981. For-handles af Bodil Larsen, Kanhave 36, 8305 Samsø.
3. Ifølge oplysninger fra C.E. Gjesager, Højbjerg, var Fiskerhusene oprindelig navnet på nogle få fæstehuse, beliggende, hvor vejen Boes-Emborg fører over Munkekanalen ved Øm Kloster, Rye Sogn. De er forlængst nedrevet, og navnet over-ført til tre gårde syd for Vessø i Rye Sogn ved vejen

fra Boes til Siim. Muligvis har disse gårde fået navnet, fordi materialer til de oprindelige bygninger er taget fra de nedrevne fiskerhuse ved Øm.

4. Efter oplysninger fra Henrik Appel, Københavns Universitet, der også bemærker, at sagen herud-over stort set fulgte almindelig procedure, men at det er påfaldende, at sandemændene synes ud-nævnt til denne specielle sag, da de normalt var udnævnte på livstid. Tingbogen meddeler, at regi-mentskrivener Jørgen Bartis's tjener på det første møde »begiæret Sandmænd at opkræfues (ind-stævnes) til at suærge og udlede dend døde Rytter, som fandtes ved Wissøe paa Simb March, hans Bahnemand. Saa blev opnæfnd til at være Sand-mand udi dend sag, Jens Christensen i Baes (og de otte andre navne)«.

Opnævne kan både betyde opregne (navne på) og udpege (Ordbog over det danske Sprog XV, sp. 939-40). Tingbogen synes dog at præcisere, at de nævnte otte sandemænd opnævnes udi denne spe-cielle sag.

Et par retssager fra 1700-tallet!

Af Estrid Wilhelms

Når brændevin løber ind, går forstanden ud!

Vi er i året 1753 - den 7. september om aftenen. Inde i stuen hos Peder Andersen Skræder i Ormslev sidder tre mænd, snakken går, og dertil drikkes der flittigt af dunken.

De tre mænd er Peder Andersen og hans to sønner, nemlig Peder Pedersen Landsoldat og Niels Pedersen.

Det stående samtalemønne er en vis Johanne Kattrups, som bor i et gadehus ved siden af Niels Sørensens fæstegård »Sparregården«. Denne Johanne Kattrups ernærer sig ved at sælge brændevin, flæsk og brød, måske hovedsagelig brændevin?

De har sat sig i gæld til hende, og derfor har Peder Skræder sat en kjortel i pant hos hende, som han har fået forærende af sønnen Peder. Denne kjortel har de siden for søgt indløst, men hun skal have solgt den, og det er grunden til deres fortørnelse. Alt imens brændevinen løber ned, irrer de hinanden mere og mere op.

Det bliver hen på de små timer, før de går til ro, d.v.s. faderen og Niels trækker af tøjet og lægger sig, men Peder derimod bliver oppe trods de andres opfordringer til ham om at lægge sig.

Da han mener, at de andre sover, tager

han en træsko, som han fylder med gløder fra ildstedet, derefter går han ud med den. Peder Andersen og Niels er imidlertid stadig vågne, og de har med undren fulgt hans færde. Peder Skræder beder nu Niels om at stå op og følge efter broderen for at se, hvad han agter at foretage sig.

Peder er nu på vej over ageren mod Niels Sørensens gård og Johanne Kattrups hus, og han er nået halvvejs, da broderen indhenter ham. Niels siger: »Hvad djævelen er det? Gør du dig gal - hvad har du i sinde? - Du skal gå med mig tilbage!« Peder sætter sig nu og tænder sin pipe ved de medbragte gløder. Broderen er dog klar over, at det næppe er til det brug, han har medbragt ilden, og han får ham til at gå med sig tilbage.

Da de kommer hjem, er faderen stået op og har klædt sig på, han er urolig over Peder, og han får Niels til at følge med sig til naboerne. Peder har imidlertid lagt gløderne tilbage på ildstedet og er nu gået i seng, - lidet anende, hvad hans far og bror har i sinde med ham.

De er gået op til Niels Sørensens gård og har fået både ham og sønnen til at stå op og følge med, da Peder Skræder mener, at hans søn er blevet gal, og de tør ikke være alene med ham. De får yderligere vækket

tre andre gårdfæstere, som de også får med.

De går nu hjem til Peder Skræders hus, hvor de finder Peder liggende ganske rolig i sin seng. De spørger ham nu, hvorfor han har været ude med ild i sin træsko, og hvad han har haft i sinde med den?

Peder Landsoldat trækker grædende i tøjet, idet han påstår, at hans far og bror gør ham uret, og at de har løjet om ham.

Bønderne er nu åbenbart blevet opskræmte, hvilket man nok kan forstå, da ildløs kan blive en katastrofe for en hel landsby - med det tætliggende, brandfarlige, stråttækte huse.

De går nu ned til Constantinsborg og forklarer etatsråd Charisius sagen, og han foranstalter nu, at Peder Landsoldat bliver afhentet til arresten på hovedgården, indtil det første retsmøde skal finde sted. Han bliver her bevogtet nat og dag af to vagter.

Der bliver 10. september udtaget stævning til det første retsmøde, som skal gå for sig den 18. september.

Den pågældende dato møder - foruden delinquenten (den anklagede), birkedommeren og 8 tinghørere, dels fra Vejlbj og dels fra Viby, det er nemlig skik, at tinghørerne ikke må være fra samme by. Dertil er vidnerne og hans far og bror også mødt op.

Som anklager for etatsråden møder prokurator Mathias Bruun fra Viborg, og som forsvarer er beskikket ridefogden Christian Bache af Constantinsborg.

Retsmødet indledes med afhøring af den anklagede Peder Landsoldat, som nu tilstår sit onde forsæt, og som nu takker Gud for, at hans bror har forhindret ham i at fuldføre det. Som undskyldning siger han, at han selv - samt faderen og broderen var beskænkede, og at de havde talt om, at det

ikke var for meget, om »den røde hane« kom til at gale over Johanne Kattrups - som straf, fordi hun har solgt kjortelen, som hun fik i pant for sit tilgodehavende. Han siger videre, at han ikke ved, om de to andre kunne være kommet på samme tanker, som han - at ville sætte ild til huset?

På spørgsmål om, hvem der hentede brændevinen, fortæller han, at hans bror hentede en halv pot to gange, men at de ikke har handlet med Johanne Kattrups siden påsken.

Peder Skræder bliver nu afhørt, han vedkender sig, at de har talt om »den røde hane«, og han tilstår villigt, at han har ønsket Vorherres straf ville ramme Johanne Kattrups, ellers svarer han og Niels samstemmende med Peder Landsoldat, at de alle tre havde fået for meget af de våde varer.

De øvrige vidner er alle bymændene i Ormslev, og Niels Sørensen vidner for sin part, at Peder Skræder - meget opskræmt - havde banket dem op, efter at de var gået til ro, og han bad om hjælp til Peder, som han mente var gal og ikke til at styre - samt at han var gået ud med ild. Peder Skræder bad ham at vare de andre byesbørn ad. De gik så alle ned til Peder Skræders, hvor Peder imidlertid var gået i seng, men han stod dog op - og han nægtede alt! De var dog alle blevet så opskræmte, at de mente, at det var bedst at gå ned til Constantinsborg og sætte etatsråden ind i sagen.

Alle øvrige blev afhørt også, men det var blot en gentagelse af, hvad Niels Sørensen havde sagt.

Inden retsmødet var forbi, forsøgte forsvareren Chr. Bache, som vel ellers ikke kunne siges at være helt upartisk, da han

jo var i tjeneste på hovedgården, at formilde dommeren. Han bad dommeren erindre, at den anklagede havde været meget ustadig og enfoldig, så han skiftevis havde tilstået og nægtet, dernæst havde han og hans far og bror været så beskidne, at de ikke havde haft deres sansers fulde brug. Han foreslog, at dommeren skulle nøjes med at dømme ham til åbenbar skrifte i Ormslev Kirke - og aflægge løfte om forbedring, hvilket Peder var mere end villig til.

Hertil svarede anklageren Mathias Bruun, at Peder havde været beskænket, men at det ikke kunne formilde hans forseelse, da han mente, at de var så vante til at drikke, at de ikke skulle være blevet fulde af det kvantum, de havde indtaget den aften.

Anklageren udsatte så sagen til doms til den 23. oktober 1753.

Ved dette sidste retsmøde faldt dommen således:

»Da arrestanten Peder Pedersen her for retten fri, ledig og løs, uden al tvang - den 18. september sidst haver vedstået, sagt og forklaret han hafte onde forsæt, nemblig at ville have sadt ild på Johanne Kattrups hus i Ormslef, næst forhen 7. september om aftenen sildig, som tingsvidnet fra pag. 4. til 10. incl. udviste, som aldt af arrestantens egen fader og broder er bevidnet, stadfæstet og forklaret, hvilket arrestantens onde intention, hans beschikkede forsvarer Hr. Christen J. Bache haver søgt at undskyldte med forn. givende at skulle være skeed i Druckenskab, men da Drockenskab ei kand forsvare nogen ond gierning, så kand på dend exception ei regardis (den indvending kan der ikke ses på).

Men kiendes for ret, at arrestanten Peder Pedersen, formedelst hans onde forsæt til uchristelig gierning at forøve, bør udi Viborg Tugthuus til arbeide og forvaring udi otte år at indsættes, og som ermelte Peder Pedersen aldellis intet er eiende til denne sags bekostnings erstattelse, nemblig for varetægt, forflængning samt fremsendelse til Viborg med videre. Så haver citanten fuldmægtig procurator Hr. Mathias Bruun gjort påstand samme af amtet af udredes, hvilket retten lader beroe på stiftets høie Øfrigheds behagelige resolution og gotfindende«.

Dato vitterlig under voris Forseigling
Actum Anno die et loco ut supra.

Efterskrift:

Dette udfald af sagen havde landsoldatens far og bror næppe tænkt sig, da de gjorde alarm.

Til deres undskyldning tjener nok, at de heller ikke var ved deres sansers fulde brug, dels var de måske også noget naive og primitive i deres tankegang. De har i hvert fald ikke tænkt så langt!

I betragtning af, at Peder villigt fulgte med tilbage - og aldeles ikke var vild ved hjemkomsten - men roligt gik i sin seng, kan man jo ikke rigtig se grunden til at over reagere på den måde. Der er jo heller ikke tale om, at han før havde betrådt den kriminelle løbebane, ellers havde han næppe været ved militsen.

Man synes i hvert fald, at det blev dyrt for ham - at skulle betale med otte år af sit liv - for noget, som kun var blevet ved tanken.

Om han overlevede? - Det er et stort spørgsmål, for Viborg Tugthus var jo ikke den rene ferie, og ikke alle overlevede!

Og hvis han overlevede, hvordan blev han så modtaget i sin by?

Man må regne med, at hans liv har været komplet ødelagt.

Men fra Ormslev Kirkebog ved jeg, at hans far døde få måneder efter denne dom - måske af sorg?

Kilde: Marselisborg birketings tingbog nr. i-11. s. 80b.

Fødsel i dølgsmål

Helt op til den sidste halvdel af vort århundrede - har det ikke været god tone at få børn før ægteskabet, og dette syn på den sag har ofte resulteret i, at den unge pige, som var blevet gravid, begik selvmord, fordi hun følte det som en skam, - at hun var stemplet! Hun turde måske ikke komme hjem til forældrene med den besked. Eller hun gik måske til kvaksalvere for at få afbrudt svangerskabet - med fare for at sætte sit eget liv på spil - ovenikøbet. Endelig var der dem, som fødte i dølgsmål og kvalte barnet. I mange tilfælde er det nok forblevet skjult, men blev det opdaget, var det i hvert fald forbundet med fængselsstraf. Dødsstraf har der jo ikke været tale om - siden 1930, hvor man enedes om at afskaffe dødsstraffen - med henvisning til, at der ikke var eksekveret nogen dødsdom i Danmark siden 1892. (Her må man lige bemærke, at denne lov jo blev sat ud af kraft efter 2. verdenskrig, da man idømte dødsstraf til dem, som havde medvirket til stikkervirksomhed og drab på frihedskæmpere, men derefter gjaldt grundloven igen, og dødsstraf var igen - en saga blot)!

Men i 1736 risikerede man ikke blot fængselsstraf - men dødsstraf, hvis man berøvede et andet menneske livet.

Netop dette år tjente den 36-årige pige Karen Jensdatter hos Jens Jensen i Aabo, hun gjorde fortrinsvis tjeneste ved grovere arbejde - såsom markarbejde og pasning af kreaturerne. Hvorimod hendes to medtjenere Johanne Nielsdatter og Anna Poulsdatter gjorde tjeneste ved indvendig gerning.

Karen Jensdatter var blevet gravid, og madmoderen havde bemærket, at hun så noget sygelig ud, men hun nægtede at være gravid.

Så kom tiden, da hun skulle føde, hun lagde sig i sengen - under foregivende af, at hun havde mavesmerter. Man slog sig vel til tåls med, at det nok gik over igen. Man havde jo heller ikke de store muligheder for at hente lægehjælp, (der var i 1770 kun 34 læger i Danmark, og de 21 var i København). Man overlod hende da til sig selv, hvilket hun nok også havde regnet med. Hun havde udstyret sig med en kniv, og da hun havde født en lille pige, og denne begyndte at skrigе, skar hun struben over på barnet - og læderede også næsen. Hun skjulte barnet hos sig i en gammel trøje, og hun blev liggende i sengen et par dage.

Så stod hun op og lagde barnet ned i sit skrin, som stod ude i køkkenet. Denne handling vidner ikke om megen kløgt, el-

lers ville hun nok have fundet en sikrere måde at afhænde det på. Dette var i hvert fald den sikre måde til, at det skulle blive opdaget.

En uges tid efter havde de to andre piger set hende stå med en kniv og noget brød, og de var sikre på, at hun havde gemt det i sit skrin. Dette stod de og talte om, da deres madmoder Ingeborg Andersdatter kom ud i køkkenet, hun ville nu vide, hvad det var, de talte om, og de fortalte hende om deres mistanke til Karen Jensdatter. De vidste, hvor hun gemte nøglen til skrinet, og hun besluttede da at undersøge sagen nærmere, hun åbnede skrinet, og da hun tog det øverste tøj til side, fandt hun barnet svøbt i trøjen, og det stank frygteligt. Hendes mand var taget til Vilhelmsborg og ventedes ikke hjem før aften. Hun lukkede da skrinet igen og sendte bud efter nabokonen Anna Væsten, om hun ville komme ind og se.

Da manden kom hjem, blev han sat ind i sagen, han sendte da bud efter præsten Terchel Nissen og naboerne Niels Væsten og hans kone. Så blev der skikket bud efter Karen Jensdatter, som straks bekendte overfor præsten, og hun angav en karl, Laurits Jensen - til barnefader. Han tjente nu i Edslev. Hun sagde dog, at han ikke vidste noget om det skete, da hun ikke havde talt med ham siden Mikkelsdag (som er 29. september). Karen blev nu ført i arresten på Constanstinsborg, indtil hun skulle i forhør i birketinget. Det foregik fem dage efter det uhyggelige fund - den 8. maj 1736.

Her mødte som vidner husbondfolkene og de to piger på gården, foruden også naboerne Anna og Niels Jensen Væsten. Præsten var tilstede og hendes far Jens Nielsen

fra Ingerslev, samt faderen til barnet, som vedkendte sig faderskabet, men han vidste ganske rigtig ikke noget om pigens handling.

Efter flere retsmøder faldt dommen den 19. juni, og den lød således:

»Som det lovligt er bevist, at de udi delinquentens (tiltalte) skrin d. 2. maj sidst har funden et dødt pigebarn, og at delinquenten overfor sognepræsten i hans medhjælperes påhør har tilstået samme døde barn sit at være, hvilket barn derefter vorder besigtiget forefunden i svøb af en gammel trøje og noget halm - ilde stinkende, strube og næse i støcker skåren. Sognepræsten Terchild Nissen aflagde vidnesbyrd for retten af 15. maj, at Delinquenten for hannem - udi manges påhør haver bekiendt ej alene, at det var hendes barn - men endog at have født det udi dølgsmål - levende til verden, men da det græd, død det med en kockeknif«.

Siden den 5. juni er akten angående syn og forhør for Delinquenten i retten oplæst, og hun blev igen spurgt, om hun ville gentage sin tilståelse, hvilket hun bekræftede.

»I allerunderdanigste følge hans kongl. Mayestæts allernådigste lov for sin forøvede onde gierning andre ligesindede til eksempel og afsky, hendes hoved af skarpretteren med et sværd at afhugges og sættes på en stage, og kroppen sammensteds at nedgraves. Dets til vitterlighed, under voris forseigling.

D. 19. juni 1736.

Actum Anno die et loco ut supra«.

Kilde: Marselisborg birketings tingbog: Nr. i-10. pag. 97b.

Litteratur om Østjylland

Af Lars Otto Kristensen

Randers Amts Historiske Samfund har igen øvet stordåd med Randers Amts Historiske Samfunds Herregårdsserie nr. 3: Gammel Estrup, redigeret af Frits Nicolaisen (1993). Bogen er med sine 217 sider større end forgængerne om Rosenholm og Fussingø, og en usædvanligt smuk og gedigen bog.

Forfatterkollektivet bag er det prøvede, suppleret med lederen af Herregårdsmuseet, Vibeke Nielsen, og den tidligere leder af Landbrugsmuseet, Svend Nielsen (død september 1994). Fotografierne af Poul Pedersen lever fuldt op til forgængernes meget høje standard. Hans Bjørn har sin vane tro sprængt de tilmålte rammer med en artikel om rigsråd Eske Brock »sin tidsalders udtrykte billede«, der viser forfatterens dybe fascination af Christian IV og hans tid og yder Eske Brock fuld retfærdighed ved at vise ham som en dygtig godsejer og energisk administrator, der når lejlighed gaves - og kun der! - kunne svinge de bægre, der gav anledning til de berømte kryds i skrivekalenderen! Den Eske Brock, der samlede landets største private formue, som først blev sat over styr med den grevelige Scheelske bankerot i 1823, hvor slægten af den hele herlighed kun beholdt det forarmede stamhus Gl. Estrup. Der er

grund til at glæde sig til den næste i serien: Overgård. Hvis man kan sige noget negativt om »Danske slotte og Herregårde« og dette værks forgængere, er det, at det har bremsset for grundigere værker om de enkelte herregårde. Det er, som om der først bliver »plads« efter en snes år. (Østjysk Hjemstavns bog om Ristrup, der udkommer i efteråret 1995, bliver en af de næste).

Herregårdsliv i 1990'erne af Peter Bavnehøj og Kirsten Eriknauer (Forlaget Djurs/Dansk Landbrugsmuseum, 1995, 195 sider) er en skildring af liv, drift og økonomi på 10 herregårde over hele landet, et repræsentativt udsnit. Man bliver pludselig klar over, at de fleste herregårde, der engang var deres egns største arbejdspladser, i dag ikke har flere folk og større omsætning, end hvad en maskinarbejder med iværksætterånden i behold hurtigt når, når man gør sig selvstændig. Forskellen er bl.a. den væsentlige, at godsejeren er økonomisk belastet af store kulturværdier, f.eks. store gammeldags og vedligeholdelseskrævende, fredede huse! Fra Østjylland er Lyngbygård og Gjessinggård skildret. Bogen er levende skrevet, den kommer rundt på samme måde som TV-serien »Gods, guld og gæld«. Billederne er nye og gode, mange i farver. Udstyr og »koncept« er som i Ran-

ders Amts Historiske Samfunds herregårdsbøger, pænerne kan det ikke siges!

Fra landets største grevskab, Frijsenborg, hvis 470 kvadratkilometer engang strakte sig næsten fra Viborg over Hammel til et godt stykke øst for Horsens, giver *Mellem herskab og bonde. En godsforpagter på Boller i det 18. århundrede* af Erik Guldager (Guldagers Forlag, 1994, 64 sider) et tidsbillede. Bogen beskæftiger sig med en forpagtningskontrakt, der blev underskrevet i 1785 mellem godsets ejer, grev Erhard Wedel-Frijs og forpagter på hovedgården Boller, Frederik Ludvig Christian Wielandt, i en brydningstid mellem det gamle godssystem med hoveri og stavnsbånd og den nye tid med landboreformerne. Bogen beskriver, hvordan en af Frijsenborgs godsforpagtere var stillet i forhold til sit herskab og fæstebønderne. Der står udtrykkeligt, at forpagteren skulle behandle bønderne på en sådan måde, at de »ej fornærmes«, og »hug og slag« fra forpagterens side var bandlyst. Wielandt døde i 1804, bogen behandler herefter skiftet, og man ser under hvilke beskedne forhold selv en godsforpagter, der har tilhørt den højere middelklasse, levede.

Der er en tendens til professionalisering af alting i vore dage. Århus har f.eks. fået en »Turistdirektør« i stedet for en turistchef. Også Århus Amt har opdaget, at handlingsplaner er et af tidens hits og ladet *Århus Amt, Landskabskontoret* udarbejde en teknisk redegørelse *Turisme - strategi og muligheder* (1993, 34 sider, 6 kort) med «recreation og turisme i regionplan 1993» med en grundighed, så man bliver helt bange for, at det kan blive forbudt at standse bi-

len og beundre landskabet et sted, der ikke er afmærket med grønt på kortene!

Kunsten af undres behersker de to fotografer *Christian Vogt* og *Poul Ib Henriksen*, der har udsendt billedværket *Århus* med indledning og Epilog af *C. F. Garde* (Århus Kommune, 1993, 113 sider). Billederne er ofte fra usædvanlige uden- og indendørs vinkler og viser detaljer, man som regel overser. Den engelske udgave er den ideelle julegave til udenlandske venner.

Fra *Århus Byhistoriske Udvalg* kommer *Århus på plakaten* (Århus Byhistoriske Udvalg, Erhvervsarkivet 1993, 127 sider). Godt 60 plakater fra årene 1904 til 1989 og deres historie. Det sidste ord i bogen får Peter Stougaard i afsnittet »Fra plakatsamling til plakatumuseum«, - han har skaffet byen en ny attraktion.

En solid firmabeskrivelse er Aarhusens Andels Grovwareforening: Jubilæumsskrift 1969-1994 (Silkeborg Bogtryk, 1994, 80 sider, ill.).

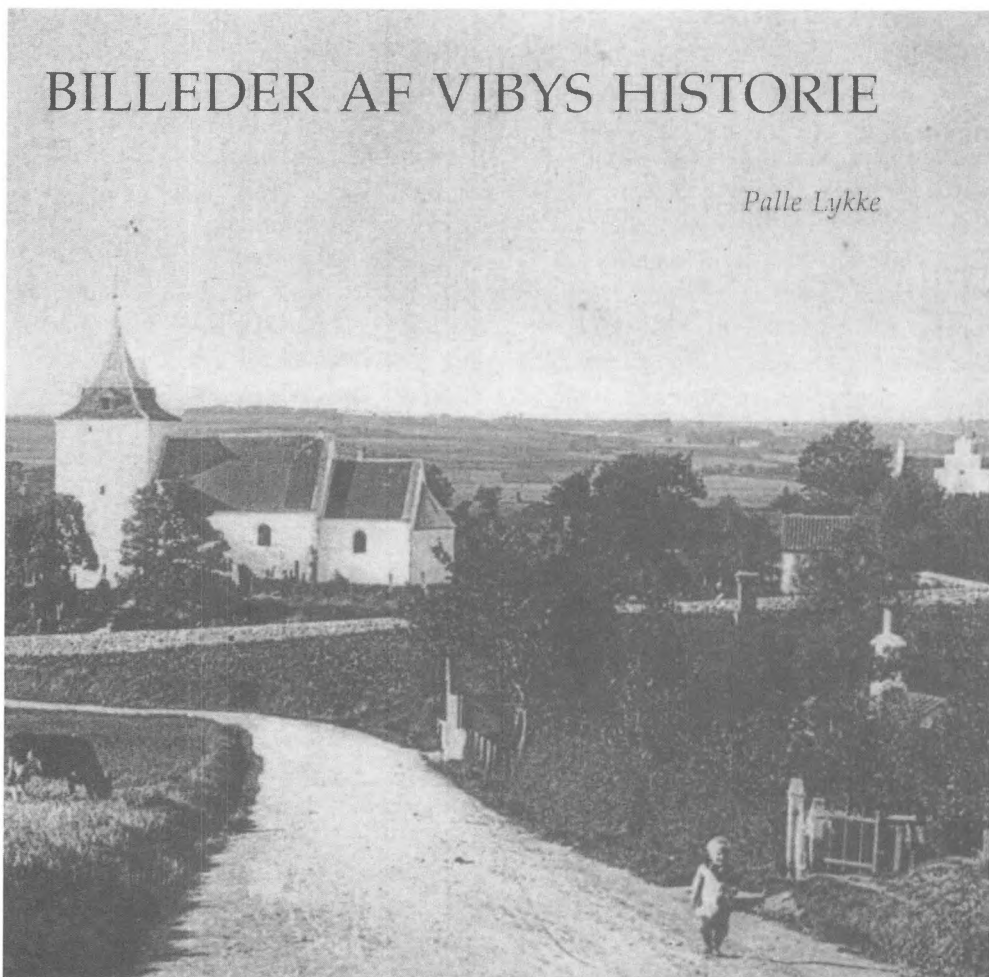
Lidt mere »hjemmegjort« i trykket er *Det var på Frederiksbjerg og deromkring*, redigeret af *Harry Bjørnbak*, udgivet i Hasselager på eget forlag (1993, 63 sider, ill.). Bydelen blev officielt navngivet i 1870 af kong Frederik VII og grevinde Danner. For nogle år siden syntes bydelen på vej til at gå i stå, folk flyttede til nye kvarterer og skolerne, sidst Brobjergskolen, blev nedlagt på stribe. Nu bliver de unge atter boende og stifter familie, mange uddannelsesinstitutioner og »et stort opbud af værtshuse« har sammen med de rimelige huslejer igen gjort Frederiksbjerg til et attraktivt kvarter. Bydelen opstår efter krigen i 1864, da Århus fra at være en beskeden måske lidt søvning provinsby (Se Sophus Bauditz: Krøni-

ker fra Garnisonsbyen!) vokser til at blive Jyllands hovedstad og vigtigste havneby. Kvarterets historie beskrives og levendegøres af beboererindringer fra århundredskiftet til vore dage. Gamle fotos, især af steder, hvor man selv færdes næsten hver dag, er altid spændende.

Lidt smukkere udstyret er *Billeder af Vibys Historie* af *Palle Lykke* (Aarhus Universitetsforlag, 1994, 46 sider, ill.). Fra den

lille landsby til Århus-forstad, et landsbycentrum, der blev hårdhændet ryddet omkring Viby Torv. Bogen er bygget op omkring et antal billeder fra det sidste hundrede år. På de fleste af dem er der stadig noget, man kan genkende.

Det sandede fed. Udgivet i anledning af Grundejerforeningen Vejby Feds 75-års jubilæum 27. december 1994 af Arne Christiansen, Kaare Egholm og Poul Raarup

med akvareller af *Poul Stenbøg* (136 sider). Lokale jubilæumsskrifter kan være af stor værdi for den, der beskæftiger sig med et områdes historie, men der er sjældent gjort meget ud af dem. Forfatterne er fra kredsen omkring Vejlbjby-Risskov Lokalhistoriske Forening og har lavet et grundigt arbejde fra de første spor af sten- og bronzealderfolk til indlemmelsen i Århus i 1971. »Daareanstalten«, der blev indviet i 1852, blev begyndelsen til det nuværende Risskov. Det er en køn bog, levende og afrundet skrevet, med en liste med forklaringer på vejnavnene.

Ebeltoft blev købstad i 1301, 140 år inden Århus, p.g.a. den gode, naturlige havn. Det er en maritim begivenhed, fregatten Jyllands færdigrestaurering den 24. marts 1994, der har foranlediget Ebeltoft Museum til at udgive *Ebeltoft - en søkøbstad af Knud Chr. Jensen og Jakob Vedsted* (Ebeltoft Museum, 1994, 71 sider, ill.). Det er bogens mål at vise, at fregatten ved sin placering i Ebeltoft er kommet i naturlige rammer, hvor skibe af tilsvarende karakter tidligere var et velkendt syn (fregatten havde besøgt Ebeltoft i 1886!). *Jakob Vedsted* er også mester for *Farvergården i Ebeltoft - en bygnings og et håndværks historie* (Ebeltoft Museum, 1993, 115 sider, ill.) i samme udstyr og layout, og læseren får samtidig beskrevet farverhåndværkets udvikling i Danmark i almindelighed og i Ebeltoft i særdeleshed. Farvervirksomheden ophørte i 1925 efter en kort opblussen under 1. verdenskrig, hvor bønderne p.g.a. varemangel havde taget deres gamle hjemmesysler op og igen fik farvet resultatet ude. Herefter var købstadsfarveriernes tid forbi. Vask (karrene stod der jo!) og stryg-

ning og handel fyldte herefter en del af bygningskomplekset, resten blev vist frem som en slags privat museum, - turismen var nået til Ebeltoft i 1920,erne! I 1956 blev der tinglyst en bevaringsdeklaration, og i 1973 fulgte en fredning af hele ejendommen, men forfaldet havde da bredt sig. Først en kommunal overtagelse i 1974 sikrede en restaurering, og siden 1978 har Ebeltoft Museum stået for driften. Et persongalleri og et godt billedmateriale afspejler samtidig hele Ebeltofts historie. De er flittige på Ebeltoft Museum, også *Ebeltoft byhistoriske Arkiv i 50 år* redigeret af *Knud Christian Jensen, Finn Rasch Pedersen og Jakob Vedsted* (1994, 60 sider, ill.) udkom i 1994!

Ture på Mols og Helgenæs af *H. P. Jensen* (Husets Forlag, 1992, 79 sider, ill.) er en kortfattet guide med en kort, historisk indledning og de vigtigste historiske oplysninger om byer, huse og seværdigheder. Nogle fotografier og et par kort ville have livet op!

Dialekterne er langsomt ved at forsvinde. De færreste forstår vel bogtitlen *Ohning gu' bejr'et*. Det går lidt bedre med undertitlen *Auning By og Sogn fra fortid til nutid* af *Ejnar Thuesen Johansen* (ET-Forlaget, Auning, 1992, 126 sider, ill.). »Kan man virkelig finde så meget interessant om Auning . . . Et bysbarn har undersøgt sagen og fundet ud af, at det kan der«, skriver museumsinspektør Vibeke Nielsen i forordet.

Hovedvægten ligger på forfatterens egen levetid. Til omkring århundredskiftet var byen domineret af landbrug, men mere end 8000 tdr.l. skov og mose og jernbanen skabte grundlag for byens forvandling til industriområde. Dermed kom også fagforenin-

gerne til, og et rigt foreningsliv. Gennem mange år var fordelingen i sognerådet 4 socialdemokrater, 4 venstre og 1 upolitisk. Gl. Estrup var indtil den store grevelige Scheelske fallit i 1823 centrum for landets største godsbesiddelse, men blev herefter et almindeligt stort stamhus. Auning er derfor ikke i samme grad som f.eks. Hammel præget af godset, men bogen har naturligvis afsnit om Kirke og Hospital og om Gl. Estrup og slutter med en oversigt over sognerådsformænd og borgmestre.

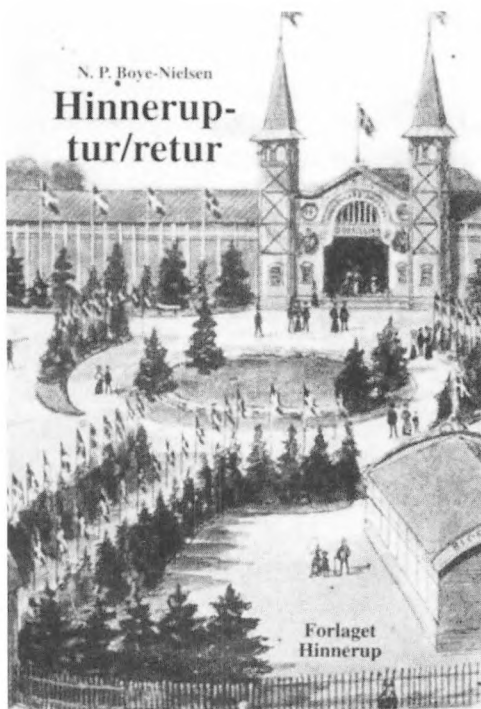
Hinnerup tur/retur af N. P. Boye-Nielsen (Forlaget Hinnerup, 1993, 64 sider, ill.) er en fortsættelse af »Fire rejser i Hinnerup«, der udkom i 1990. Forfatteren er et meget aktivt bestyrelsesmedlem i »Østjysk Hjemstavns« og har skrevet talrige artikler og bøger

om sin egn. Bogen beskriver fire fod- og køreture i og omkring Hinnerup. Man skal have god tid, det er ikke kun fortiden og hvert et sagn til hvert et sted, man føres igennem, men også nutiden, alt sammen grundigt dokumenteret ved arkivstudier.

(Hvem der dog var beskåret straks at kunne se, at en plov på et billede er en »Fraugdeplov«!). For andre Hinnerup-interessererede af samme grundige slags er arkivar *Harry Christensens: Hinnerup-arkiverne 1842-1967: Fortegnelse over arkiverne fra de kommuner, der indgik i Hinnerup Kommune 1967* (Viborg, Udgiverselskabet ved landsarkivet for Nørrejylland, 1992, 95 sider) uundværlig.

Den mindst ligeså flittige lokal- og allround-historiker *Arne Gammelgård* har skrevet *Fund og Fortid. Fra Hammelkanten. Oldtid og middelalder* (Akka-Hammel 1993, 128 sider, ill.) i samme udstyr som forfatterens tre tidligere Hammelbøger. Det var oprindeligt meningen med bogen at samle det stof, der kronologisk ligger før »Grever og godtfolk« (1985), men opgaven voksede, så der er endnu en bog undervejs. Denne omfatter landskabet, gravhøje, fund, stednavne, kirker, voldsteder, sagn, og folkeminder. Når det sidste bind kommer, foreligger der et solidt fembindsværk om Hammelegns historie.

Man var i fortiden ikke sart med, hvad man kaldte folk. Det var før »mobning« blev en indbringende levevej for psykologer (eller før folk blev så sarte, at de opfandt ordet!). Snot Johannes, Snølse, Den røde Abe, Oskar Trælus og Palle Vældigvom er navne fra *Degnen, Dolle & Dødssejleren. Øgenavne, tilnavne og kælenavne i det*

gamle Skanderborg af journalisten og forfatteren *Peter Abildgård* og redaktør *Carsten Knudsen* (Forlaget Skanderleipzig, 1991, 54 sider, ill.). Bogen er en fortsættelse af »Bananen, Baronen og Biskoppen«, der udkom i 1989.

Bogtrykkere har det vist som alle andre fagfolk i traditionsrige fag, det er sjældent, der er nogen, der har råd til ordentligt håndværk. Så må man jo selv til det! Ry Bogtrykkeri har udsendt *Ry-Egnen - et stykke Danmarkshistorie* af *Povl Kastberg Krogh* (Ry Bogtrykkeri, 1994, 39 sider, ill.). Hovedhistorien er »Den glemte flyveplads« om Rye Flyveplads og andre historier fra besættelsen, lidt om H. C. Andersen og Himmelbjerget, om glashytter i Søhøjlandet, St. Søren's kildemarked og Blicher og Grundloven.

De mindre museer har svært ved at få de bevilgende københavnske myndigheders bevågenhed. Til gengæld kan de være fast forankrede i lokalsamfundet. *Odder Museum - fra tanke til virkelighed af Valdemar Smed* (Odder Museum, 1991, 213 sider, ill.) er sponsoreret af 57 virksomheder, det må vist være broderparten af byens erhvervs-liv! Her som så mange andre steder var det lokale ildsjæle, der lagde grunden og præster og lærere, der tog sig af det administrative. En milepæl beskrives i kapitlet »Man ansætter en museumsinspektør«! Det er også i reglen tilfældige lokale forhold, der bestemmer, hvad der bliver et museums særlige profil. Bygningerne er centreret omkring den gamle Odder Vand- og Dampmølle, der gør mølleri til et naturligt hovedområde, og kommunen har deponeret en enestående jagtvåbensamling. Bogen giver en skildring af den meget store ud-

advendte virksomhed, som Odder Museum mere end de fleste udfolder. Naturligt i en tid, hvor Den Gamle By er gået spidsen med at popularisere i bedste forstand, og selv det ærværdige Nationalmuseet lægger hovedvægt på formidling.

Fotografiet fortæller - lokalhistorie fra Bjerringbro Kommune (Lokalhistorisk Forening for Bjerringbro Kommune, 1993, 48 sider) er en samling fotografier fra 1900 til ca. 1960.

Mere tekst er der i *Fra ord til handling. Bjerringbro Kirke og Sogn 1919-1994. Festskrift til Bjerringbro Kirkes 75 års jubilæum af Zira O. Villadsen og Conny Ditlev Jensen* (Bjerringbro Sogns Menighedsråd, 1993, 87 sider, ill.). Bogen er naturligt sponsoreret af Grundfos, der er for Bjerringbro, hvad Lego er for Billund, og af Bjerringbro Savværks Jubilæumsfond. Befolkningscentrene i Danmark var nogenlunde stationære indtil midten af forrige århundrede. Derfor dækkede de middelalderlige kirker behovet, indtil industrialisering og udbygningen af jernbanenettet flyttede folk og affødte bygning af nye kirker. Traditionen var i 1920'erne så stærk, at kirkebyggeri endnu ikke var blevet ensbetydende med udfoldelse af arkitektonisk eksperimenteren! Bogen handler om kirken og personerne omkring den og om en kirkesag, der kunne engagere høj og lav i et helt sogn.

Lidt nærmere den østjydske hovedstad er *Liv og levned i Beder-Malling Sogne* udgivet af et redaktionsudvalg under Støttefonden for Beder-Malling Egnsarkiv (1992, 112 sider, ill.). Bogen er et resultat af den gedigne metode at bruge materialerne i egnsarkivet og samtidig bede nogle menne-

sker fra egnen fortælle fra deres barndom og ungdom i håb om, at andre fra andre dele af sognene vil følge trop! Af samme type er *Mårslet . . . her hvor vi bor. 23 lokalhistoriske artikler fra Mårslet Sogn, som er et udpluk af lokalhistoriske artikler, der siden 1982 har været bragt i Mårslet-Bladet (Mårslet Sogns lokalhistoriske Forening, 1992, 58 sider, ill.)*. I 1993 kom fra samme forening i samme udstyr *Beretninger om herregården Vilhelmsborg fra dens 800-årige historie* (63 sider, ill.).

Samsø må, især efter kommunalreformen i 1971, siges at høre til Østjylland. Øen har det tilfælles med de fleste andre øer, at arbejdspladserne har en tendens til at forsvinde. I 1994 varslede Danish Crown en gradvis reduktion i beskæftigelsen på slagteriet på Samsø. Slagteriet blev reddet i denne omgang, men Erhvervsministeriet tog anledning til at nedsætte et udvalg, der fik til opgave at redegøre for mulighederne for at skabe en mere differentieret erhvervsudvikling på øen. Resultatet blev *Fremtidens erhvervsudvikling på Samsø* (Erhvervsministeriet, 1994, 195 sider). En af de væsentlige ting, udvalget peger på, er »etablering af et produktudviklingsnetværk for turismen« med henblik på udvikling af nye »turistprodukter«. Bag den sproglige fattigdom gemmer sig et væld af gode ideer beskrevet i omstændelig handelshøjskolestil. Samsø har meget at vise frem! Når turisterne kommer, er de godt væbnet med *Claus Jacobsens Samsø, en Skarv-Guide* Kbh., Skarv, 1993, 111 sider, ill.). En oversigt over Bevaringsværdierne i Samsø Kommune finder man i *Samsø Kommuneatlas: Bevaringsværdier i byer og bygninger 1990, udarbejdet af Plansty-*

relsen, kontoret for by- og bygningsbevaring i samarbejde med Samsø Kommune (Kbh., Miljøministeriet, 1990, 40 sider, ill.). Alle de mange registreringer af bevaringsværdier, der ikke er det samme som fredning, er også tænkt som en ansporing til ejerne til selv at gøre noget.

En tilsvarende bog for nabooen er *Tunø: Bygningshåndbog om restaurering og fornyelse af arkitekterne Thomas Arvid Jaeger og Ståle Ullestad*, en god og grundig vejviser, som kan hjælpe med at synliggøre husenes arkitektoniske kvaliteter, udgivelsen er koordineret af Sammenslutningen af danske Småøer (Eget Forlag, 1994, 75 sider, ill.).

Politiske partiers og interesseorganisationers jubilæumsskrifter var tidligere sjældent præget af hæmningsløs selvkritik. De fandt derfor sjældent læsere uden for kredsen af de på forhånd frelste. *Socialdemokrater i Randers 1893 - 9. september - 1993 udgivet af Socialdemokratiet i Randers* (110 sider, ill.) er et af de gode eksempler på, at mikrofonholder-forfatterne er afløst af gedigne forfattere, så resultatet kan interessere også udenfor det parti, der har præget de fleste af landets større byer det meste af dette århundrede. Fra Randerskredsen kom statsminister Jens Otto Krag og flere andre politiske personligheder, da politik endnu var præget af enere.

Aarhus Stifts Adresse-Contoires Tiden-der udkom første gang i 1794. Århus Stiftstidende fejrede 200-års jubilæet med *Århus Stiftstidende 200* på 106 rigt illustrerede sider, redigeret af redaktionschef *Bjarne Fristed*. Lad være at budskabet næsten drukner i tidens mode: Design og layout, de giver alligevel et billede af avisens plads i

byen og det interne liv på bladet. Redaktør Knud Esmann skriver om avisens originaler: »Originalerne er forsvundet. De er afløst af en generation, der skal opfylde andre, strengere krav og drikker kærnemælk til en økologisk kantinefrokost. De sære, deres vaner og opførsel vil ikke kunne finde plads i en produktion, som bliver mere og mere specialiseret og tilrettelagt. Med andre ord: Produktions- og profitmaksimering. Nødvendighedens ubønhørlige lov. Originalerne lever kun videre i avisbøgerne.

Læs engang bøgerne om Østjylland. Hvad husker vi? Vi husker de personlig-

heder, der stak ud fra mængden og prægede deres egn. En stout jyde, godsejer Flemming Juncker, sagde i et interview ved sin 90-års fødselsdag i 1994: ». . . historien er tilfældighedernes historie. Og deraf kan læres uhyre meget om, hvordan man reagerer på de forskellige tilfældigheder, hvilke konsekvenser, de får, når mennesker af betydning reagerer på dem og har indflydelse på den videre udvikling. Den historieskrivning, som fornægter individualismen, er en uægte, subjektiv affære. Verdens historie lavet af enkelt-individer i fælles reaktioner med tilfældigheder.

Lokalhistoriske arkiver

Lokalhistorisk arkiv for Borum og Lyngby Sogne

Beretning

Af Peter Poulsen

Et af de østjyske arkiver, der dækker det mindste område, fortsatte ufortrødent sit arbejde med at registrere og bevare den helt lokale historie i 1994/95. Tidsmæssigt spænder arkivmaterialet nu fra bronzealder-kulturen, som den er udforsket på Borum Eshøj, til anlæggelsen af motorvej gennem Lyngby Sogn i 1994.

Arkiver bør også beskæftige sig med den nyere historie. Det var vi også enige om, da vi arrangerede vort bidrag til markeringen af 50-året for Danmarks befrielse 4. maj 1995, så der ikke gik laser-lys i det hele.

Det har nemlig vist sig, at en af de vigtigste sabotagegrupper i Jylland i al stilfærdighed udgik fra Borum-Lyngby. Dens medlemmer og dens lokalsamfund forstod at holde mund under krigen, og kun ét medlem, Niels Grauegaard, blev taget af tyskerne. Trods tortur holdt han stadig mund. Modstandsmændene kunne også modstå fristelsen at prale *efter* krigen, og derfor er deres virke først blevet kendt mange år senere.

Til et arrangement 2. maj 1995 var det lykkedes os at få to nære familiemedlemmer til gruppens leder, pastor og senere minister Orla Møller, til at komme. Oberstløjtnant Regner Møller, Farum, der også selv arbejdede illegalt under krigen, og informationschef Helge Møller Rødovere, bidrog begge til en informativ aften og blev her suppleret af Borum-gruppens kendteste medlem, Aage Annesen, Rødkjærbro. Også Orla Møllers datter, Ellen Jensen, Andi ved Mørke, og præstegårdens forpagterpar gennem 60 år, Line og Johs. Rasmussen, Hammel, blandede sig med de 90 mødedeltagere. En samler af effekter fra 1940-45, Bjarne Jensen, Houlbjerg, udstillede spændende sager side om side med materiale samlet af lokalområdets egne beboere.

Og så gik det, som det altid går, når man også laver arkivarbejde på denne måde: Én spørger, om vi er interesseret i et billede og en anden i et dokument fra dengang. Arkivet siger tak - og ja.

Vores traditionelle kalender var tæt på at køre helt i grøften. I november 1994 var arbejdet næsten færdigt inde i computeren hos arkivets leder, da denne kom alvorligt til skade ved et trafikuheld. Moderne teknologi kan være sårbar, lærte vi. En anden

arkivmedarbejder tog dog de løse bits og bytes med på arbejde og fik kalenderen gjort færdig ved hjælp af hurtigt opfiskede billeder fra endnu uransagede arkivmapper. Kalenderen *kom* på gaden og det kun med én fejl: Den påstår, at 4. juni 1995 er »juledag«. Det lo vi meget af den sommer . . .

I efteråret 1994 besluttede vi at udarbejde en topografisk bymodel, beså eksempler og hørte om fremgangsmåder hos to af vore nabo-arkiver, Tilst-Kasted og Sabro-Fårup. Arbejdet er dog udsat på grund af det nævnte trafikuheld.

På afstand og med bekymring har vi set på den opbygning af bureaukrati, som med bunker af papir og talløse møder bygges op under navnet »Foreningen Århus Lokalhistoriske Arkiver«. Da det dog stod klart, at vi faktisk for flere år siden rent formelt har afgivet al suverænitæt til lignende kommunale konstruktioner, besluttede vi at holde lav profil. Lad dem nørkle med sligt, som gider.

Arkivet er derimod siden sidst med glæde tilsluttet Borum-Lyngby Fællesråd. Lokalhistorisk arbejde begynder netop med *lokal-*

Vi har flyttet fast mødedag. I fremtiden er arkivet åbent sidste *onsdag* i månederne august-april. Ind imellem holder vi lukkede arbejds møder. En kommende overvejelse bliver at flytte fra Borum Forsamlingshus, hvor forholdene er små, til en sognegård, som menighedsrådene arbejder på at indrette i Lyngby Gl. Skole. Intet er dog afgjort i skrivende stund.

Arkivudvalget har måttet sige farvel til Karl Hansen og Aksel Nielsen, Borum. I stedet har vi igen fået en uddannet histori-

ker i kredsen: Michael Madsen, Borum. Øvrige medlemmer er Laurs Eriksen og Gunnar Nielsen, Lyngby, Vagn Jørgensen, Peder Thuesen, Peder Pedersen, Mette Staal, Niels Lempert og Peter Poulsen, Borum.

Lokalhistorisk Arkiv for Gylling og Omegn

Ejnar Pedersen

I Østjysk Hjemstavn årgang 1990 omtalte jeg i et indlæg med titlen »Når fortid og nutid mødes«, hvordan vores arkiv var kommet i besiddelse af billedmateriale fra Karen Jeppe's periode i Armenien og Syrien i årene fra 1903 til 1935.

Mindestenen for Karen Jeppe.

I år kan vi tilføje, at arkivet har medvirket med dette materiale til en fjernsynsudsendelse her i efteråret, to armenske filminstruktører, Danmarks Radio og Kirkernes Mediecenter samarbejder om en armensk og dansk udgave, selv om arkivets materiale kun er en lille del til udsendelsen, beviser det alligevel, at det nytter at samle vores historie til efterslægten.

Hadsten Kommunes Lokalhistoriske Arkiv og Samlinger

Af Hilmar Andersen

Nedenstående billede vil pryde forsiden af det jubilæumsskrift som er under udarbejdelse i anledning af arkivets 25 års jubilæum den 8. september 1995.

Inskriptionen:

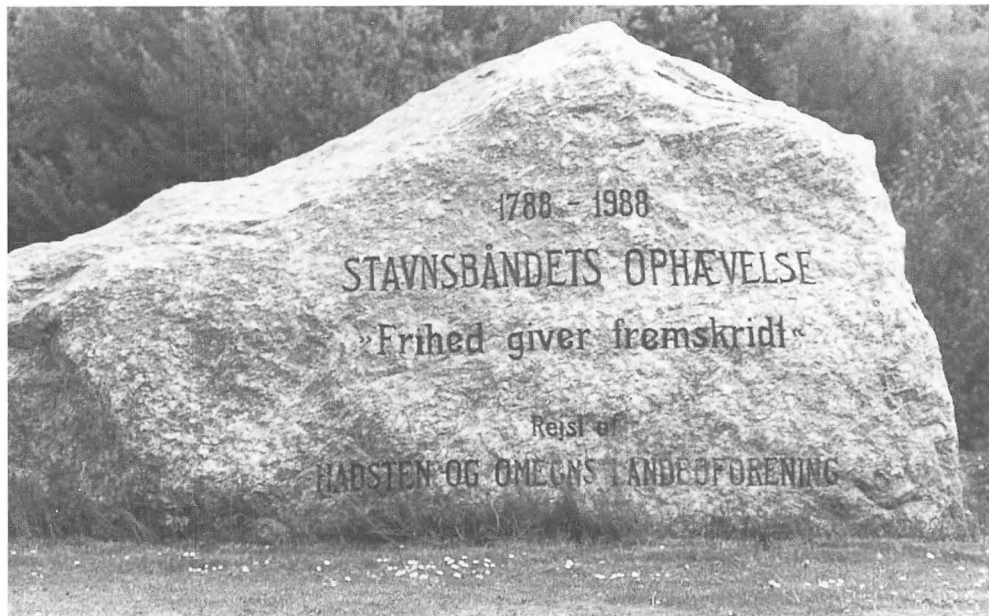
1788 - 1988
STAVNSBÅNDETS OPHÆVELSE
Frihed giver fremskridt
Rejst af
Hadsten og Omegns Landboforening

er forfattet af tidligere leder af Arkivet Børge Jensen, Hadsten.

Stenen fremkom under lergravning ved Jydsk Lecaværk i Hinge nord for Hadsten, og blev overdraget til Hadsten og Omegns Landboforening, som i 1988 lod stenen opstille i Hadstens østlige bydel.

Afsløringen blev foretaget af Landboforeningens daværende formand gårdejer Kaj Kock-Jensen, Vissing.

I forbindelse med festlighederne opførtes et egnesspil, skrevet af Ina og Herluf Andersen, Hadsten med titlen »Og bonden

blev frik. Manuskriptet er overdraget til Arkivet.

Spillet opførtes på gårdspladsen foran Kollerup Gods.

Når Arkivet kan fejre 25 års jubilæum er det udtryk for, at der er både ønske om, og behov for Arkivets fortsatte beståen.

Det mærker vi i det daglige. Vi har til staidighed folk, som kommer i Arkivet for at slægtsforske, og meget ofte har vi besøg af skoleklasser, aftenskolehold, forskellige foreninger m.fl.

I forbindelse med en gadeudvidelse i Hadsten bad kommunen os om at lave en udstilling specielt om den sydlige bydel.

Vi fik stillet et tomt forretningslokale til rådighed. Det blev en god og meget velbesøgt udstilling og desuden en god anledning for os til at fortælle om Arkivet.

I vinterhalvåret afholder vi fire foredragsaftener med talere, som udvælges gennem Folkeuniversitetet, og vi kan hver gang glæde os over god tilslutning.

Renovering af vore lokaler fortsætter i den udstrækning, som vi kan afse tid.

I den forløbne vinter har vi fået skabt gode forhold for dem, som kommer for at slægtsforske. Hele vores bogsamling samt kirkebøger, fæsteprotokoller, skifteprotokoller, folketællinger m.v. er nu samlet i et lokale.

Med økonomisk støtte fra Hadsten Kommune har vi nu fået installeret EDB-programmet Arkibas og har allerede nu foretaget langt over to tusinde registreringer.

I øvrigt kan jeg oplyse, at Arkivet har fået eget telefonnummer, 86 98 14 66. Vi er der hver tirsdag fra kl. 14.00 til 17.00.

Hinnerup Egnsarkiv

Af Søren Svdt Christensen

Hinnerup Egnsarkiv har som sædvanlig i det forløbne år haft mange forespørgsler og besøgende, der søger slægtshistorie og lokalhistorie. I forbindelse med skolernes emneuge har mange lærere og skoleklasser besøgt arkivet for at søge oplysninger om egnens og byernes historie og set billeder og lysbilleder fra svunden tid.

Biblioteket har i et halvt år stillet en langtidsledig - Lili Therry - til hjælp i arkivet med registrering af bl.a. rigtig mange avisudklip.

Støtteforeningen for arkivet havde i forbindelse med 50 års dagen for Danmarks befrielse arrangeret en udstilling i Brogården 4.-5. maj vedrørende besættelsesårene og tiden omkring befrielsen. Mange havde stillet ting til rådighed, og de arkivalier, der findes i arkivet fra den periode samt en del fra private, var udstillet. Udstillingen var godt besøgt. Våbenbrødreforeningen indbød til 4. maj-arrangement ved Rønbæk-skolen. Så mange faner som muligt skulle

møde op, og efter flaghejsning var der fællessang og mindetale, derefter fane- og fakkeloptog gennem byen.

I arkivet opbevarer vi en del gamle faner, den ældste fra Søften Skyttekreds var med i dagens anledning.

På flagdugen er broderet:

1884

*Striden for Freden kun er vor Lyst
Søften Skyttekreds
den 6. Juli*

På toppen af stangen er Christian d. 9.'s monogram og på stangen 23 sølvplader, præmier, som er vundet ved skyttestævner i omegnens byer.

Hans Ole Højen holder den gamle fane.

Lisbjerg-Skejby-Terp Lokalkarkiv

Af P. Holm Jensen

I 1994 fik vi den gode ide at forsøge at få flyttet arkivet til nogle ledige lokaler i det ene udhus, der hidtil har været benyttet som frokoststue for parkforvaltningen. De benytter kun delvis et lokale en dag om ugen af de fire, der er. Vi kan ikke få tilla-

delsen igennem, men håber stadig at fornuften vil sejre. Så i fremtiden kan alle dårligt gående, mig selv incl., besøge arkivet.

Der er skabt et »fællesråd« for området, og sammen med dette har vi afholdt en fotokonkurrence om landsbyerne i 1994. Præmiebeløbet på 2.000 kr. kom fra dette råd, og bedømmelsen blev foretaget af tre i forhold til arkivet og fællesrådet uvildige personer.

Hvis heldet om lokalerne tilsmiler os her i 1995, vil den gamle beboerforening sponsorerer istandsættelsen af de nye lokaler og måske i fremtiden fungere som støtteforening. Arkiv og beboerforening deler i forvejen den gamle gårds stuehus som forsamlingshus med arkiv på loftet. Det kan jo ikke gøre den store forskel, at arkivet flyttes ud i sidebygningen.

Problemet er, at administrationen først skal finde ud af at skrive regninger til hinanden - vi håber.

Den store, historiske begivenhed her i Lisbjerg var udgravningen inde i Lisbjerg Kirkes skib. Der blev af Jens Jeppesen og H. J. Madsen, Moesgård og Morten Aamann, Nationalmuseet foretaget en undersøgelse, der viste, at den nuværende kirkebygning er nummer fem på dette sted, og med sikkerhed var bygning fire en trækirke med indvendig puds med kalkmalerier - måske de ældste kalkmalerier, der kan findes.

Hvad bygning 1, 2 og 3 har været brugt til, kan der kun gættes om, men overleveringen ifølge gamle skrifter fortæller, at der blev bygget en kirke der i 918, som hurtigt derefter blev nedrevet af hedninger og senere genopført i 936 og selvfølgelig fornyet, da dette hus ikke kunne stå mere. Denne blev

så nedbrændt af den norske konge midt i 1000-tallet.

Derfor kan det være:

918 spor af den første bygning

936 de næste bygningsspor fra dette år

omkring år 1000 den tredje

i 1050'erne den fjerde, som senere er blevet pudset indvendig.

I 1130 rejstes så den femte og nuværende kirkebygning udenom trækirken. Tidsbestemt efter årringe i det gyldne alter.

Arkæologerne tror, at bygningssporene under kirken har været Skeigårdens stuehus, men jeg vil helst tro på overleveringen om kirkebyggeriet.

Til slut kan vi oplyse, at fotokonkurrencen gav 80 billeder. Arkivmedarbejder Henning Nielsen har taget 120 andre gode billeder, og Henning fortsætter hver gang, der sker forandringer i bybilledet, igen i 95/96 skal der nedrives et par gårde for at give plads til byudvikling. Sidst på året bestiltes »Kirkebøgerne« på microkort og er dermed tilgængelige.

Molsbibliotekets Lokalhistoriske

Arkiv i Knebel

Af Carl A. Laursen

Selvom vi mistede vores formand i marts måned, søger vi stadig at holde god orden i, hvad vi har på de efterhånden ret mange hylder og i kasser. Vi har stadigvæk besøg af folk, der arbejder med slægtstavler. I årets løb har vi fået en større billedsamling hjem. Vi må naturligvis igen konstatere - som så mange gange før - at det havde været rart, om vi havde fået disse billeder lidt tidligere. Det er nemlig svært at få dem af-

klarede og få skrevet de rette kommentarer i forbindelse med dem. I samlingerne, vi har modtaget, er der mange gengivelser af f.eks. høstgrupper og af tærskning med petroleumsmotor. Vi har rede på, hvem de fleste af personerne er - eller i de fleste tilfælde var. Vi har heldigvis en ældre mand fra egnen at støtte os til med hensyn til identificering. Selvfølgelig kan også de mennesker, som indleverer billederne, fortælle os noget. Det skal lige noteres, at vi ligger inde med lister over de præster, der har beklædt embederne i de forskellige sogne i vort område. Disse lister er vi nu i gang med at sætte op på vores billedvæg. Der er også opslået billedet af den lærer i Strands, som sørgede for at få tilplantet store dele af Mols Bjerge med nåletræer for over hundrede år siden - bl.a. ved skolebørnenes hjælp. For den bedrift blev der rejst en varde til hans minde.

Vi har meget gavn af de sidst hjemkomne kopier fra Landsarkivet i Viborg. Herfra fik vi også tilbud om at modtage kopier af forskellige gamle godsprotokoller.

Mange interesserede kommer heldigvis til os for at søge slægtens spor, og vi har jo meget, som forskerne kan fordybe sig i desangående. Alle vore arkivalier er nu indbundne og opstillede i nummerorden - og de er frit tilgængelige.

Alle interesserede er særdeles velkomne i Molsbibliotekets Lokalhistoriske Arkiv.

Fra Nørhald Egnsarkiv 1995

Af Peter Østergård

Dette år har for arkivet været et 4-dobbelt jubilæumsår. Vinteren var præget af forberedelser til kommunens 25 års jubilæum. Den 1. april 1970 dannedes nemlig Nørhald Kommune af de 15 små sognekommuner, hvor en iøvrigt udmærket lokalpatriotisme gennem århundreder var solidt funderet, men dog i det seneste årti så småt var begyndt at løsne lidt i fugerne via skoleforbund og andet mellemkommunalt samarbejde.

Det blev et godt og harmonisk ægteskab, og en sølvbryllupsfest skønnedes helt oplagt. Nørhald Egnsarkiv blev inddraget i forberedelserne, idet arkivbestyrelsen kom med i jubilæumsskriftudvalget og fik her lejlighed til at opridsse arkivets egen historie, der også begyndte med kommunesammenlægningen.

En kreds af lokalhistoriske pionerer stiftede i maj 1970 Nørhald Egns-historiske Selskab, der straks indsendte ansøgning til den nystartede kommunes kulturudvalg om støtte til at oprette et Egnsarkiv, hvilket blev imødekommet både med hensyn til lokale og kontant tilskud, - der siden udviklede sig særdeles frugtbart, så arkivbestyrelsen nu kan se tilbage på 25 interessante og rige år og glæde sig over et stadigt stigende besøgstal, hvor skoleelever og studerende ungdom tæller væsentligt med blandt arkivbrugerne.

Jubilæet fejredes med en af kulturudvalget arrangeret udstillingsweekend i Om-mersysselhallen, hvor næsten 100 forskellige foreninger og interessegrupper havde stande og præsenterede sine formål, aktivi-

teter og tilbud for dette kulturfremstøds 8000 besøgende. Arkivet havde naturligvis også en godt besøgt udstilling, hvor vi bl.a. havde premiere på en række videooptagelser.

Vort årsskrift 1995 er da også udvidet som jubilæumsskrift. Men året blev jo også et 50-års jubilæum for befrielsen den 5. maj. Arkivet leverede stof og materialer til 2 udstillinger om 5. maj 1945, ligesom også flere skoler havde bud efter arkiv-folk til at fortælle om, hvordan befrielsen oplevedes af os, der var unge dengang under krigen - med rationering, mangel på tøj og mange andre daglige fornødenheder som f.eks. cykeldæk og brændsel.

Det 4. jubilæum var 75-året for Sønderjyllands genforening med Danmark - bedsteforældre-generationens største oplevelse - sagen, der optog alle i 1920 - lige fra afstemningen i februar til festen i juli, da kongen red på den hvide hest over den sløjfede grænse. Og den gribende folkefest i Dybbøl skanser.

I de fleste hjem havde man hængende på væggen de kendte billeder af »De sønderjyske piger« og »Kongen på den hvide hest«.

Selv julen 1920 fik præg af Genforenin-

gen. Julemærket skildrede Genforeningen, men også juletræslysten gav udtryk for genforeningsjubelen. F.eks. kunne man købe lysholdere til juletræet med Dybbøl Mølle støbt i bly som balancevægt - i stedet for den sædvanlige kugle - stjerne eller klokke.

I Nørhald Egnarkiv har vi foruden de nævnte genforeningsbilleder også et sæt julelyseholdere med Dybbøl Mølle - et ikke helt almindeligt minde om vore bedsteforældres største nationale oplevelse, der mange steder også markeredes med - at sognet eller byen i fællesskab rejste mindesten.

Rosenholm Egnarkiv

Af Aksel Hjort

Det forløbne år kan man vist kalde et jubilæumsår. Vi har i hvert fald haft flere jubilæer og mærkedage her i kommunen og det har bevirket, at vi har haft mulighed for at vise ansigt ved flere lejligheder.

Først havde Karlby Brugsforening jubilæum hvor vi ved denne lejlighed havde en udstilling om landsbyen: Her fik vi en 100-årig forhandlingsprotokol med hjem.

Forsamlingshuse hører også i mange tilfælde til blandt de 100-årige. Hvilsager Forsamlingshus holdt 60 års jubilæum for en total ombygning, men hører alligevel til blandt de 100-årige.

Rodskov Forsamlingshus markerede sig også. Da det blev bygget lå det (dengang) centralt lige op ad Grenå landevej; men ved skolesammenlægningen hvor Rodskov Skole blev underlagt Hornslet Centralskole blev bygningerne omdannet og udvidet, så

de kunne bruges til forsamlingshus. Det er nu 25 år siden og blev markeret med fest og udstilling fra arkivet.

Kommunalreformens 25 årsdag blev også fejret med en udstilling på rådhuset og ved denne lejlighed var hele sammenlægningsudvalget fra den gang samlet til en reception.

I løbet af vinteren har vi fire formiddage haft besøg fra plejehjemmet »Rosengården«, hvor vi i tankerne var på bytur i det gamle Hornslet med forevisning af billeder fra »fortiden«. Det var så populært, at vi måtte lave en udstilling på selve Rosengården, så de mindre mobile også kunne få lejlighed til at se de samme billeder på udstillingstavle, som så blev udskiftet med mellemrum.

Sct. Georgsgildet har haft 25 års jubilæum i Hornslet, også her havde vi en udstilling i skolens aula i forbindelse med deres basar.

Travlheden i anledning af 50-året for befrielsen rundt omkring i kommunen er nu overstået, den sluttede ved mindesmærket som var blevet til efter ide af Arild Rosenkrantz og rejst for midler indkommet ved forvillig indsamling.

Arild Rosenkrantz var netop i København med en udstilling af sine værker i anledning af sin 70-års fødselsdag den 9. april 1940, og da besættelsen forhindrede ham i at rejse tilbage til London, fik han tildelt en bolig på Rosenholm Slot, hvor han boede til sin død i 1964. Det var derfor nærliggende, at det blev ham, der blev skaberen af mindesmærket, og i foråret var der netop en udstilling på Rosenholm Slot af hans malerier i anledning af 125-året for hans fødsel.

Inden for murene har vi haft et travlt år med mange besøgende - ca. 350 fra nær og fjern. Det har som sædvanlig i stort tal været slægtsforskere, og med vores righoldige materiale er der mange, der virkelig får held med deres anstrengelser. Skolen og VUC har også været gæster.

Afleveringer har der ikke været så mange af, jeg tror, det er en af de ting, der har top-pet.

I efteråret havde vi et begynderhold i slægtsforskning og her var virkelig et hold, der blev grebet af denne interesse.

Gamle »små« filmoptagelser og lysbilleder har vi fået spillet over på video, og spolebåndoptagelser er spillet over på kassettebånd - alt sammen er det lettere tilgængeligt og kundevenligt.

Solbjerg og omegns lokalhistoriske arkiv

Af Aage Domino

Arkivet i Solbjerg står foran to afgørende ændringer. I foråret blev der bevilget penge fra Århus Kommunes udviklingspulje til indførelse af Arkibas-registrering. Samtidig blev arkivleder Emmy Domino ramt af en hjerneblødning, og som lønnet i fire timer om ugen bliver hun helt automatisk afskudiget efter 120 dage på sygehus. I henhold til et sæt nye vedtægter for arkiverne i Århus Kommune skal bestyrelsen for Viby/Højbjerg-området finde en ny leder.

Det store arkiv i Solbjerg har ellers i det sidste år modtaget 74 afleveringer bestående af 888 journalnumre, heraf 277 billeder.

De otte medarbejdere har arbejdet i 2100 timer og holdt arkivet åbent i ca. 800 timer.

Arkivet har medvirket ved udarbejdelse af jubilæumsbøger og skrifter sammen med Ask Højskole, Højbjerg Andels boligforening, Solbjerg afd., Solbjerg Idrætsforening og Foreningernes Fællesråd i Solbjerg.

På arkivet eller hos andre har der været udstillinger om Ask Højskole, Solbjerg Idrætsforening, Solbjerg Fællesråd, Solbjerg omkring befrielsen, 75 bryllupper 1854-1994, skoleliv, årets historiske kalender m.v.

Der har været mindst et par tusinde udstillingsgæster, og 158 besøgende har fået assistance på forskellig vis.

Gennem ca. 30 års indsamling af mate-

rialer fra Tiset, Astrup, Tulstrup og Hvilsted sogne har arkivet i Solbjerg papirer og billeder fra de fleste af egnens gårde, men alligevel kommer der stadig minder fra i forvejen rigt repræsenterede ejendomme og familier. Det skyldes, at nye generationer er meget optaget af at kende deres udgangspunkt. Arkivet i Solbjerg har således været ramme om veritable familietræ - f.eks. for efterkommere af 10 søskende, som omkring århundredskiftet havde en glad barndom i Battrup i Tiset sogn. Her i et frodigt østjysk bondesamfund legede også en lille feriedreng fra byen, den senere kommunistiske trafikminister Alfred Jensen.

Et hjertesuk: Mange besøgende medbringer albums eller kasser med stakke af

Ti gårdmandsbørn fra Moselund i Battrup blev under opvæksten fotograferet sammen så godt som hvert år.

gamle familie billeder - som regel uden navne. Meget - for meget - af værdi går tabt, fordi generationerne ikke i tide har snakket om skuffernes indhold og familiens baggrund.

Til sommerfornøjelserne på en gård i Battrup hørte leg med en kvik dreng fra Århus, den senere kommunistiske trafikminister Alfred Jensen, der efter konfirmation i 1917 sendte foto af sig selv - med stok og blød hat.

Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Arkiv

Af Arne Christiansen

I det forløbne år har vi haft mange forespørgsler vedrørende især billedsamlingen, og enkelte har forespurgt om deres tidligere aner i slægten, som har været bosat i det gamle sogn.

I arbejdsgruppen mærker vi stadig den voksende lokalhistoriske interesse ude i området.

Dette kan iøvrigt også registreres i kølvandet efter vore udstillinger, som har været følgende:

- 1: Permanent ophængning i en stor trappehall til VERI-centeret. Denne udstilling blev af centerbestyrelsen besluttet ovenpå en vellykket udstilling i forb. m. 25års jubilæet (se vor rapport 1994).
- 2: Efter opfordring fra butiksindehaveren har vi i ca. 4 uger haft en udstilling hos en modeforretning med hovedtema om dette områdes særlige historie. Også dette arrangement tiltrak mange interesserede. Dette resulterede tillige i indlevering til arkivet af et maleri (olie på lærred), som blev originalen med netop det motiv, der skulle fremstå på forsiden af de foliostore salgsbrochurer for Skolevangens udstykning i 1927.

Ligeledes på opfordring har vi fået lov til at udgive en bog, som blev sponsoreret af Fedets grundejer-forening.

Den udkom i dec 1994 som jubilæumsskrift om Fedets historie. Bogens titel var "Det sandede Fed", som virkelig har bragt lokalhistorien og vort arkiv til kendskab overalt i kommunen. Bogen er med 2500

ekspl. på det nærmeste udsolgt i løbet af få måneder. Også efter denne udgivelse kunne vi registrere den voksende interesse. Bl.a. fik vi kontakt med mange kildesponsorer og efterkommere efter fortidens hovedpersoner reflekterende med diverse spændende informationer samt afholdelse af et par foredrag i andre foreninger.

Vi har i år sat fokus på den særlige del af lokalsamfundets historie, der kort kan nævnes som "Tilflyttersagaen". Det drejer sig om den udflytning fra Århus, som fra 1870erne fandt sted med endepunkt i Risskov villaby, der ikke bare var "Fedet", men også "Krattet" og "Strandvænget".

Arkivet, der har domicil på Risskov Bibliotek, har i det forløbne år i støtteforeningen opretholdt en medlemsstyrke på 222. Dels er der sket en naturlig afgang, og dels er nye medlemmer kommet til.

Man har kunnet deltage i følgende arrangementer:

1. sept 1994: Nybyggerne i Vejlbj Krat, foredrag af Arne Christiansen.

2: okt. 1994: Risskov Kirke gennem 60 år, foredrag af sognepræst Martin Wemmelund.

3: mar.1995: Kommunesammenlægningen 25 år, foredrag af tidl. sognerådsmedl. Rolf Haugstrup.

4: maj 1995: Befrielsen 50 år, højtideligholdt sammen med Vejlbj menighedsråd i kirken.

For resten af sæsonen planlægger vi yderligere 2 arrangementer, nemlig byvandring i Strandvænget, som finder sted d. 2 sept. og Vejlbj Idrætscenter 25 år d. 25 okt.

Vi har i årets løb indkøbt fra Det kongelige Bibliotek en masse luftfotos over de gamle gårde m.m. samt et par flyfotos.

Sammen med Århusområdets andre arkiver anskaffer vi nu sognerådsforhandlingsprotokollerne leveret som mikrofilm.

Museer

Djurslands Museum Dansk Fiskerimuseum

Af Bjarne Flou, museumsinspektør

Årsberetning

Dansk Fiskerimuseum rummer en enestående samling af modelskibe af fiskefartøjer. De ældste er næsten hundrede år gamle. Lige så gamle som museet selv. Tidens tand har ikke været nænsom ved de gamle klenodier, der længe har trængt til en nænsom restaurering. I det forløbne år er dette lykkedes for et stort antal modeller, der nu igen vises i museets permanente udstillinger.

For en del år siden modtog Djurslands Museum en fin samling af gamle cirkusting fra Max og Vivi Schumann. Samlingen er nu deponeret på Cirkusmuseet i Rold, hvor den naturligt hører hjemme.

På formidlingsfronten har museets inspektører holdt ca. 50 foredrag i årets løb. Der har været afholdt »Julestue« i den gamle Baunhøj Mølle. En møbeltrailer er blevet ombygget til en rullende museumsudstilling om Ertebøllekulturen og vist på mange skoler og rundt i sommerlandet.

Der har været særudstillinger om »Hundredage«, »Matjes - en ung fed sild« og i julen om »Engle«.

Museets sommeraktiviteter kunne udover vodbinding og pottemageri byde på et forsøg på at støbe en kopi af et af Dystrupsværdene.

Dansk Fiskerimuseums undersøgelser har bl.a. omfattet studier af Grenaa havns historie, samspillet mellem transport- og fiskerihavn.

I forbindelse med udgivelsen af det store oversigtsværk om dansk fiskeri »Fiskere og Farvande« er der foretaget undersøgelser af fiskeriets seneste udvikling i Kattegat.

Djurslands Museums etnologiske undersøgelser har bl.a. drejet sig om kolonihaverne i Grenaa, Gjerrilds historie og registrering af kirkegårdenes gravminder i Grenaa, Nørre Djurs og Midtdjurs kommuner. Endeligt deltager museet i et undersøgelsesprojekt om »piger på kant med loven«.

De arkæologiske undersøgelser har bl.a. omfattet undersøgelser omkring fundstedet af Dystrupsværdene. Her fandtes en del bosætningsspor i form af kulturlag, store og små jordovne med kogesten. Alle anlæg må dog dateres til yngre bronzealder d.v.s. ca. 600 år yngre end sværdene.

Dybdepløjningerne satte i 1994 for første gang deres præg på den arkæologiske virksomhed, bl.a. som undersøgelse af 35

jernaldergrave, to nedpløjede gravhøje, en jernaldergravplads og en bronzealderbo-plads.

Pløjningen giver mange fund, desværre i ødelagte anlæg.

Grusgravning gav anledning til undersøgelse af agre og bosætningsspor fra bronzealder og to fundlokaliteter sporet ved hjælp af detektor viste sig at være bo- og gravplads fra yngre stenalder og tidlig vikingetid. På den sidste er der nu ialt 17 skeletgrave og 5 brandgrave.

Endelig undersøgtes en uddrænet og dyrkningstruet, men fundrig boplads fra ertebølletid med et tæt lag ben- og flintaf-faldslag, et ildsted og tegn på stenrydning af den lille holms overflade.

Grenaa Kommune bevilgede midler til istandsættelse af et tidligere pakhuis ved museet, således, at der i 1995 vil være fine forhold til bl.a. særudstillinger, undervisning og foredrag.

Udover museets faste personale på 9 personer har der været tilknyttet 28 personer i kortere og længere tid.

Museets faste driftsgrundlag på ca. 2,5 mill. kr., heraf ca. 1. mill. kr. i statstilskud er blevet forøget med ca. 950.000 kr. i projektmidler samt løntilskud på ca. 750.000 kr. til personer i jobtilbud, revalidenter m.v.

Forhistorisk museum Moesgård

Af Jens Jeppesen

På Moesgård kunne man fra årets begyndelse se særudstillingen »Vikinger i Øst«. Her blev der præsenteret en lang række spændende fund fra de russiske byudgrav-

ninger i vikingetidens Starajo Ladoga og Novgorod, hvor også de nordiske vikinger har sat deres præg. Udstillingen, der blev åbnet i begyndelsen af december 1993, varede indtil den 10. april 1994.

I perioden 21. maj til 25. september kunne man opleve museets næste særudstilling »Da klinger i Muld« - 25 års arkæologi i Danmark. Det var en meget flot udstilling af de mest betydningsfulde arkæologiske fund fra de sidste 25 år. Desværre blev udstillingen udsat for et tyveri natten til den 21. juni, hvor bl.a. en meget stor guldhalsring fra vikingetiden blev stjålet. Sagen fik dog en lykkelig udgang, da det allerede en uge senere lykkedes at få de stjalne guldsmykker tilbage.

Den årligt tilbagevendende begivenhed »Moesgårds Vikingetræf« foregik som sædvanligt sidste weekend i juli. Vejret var meget fint og »vikingemarkedet« tiltrak tusindvis af mennesker fra nær og fjern. Dette arrangement, der for længst er blevet en fast tradition, begyndte i 1977 og har efterhånden inspireret en række andre museer til at lave lignende »vikingemarkeder«.

Museets udgravninger i 1994 omfattede bl.a. en undersøgelse i forbindelse med omlægningen af Store Torv i Århus. Her blev udgravet dele af den middelalderlige kirkegård ved Domkirken. Desuden fandtes fundamentet til en stor bygning, der tolkes som byens ældste rådhus fra 1300-årene. Ved en udgravning i Katedralskolens gård påvistes fundamentet til en bygning, der antages at være den oprindelige Katedralskole bygget for 800 år siden med tilknytning til Domkirken.

I forbindelse med et større renoveringsarbejde i Lisbjerg Kirke gennemførte mu-

seet i samarbejde med Nationalmuseet en udgravning, der omfattede hele kirkeskibets gulvareal. Denne undersøgelse var imødeset med en del spænding, idet Moesgård ved en udgravning i 1989 havde påvist sporene af en stor vikingegård, der omsluttede Lisbjerg Kirke. Gården var ca. 100 år ældre end den stående stenkirke, men kunne det tænkes, at der under kirkegulvet var spor af en ældre kirke med tilknytning til den store gård? Alle forventninger blev indfriet. Under Lisbjerg kirkes gulv fandtes spor af en træbygget kirke fra sen vikingetid. Et helt enestående træk ved denne kirke var, at den indvendig har været beklædt med kalkpuds udsmykket med kalkmalerier. Noget sådant er aldrig før påvist ved udgravninger af vikingetidens stavkirker.

Ved Hinnerup blev to overpløjede stenaldergravhøje undersøgt. Disse fund er omtalt andetsteds her i årbogen. En prøveudgravning i et erhvervsområde ved Søften afslørede bopladslevn fra ældre jernalder, tiden omkring vor tidsregnings begyndelse.

Da Moesgård har status som arkæologisk specialmuseum foretager man også herfra, i samarbejde med forskellige lokal-museer, undersøgelser udenfor det egentlige ansvarsområde. På Sydvestfyn fortsatte således museets forskningsprojekt omkring den store Sarup-kultplads fra bondestenalderen. Her arbejder man med kortlægning af de sløjfede stendysser i egnen omkring Sarup. Dette arbejde har resulteret i registreringen af et stort antal hidtil ukendte dysser, hvoraf indtil videre 16 er udgravet.

Ved udgravningen i Lisbjerg Kirke blev der påvist spor af en ældre kirke på stedet. Det har været en træbygning med tilknytning til den vikingegård, der tidligere er påvist omkring kirken.

En lille gruppe arkæologer fra Moesgård og Carsten Niebuhr Instituttet i København har i årene 1992-94 gennemført intensive rekognosceringer omkring Nebobjerget i Jordan. Formålet er at kortlægge områdets talrige fortidsminder med henblik på fredning af de vigtigste. Baggrunden for projektet er, at oldtidslevnene i løbet af de senere år er blevet truet af omfattende anlægsarbejder i forbindelse med nybyggeri i det tidligere meget øde landskab.

En arbejdsgruppe bestående af medarbejdere fra Moesgård Museum og Aarhus Universitet har påbegyndt et projekt med rekonstruktion af en stavkirke fra slutningen af vikingetiden, da kristendommen vandt indpas i Danmark. I 1960 påviste Nationalmuseet sporene af en sådan kirke under de nuværende Hørning Kirke, 10 km sydøst for Randers. Det er denne stavkirke, der nu bliver rekonstrueret på Moesgård, og byggeprojektet er planlagt til at strække sig over de næste to år.

Silkeborg Museum

Af Keld Dalsgaard Larsen

Silkeborg Museum deltog i byens almindelige glæde over det danske mesterskab i fodbold i 1994. Mesterskabspokalen blev midlertidigt opstillet i museets cafe, og i efteråret blev det fulgt op af en egentlig udstilling om Silkeborg Idrætsforening (SIF), idrætslivet i byen og H. G. Junkers Gymnastik Institut. Det viste sig imidlertid, at det slet ikke var så let en sag at udstille en så vigtig del af danskernes kultur som idrætslivet - genstandene var som regel gået alt kødets gang! Ved ihærdigt arbejde og utro-

lig godt samarbejde med SIF og gamle elever fra H. G. Junkers Gymnastik Institut lykkedes det alligevel. Museet viste også på denne måde sin medleven i byens aktuelle begivenheder.

Silkeborg Museum havde i efteråret og vinteren 1994/95 en stor udstilling om Kay Bojesen, en af de store indenfor dansk kunsthåndværk. Kay Bojesen er nok mest kendt for aben af træ, men udstillingen gav et flot indblik i mandens alsidige virke.

Kay Bojesens kendte abe var selvfølgelig også med på den store Bojesens udstilling på Silkeborg Museum i vinteren 1994/95.

Bestyrelsesmedlem i museumsforeningen Grete Pedersen var initiativtager til udstillingen, og det lykkedes hende at fremskaffe en række sjældne Kay Bojesens produkter blandt andet to urner fra den skånske kirke

i Väsby i Sverige, hvor Kay Bojesen havde stået for sølvindfatningen til keramikeren Patric Nordströms urner. De er et af de tidligste eksempler på stentøjsarbejde i Skandinavien.

Arkæologerne har især undersøgt en række overpløjede gravhøje ved »Store Galgehøj« ved Skannerup. Højene har oprindeligt indgået i en gruppe på i alt otte gravhøje, som har kronet bakketoppen. Det moderne landbrug har efterhånden jævnet højene ud, så gravanlæggene i dag er stærkt truet. Udgravningerne viste dog tydeligt, at der også blev drevet landbrug på egnen for ca. 3500 år siden. Højene er formodentlig opført i ældre bronzealder, og under højene var der ardspor. Tilsyneladende er der tale om to forskellige pløjesystemer, der tyder på, at højene er blevet anlagt i et markskel mellem to forskellige agersystemer. I forbindelse med udgravningen blev der udtaget jordprøver til pollenanalyse, der vil kunne fortælle hvorledes landskabet har set ud, og hvad der blev dyrket på markerne for ca. 3500 år siden. De mange fund af flintafslag, lerkarskår m.m. fra højenes fyld viser, at der må findes res-

ter af en bebyggelse i umiddelbar nærhed. Museet håber ved lejlighed at lokalisere og udgrave denne. Amtsmuseumsrådets store projekt med metaldetektorer langs Gudenåen har givet gode fund ved Tvilum.

Silkeborg Museum har igen i år haft en række store og små arrangementer, f.eks. de to efterhånden traditionelle historiske markeder og det store julearrangement specielt henvendt til børnehaver og skoler. En række arrangementer er sket i samarbejde med andre f.eks. Silkeborg og Omegns Fuchsiaklub, som omskabte museets have til en smuk og duftende eventyrhave med en stor og imponerende udstilling af fuchsiaer, Silkeborg Naturhistorisk Forening, Riverboat Jazz-festival, byens Udsmykningsudvalg, Teaterforeningen Rampelys, Århus Amt i Farver m.m. Silkeborg Museum indgik også i det lokale samarbejde i forbindelse med markering af 50-års jubilæet for Danmarks befrielse i et ønske om, at begivenheden blev brugt til eftertanke.

Silkeborg Museum har igen udsendt et årsskrift med artikler og præsentation af årets gang på museet.

Tillæg

Purhus Lokalarkiv

Af Jytte Nielsen

Purhus Lokalarkiv har som sædvanlig haft et godt år med fuld beskæftigelse, forstået på den måde, at vi har haft nok at lave.

Vi får stadig så mange indleveringer, at det kniber at følge med med arkiveringen, til trods for at vi nu har to maskiner i gang med Arkibas, men det er jo bare glædeligt.

Lokalhistorisk kalender for 1995 blev hurtigt udsolgt og nogle 1994-udgaver gik med, så vi håber en ny tradition er grundlagt, og kalenderen blevet et samleobjekt. Temaet var »gamle huse«, der stadig står«. For 1996 skal det være kommunens kirker.

Vi har haft fem arrangementer fra januar til sommerferien. I januar et dobbeltarrangement, hvor Jørgen Schmidt Jensen, Randers først fortalte om gamle håndværk ved et foredrag i arkivet og ugen efter fremviste håndværkernes værksteder, som de står opstillet på den endnu uåbnede afdeling af museet i Randers, Kejsergården.

Til generalforsamlingen i februar havde vi et foredrag om egnens fastelavnsskikke ved Lise Andersen, Hadsund Museum. Det blev en spændende aften, hvor foredraget udløste megen livlig udveksling af gamle minder og gode oplevelser.

I april havde vi Lise Højrup fra Dansk Folkemindesamling til at fortælle om »Livets fester«. Det blev et dyk ned i Folkemindesamlingens arkivalier om bryllupper og begravelsesskikke - en del af dem indsendt af meddelere fra egnen her.

I slutningen af maj havde vi vores årlige udflugt, der gik til Viborg, hvor arkivleder Jesper Hjermand tog os med på en meget spændende byvandring, der ledte os ind i kroge af byen, man sædvanligvis ikke kommer i - og så garneret med Jespers gode historier. Bagefter var der kaffe på museet, der også var åbent for et kig.

Vi har lavet to udstillinger i foråret. En i Spentrup Sognegård om besættelsestiden og Hvidstengruppen til et arrangement 4. maj. Den blev senere flyttet til Malvinas Hus og udvidet med billeder fra Gassum by. Den anden udstilling var i Bjerregravhallen, hvor en stor stand ved en ny masse gav os mulighed for at præsentere udpluk fra Arkivets righoldige samling af billeder fra alle hjørner af kommunen.

Efteråret byder på en række temaaftner om slægtsforskning, hvor Karen Strårup, Asferg, en af Arkivets aktive medlemmer, vil være indleder.

Mere internt holder vi en aften for de bestyrelsesmedlemmer, der er med til at passe

arkivet i åbningstiden. Den har overskriften »Arkivet og brugerne« og er med Svend Erik Christiansen, Brabrand, der tager ud som konsulent for SLA's amtskreds. Til

dette møde indbydes også arkivmedarbejdere fra vore naboarkiver, og det kommer bl.a. til at handle om tilgængelighedsregler.

Østjysk Hjemstavnsforening

Af Karen Margrethe Sørensen

Østjysk Hjemstavn afholdt generalforsamling den 26. november 1994 i Århus. Næstformand N. P. Boye-Nielsen blev valgt til dirigent.

Formanden fremkom med et tilbageblik på medlemstallet fra 1944 til i dag. Medlemstallet er faldet med ca. 1500 medlemmer til i dag omkring 1000 medlemmer. Dengang viste økonomien »en smuk fremgang« med et kontingenet på 3 kr.

Regnskabet for 1993-94 blev forelagt af Andreas Schau, og desværre var der et mindre underskud, der tildels opvejes af et på lager købt parti kuverter og et forudbetalt forskud på årbogen. Under punktet kontingentforhøjelse vedtog generalforsamlingen at hæve beløbet med 5 kr. til 130 kr.

De fire afgående medlemmer blev takket for fortjenstfuldt arbejde. Det var Ejnar Pedersen, Gylling, Johanne Methling, Solbjerg, N. Birger Christensen og Hans Mathiasen, alle fire ønskede ikke genvalg.

Nyvalgt blev Søren Jacobsen, Ørting, Jørgen Møller Bitsch, Skovby og Anders Nørgaard, Hinnerup.

Formand, næstformand, kasserer og sekretær blev ved konstitueringen i december måned genvalgt.

Redaktionsudvalget består af 5 medlemmer med redaktør Jens Holmberg Kristensen som formand.

Ekskursionsudvalget består ligeledes af 5 medlemmer med Ove Kjær som formand, de øvrige stående udvalg blev genvalg.

Som I alle har set, har ekskursionsudvalget sammensat et virkelig flot program for 1995, og hele programmet har været en god støtte for foreningen og en oplagt anledning til at mødes i historisk interesse. Der har været fin tilslutning til alle arrangementer, dog måtte turen den 20. maj aflyses, årsagen var flere forskellige uheldige omstændigheder. Udvalget skal have en fortjenstfuld tak for indsatsen, jeg ved, at arbejdet har været stort, og alle har trukket et stort læs.

Redaktionsudvalget er også et flittigt, arbejdende udvalg, og uden årbog var Østjysk Hjemstavn ikke, hvad den er i dag. En levende forening med masser af interesse-rede medlemmer, der giver sit besyv med både på den ene og den anden måde. En stor iver hersker i dette udvalg, for at få årbogen så alsidig og indholdsrig som muligt. Tak skal I have.

I dette år er bogen »Ristrup, en østjysk herregaard« kommet et stort skridt nær-

mere udgivelse. Rektor P. V. Christiansen har redigeret bogen med hjælp fra Vagn Hammer (det landbrugsfaglige), Sten Ivan Hansen (bygningshistorie) og Preben Møller (skovhistorien).

Det er første gang, der skrives en bog om Ristrups historie fra middelalderen og op til i dag. Det bliver samtidig et bidrag til den østjyske historie, hvorunder de skiftende ejeres og beboeres historie - med navne som Munk, Rostrup, Skram, Gersdorff, Lossow, Reenberg, Teilmann, Wormskiold, Rosenørn, Ree, Cohen, Folsach, Bülow, Hagemann, Switzer, Henriksen, Christensen og ikke at forglemme den nuværende ejer: Erik Kjær. Vi følger det tilhørende bøndergods, livet på herregården og samspillet med lokalsamfundet.

Bogen udkommer sidst i oktober, og vi glæder os meget til at præsentere den.

Hermed vil jeg takke dette udvalg for det store arbejde, der er udført, ikke mindst P. V. Christiansen, som har samlet trådene, så det er blevet et så flot resultat.

Samarbejdet i bestyrelsen har været virkelig godt og flot med mange gode debatter. Et tegn på styrke i en bestyrelse på 15 personer er, at kun få har en enkelt gang måttet melde forfald. En stor tak til hele bestyrelsen.

Også en stor tak til alle jer tusinde medlemmer. Alle jer, som støtter med bidrag, alle jer, der følger årbogen, og alle jer, der møder op til vore arrangementer, alle jer, som viser interesse for vort arbejde i bestyrelsen.

Tamdrup Bisgård. Foto: Jørn Kirkegaard.

Viby Mølle - et af udflugtsmøllene den 19. august. Foto: Jørn Kirkegaard.

Godset Hverringe. Foto: Jørn Kirkegaard.

Personregister

- Abelmann, Hinrich, rytter 75, 79, 82, 83, 86
Abladgård, Peter, forfatter 99
Ahrenfeldt, kammerherre 62
Alberti, Christian Carl, proprotær 56
Alexandra, kronprinsesse 13
Andersdatter, Ingeborg 93
Andersen, Agnethe 40, 41, 42, 43, 44
Andersen, Arne, gdr. 47
Andersen, Hans 77, 78, 88
Andersen, Herluf 104
Andersen, Hilmar, arkivleder 104
Andersen, Ina 104
Andersen, Justine Hannemine Riisberg 39, 41
Andersen, Kathrine, 40, 41, 42, 43, 44
Andersen, Laurids, sandemand 78
Andersen, Laurs A. H. R. 44
Andersen, Lise 119
Andersen, Niels 73
Andersen, Niels 77, 78, 86 88
Andersen, Peder 31, 32
Andersen, Simon 77, 78, 79, 81, 83, 85
Andersen, Steen Holger 76, 88
Andersen, Svend Th. 53
Andersen, Søren, gdr. 75, 77, 78, 83
Andersen, Thomas, fæster 73, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88
Annesen, Aage 102
Appel, Henrik 88
- Bache, Christian, ridefoged 90, 91
Balle, Laurids Rasmussen 36, 38
Baltzersen, Jens 30
Barst, Jørgen, regimentsskriver 73, 78, 79, 88
Banditz, Sophus, forfatter 95
Bavnsvej, Peter, forfatter 94
Bertelsen, copist 64
Bertelsen, Jens, kvartermester 77, 83, 85, 86, 87
Bierring, rådmand og herredsfoged 54
Bindesbøll, kgl. godsinspektør 68
Bindesbøll, Thorvald, arkitekt 19, 20, 21, 23
Bisgaard, O., overretssagfører 71, 72
Bitsch, Jørgen Møller, bestyrelsesmedlem 121
Bjørn, Hans, lektor 94
Björnbak, Harry, redaktør 95
Blach, Ejnar Møllerup 46
Blach, Helene 39, 40, 43, 44, 46
Blach, Jørgen, gdr. 40, 41, 46
Blach, Laurits 39, 43, 44, 46
Blach, Marie 40, 41, 43, 45
Blach, Nielsine Sørine 41, 45
Blach, Peter Jørgensen, sognefoged, 40, 41, 45
Blach, Sørine 40
Blücher, St. St., digter 99
Bojesen, Kay, kunsthåndværker 117, 118
Boye-Nielsen, N. P., lokalhistoriker, gdr. 98, 121
Branth, Thore 23
Brock, Eske, rigsråd 94
Bruun, Mathias, prokurator 90, 91
Braad, Niels, gdr. 50
Buemann, exam. jur. 65, 72
Bunde, Jens 28, 36, 37, 38
Bülów, kgl. gestandt 13
Baadsgaard, inspektør 54
- Castberg, A. Stabell 72
Casten, cornet 83
Charisius, etatsråd 90
Chemnitz, Ditlev Anton, forpagter 58
Chramer, Hans Caspar, løjtnant 73
Christensen, Clement 36, 38
Christensen, Harry, arkivar 98
- Christensen, Jacob, sandemand 78
Christensen, Jens, sandemand 78, 84, 88
Christensen, Jørgen Jull Karll 37
Christensen, Laurids 31
Christensen, Laurids, sandemand 78
Christensen, Matias 34
Christensen, N. Birger, advokat 121
Christensen, Niels 34
Christensen, Niels, sandemand 78
Christensen, Søren 93
Christensen, Søren Svict, arkivleder 105
Christensen, V., guldsmed 9, 10
Christesen, Christen 77, 78, 83, 86
Christian den Fjerde, dansk konge 94
Christian den Niende, dansk konge 106
Christiansen, Arne, ingeniør 96 112, 113
Christiansen, P. V., rektor 122
Christiansen, Svend Erik, konsulent 120
Cohr, C. sølvbærefabrikant 22
Columbus, opdagelsesrejsende 17, 18
- Dahl, guldsmed 9
Danner, Louise, lensgrevinde 95
Debitz, oberst 73, 82
Deurs, Herman Edvard van, cand.jur. 62, 63 64, 71
Diderichsen, E., gdr. 64
Domino, Emmy, arkivleder 110
Domino, Aage, redaktør 110
Donner, Conrad Heinrich 69
Dragon, Søren Nielsen 88
Drægsted, guldsmed 9, 13
Drewsen, Adolf Ludvig, justitiarius 54, 67 71, 72
Drewsen, Michael, fabriksejer 54, 63
Dyrebye, Andreas, guld- og sølvsmed 10
- Egholm, Kaare 96
Eriknaer, Kirsten, godsejer 94
Eriksen, Laurs 103
Esmann, Knud, redaktør 101
- Fietzens, J. 83
Finderup, Anders, kroejer 63, 64
Fischer, Chr. de, generalkrigscommissair 58
Fischer, Jean Arnold de, herremand 71
Flou, Bjarne, museumsinspektør 114
Foght, Thorvald P. Martin, guld- og sølvsmed 10
Frederik den Syvende, dansk konge 95
Friis, Jørgen, lensmand 35
Fristed, Bjarne, redaktionschef 100
- Gammelgård, Arne, historiker 98
Garde, C. F., redaktør 95
Gelfer-Jørgensen, Mirjam 22
Gjesager, C. C. 88
Gjörup, Niels, hr. 54
Glob, P. V., rigsantikvær 53
Grauengard, Niels 102
Green, Carl Emanuel, guldsmed 10
Guldager, Erik, forfatter 95
Gundelach, F. C., borgmester 58
- Hammer, Vagn 122
Hansen, Anders, fæster 75, 82
Hansen, J. C. 72
Hansen, Jens 31
Hansen, Jens 78, 83
Hansen, Karl 103
Hansen, Mourids, forvalter 28
Hansen, Steen Ivan, cand.mag. 122
Hansl, korporal 83
Hastrup, E. T. 59
Hastrup, N. C. G. 59
Hastrup, Niels, kammerråd 58, 59, 60
Haugstrup, Rolf, direktør 113
Hencemann, jomfru 54
- Henriksen, Poul Ib, fotograf 95
Herskind, Peter, konsul 65, 66, 67, 72
Hertz, guldsmed 9
Hetch, Chr. 18
Hilmar, Louise 50
Hjermind, Jesper, arkivleder 119
Hjort, Aksel, arkivleder 109
Hoff, landsdommer 54
Horskjær, Jan, forfatter 71
Hvid, Peder 30
Højten, Hans Ole 106
Højrup, Lise 119
- Ingerslev, Christine 60
Ingerslev, H. P., overkrigskommisær 55, 56, 63
Ingerslev, Hans Peter, guld- og sølvsmed 10
Ingerslev, Ida Hedevig 55
Ingerslev, Jacob Abel, pastor 55
Ingerslev, Vita 55
Iverson, Jens 33, 34
Iverson, Peder, 34, 35, 36, 38
- Jacobsen, Claus 100
Jacobsen, Søren, gdr. 121
Jaeger, Thomas Arvid, arkitekt 100
Jensdatter, Karen, tjenestepige 92, 93
Jensen, Alfred, trafikminister 111, 112
Jensen, Anders 75
Jensen, Anders, byhyrde 81
Jensen, Bjarne 102
Jensen, Børge, fhv. arkivleder 104
Jensen, Christen 31
Jensen Christen 33, 34
Jensen, Christen, tjener 78, 79
Jensen, Conny Ditlev 99
Jensen, Dines, kirkebetjent 71
Jensen, Ellen 102
Jensen, Georg, sølvsmed 21
Jensen, H. P. 97
Jensen, Jacob, defolegud 31
Jensen, Jens 92
Jensen, Jens, sandemand 78
Jensen, Jens Erik, guldsmed 22
Jensen, Jørgen Schmidt 119
Jensen, Knud Chr. 97
Jensen, Kristian, lærer 24, 25
Jensen, Laurids 73
Jensen, Laurids 84
Jensen, Laurids, tjenestekarl 93
Jensen, Niels 77, 78, 79, 85
Jensen, Niels, tingskriver 32, 33
Jensen, P. Holm, gdr. 32, 33
Jensen, Peder 34
Jensen, Peder, sandemand 78
Jensen, Rasmus 31
Jensen, Rasmus 77, 78, 81, 83, 86, 87
Jensen, Rasmus, guld- og sølvsmed 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23
Jensen, Søren 77, 78, 86
Jensen, Søren, sandemand 78
Jensen, Tyge 29
Jeppe, Karen, missionær 103
Jeppesen, Jens, museumsinspektør 47, 106, 115
Jeppsen, Niels 34
Jessen, Johannes, guldsmed 22
Johan, hr. 33
Johan, kornet 81
Johansen, Ejnar Thuesen 97
Juncker, Flemmeing, godsejer 101
Juul, Andreas, proprotær 57
Jørgensen, true 71
Jørgensen, Anna 11
Jørgensen, Knud, brændevinsbrænder 71
Jørgensen, Vagn 103

- Kattrups, Johanne 89, 90, 91
 Kirkegaard, Jørn, konsulent 6, 122, 123
 Kjær, Erik, godsejer 122
 Kjær, Henry, lokalhistoriker 54
 Kjær, Ove, bestyrelsesmedlem 121
 Klein, Peter Canariis, manufakturhandler 69
 Knudsdatter, Oline Plougine 68
 Knudsen, Carsten, redaktør 99
 Knudsen, Niels 79, 84 85
 Knudsen, Ole Ploug, forvalter 67, 68
 Knudsen, Rasmus, gdr. 73
 Koch, Tommas Rasmussen 29, 30
 Kock-Jensen, Kaj, gdr. 104
 Krag, Jens Otto, statsminister 100
 Krambech, Daniel 83
 Kristensen, Jens Holmberg, redaktør 121
 Kristensen, Lars Otto, bibliotekar 94
 Krogh, Povl Kastberg, boghandler 99
 Kyster, Holger 21, 22
- Landsoldat, Peder Pedersen 89, 90, 91
 Larsen, Bodil 88
 Larsen, Keld Dalsgaard, museumsleder 117
 Lassen, Anders 28, 29, 30
 Lauridsen, Jens 34
 Laursen, Carl A, arkivleder 107
 Ledertoug, Andreas, godsejer 57
 Lempert, Niels 103
 Lønnemann, Laura, lærerinde 64
 Licht, Kjeld de Fine 87
 Lind, Louise 17, 22
 Lovdal, Viggo, lokalhistoriker 24
 Lucken, V., garvmester 17
 Lund, L. 22
 Lykke, Palle, forfatter 96
- Madsen, Christoffer 36, 38
 Madsen, Hans Jørgen, museumsinspektør 106
 Madsen, Michael 103
 Markvardsen, Rasmus 31
 Marselis, Gabriel, godsejer 28, 38
 Mathiasen, Hans, købmand 121
 Methling, Johanne 121
 Michelsen, guldsmed 9
 Mikkelsen, Ivers 33, 34, 38
 Mikkelsen, Niels 33, 34, 35
 Mikkelsen, Rasmus 32
 Mogensen, Margit 23
 Mortensen, Anders, selvejergårdmand 64
 Mortensen, Vilh., redaktør 19, 23
 Munk, krigsråd 60
 Müller, Erich Chr., landværnskaptajn 55, 56
 Møller, H. C., forligskommissær 59, 60, 62, 71
 Møller, Helge, informationschef 102
 Møller, Orla, minister 102
 Møller, Preben 122
 Møller, Regner, oberstløjtnant 102
- Nicolaisen, Frits, redaktør 94
 Nielsdatter, Johanne, tjenestepige 92
 Nielsen, apoteker 54
 Nielsen, madam 54
 Nielsen, Aksel 103
 Nielsen, Anders 33, 35, 36, 38
 Nielsen, Christjern 71
 Nielsen, Frands, præst 31, 32
 Nielsen, Gunnar 103
 Nielsen, Henning, arkivmedarbejder 107
 Nielsen, Hjørth 71
 Nielsen, Iver 36
 Nielsen, Jakob 34
 Nielsen, Jens 93
 Nielsen, Jytte, arkivleder 119
 Nielsen, Mads, prokurator 33, 34, 35, 36, 38
 Nielsen, Morten 34
 Nielsen, Palle 32
 Nielsen, Peder 28, 29, 30, 37
- Nielsen, Simon 75, 83
 Nielsen, Svend, museumsleder 94
 Nielsen, Søren 33, 34, 35, 36, 88
 Nielsen, Søren, birkedommer 73, 75
 Nielsen, Søren, kaldsmand 79
 Nielsen, Vibeke, museumsleder 94, 97
 Nissen, Terchel, sognepræst 93
 Nordmand, Rasmus Sørensen, bonde 32, 33
 Nordskov, Peder Markussen 55
 Nordstrøm, Patric 118
 Nørgaard, Anders, overlærer 121
- Obbekjær, C. E., guld- og sølvsmed 10
 Ollufsdatter, Anne, tjenestepige 83
 Ottestrøm, C. R., prøveprokurator 58
- Pallesen, Niels 31, 36, 88
 Pedersdatter, Karen 34
 Pedersen, Ejnar, gdr. 103, 121
 Pedersen, Finn Rasch 97
 Pedersen, Grethe 117
 Pedersen, Kirsten Nørgaard, lokalhistoriker 27
 Pedersen, Laurids 73
 Pedersen, Niels 33, 34, 36
 Pedersen, Niels 89, 90
 Pedersen, Peder 103
 Pedersen, Poul, fotograf 94
 Peters, professor 15, 23
 Petersen, Margrethe Augusta 58
 Petersen, Rasmus, forvalter 58, 59, 60
 Poulsdatter, Anna, tjenestepige 92
 Poulsen, Dines, exam.jur. 70
 Poulsen, H. L. 57
 Poulsen, Jens 84
 Poulsen, Peter, arkivleder 102, 103
 Poulsen, Søren 36, 38
- Ramsing, Jens Ludvig, cand.pharm. 66
 Rasmusdatter, Maren 32
 Rasmussen, Chr. Stylsvig, forpagter 64, 67
 Rasmussen, Johs., forpagter 102
 Rasmussen, Line 102
 Rasmussen, Rasmus 34
 Rasmussen, Rasmus 83
 Rasmussen, Sofie, lærerinde 64
 Rasmussen, Søren 33, 34, 35, 36, 38
 Ravn, Niels 88
 Rievers, Friderich Wilhelm 61
 Rievers, Peter Sophus, silke- og klædekrammer 69
 Rievers, Petra, madam 60
 Rievers, W. C. O., forpagter 59, 60, 61, 62
 Riisberg, Gerda 39, 46
 Ring, Christian Høst, huslærer 64
 Ritzau, Marianne, museumsinspektør 9
 Rosenkrantz, Arild, baron 109
 Rühle, Johan Jacob, guldsmed 10
 Røby, F. løjtnant 71
 Røse, J. J. W., købmand 67, 72
 Raarup, Poul 96
- Salmandsen, Rasmus, kaldsmand 79
 Schanderborrig, Jacob Søffrensen 37
 Schau, Andreas H., kontorchef 121
 Sehliden, M. E. V. 83
 Schuchardt, Joh. Cour, major 58
 Schumann, Max 114
 Schumann, Vivi 114
 Simonsen, Jens 77, 78 83
 Sixhøj, J. Chr. 72
 Skræder, Peder Andersen 89, 90
 Smed, Valdemar 99
 Stabell, Albert, proprietær 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71
 Stabell, Cathrine Elisabeth 69, 70
 Stabell, Christian Emil 67
 Stabell, Hans Peter, exam.jur. 67, 69
 Stabell, Ida Hedevig 57, 67, 69
- Stabell, Jacob Abel 57, 64, 67
 Stabell, Johanne Henriette 69
 Stabell, Julius Valdemar, exam. jur. 58, 67
 Stabell, Margrethe 58
 Stabell, Nicolaj, prokurator 54
 Stabell, Nicolaus, møller 70
 Stabell, Nicolaus Henrichus, cand.med. 64, 68
 Stabell, Nicoline Margrethe 57, 64, 67
 Stabell, Severine Elisabeth 57, 67, 68
 Stenbøg, Poul, lufthavnschef 97
 Storck, manufakturhandler 11
 Stougaard, Peter, museumsleder 95
 Struchmann, Frantz Heinrich, rytter 82, 85
 Strømmen, Hans Jørgensen 28, 37
 Strårup, Karen 119
 Staal, Mette 103
 Sønderby, Carsten 80
 Sørensdatter, Anne 31, 32
 Sørensdatter, Kirsten 75, 77, 83, 85, 86, 87, 88
 Sørensdatter, Mette 33, 34
 Sørensen, Anders 80
 Sørensen, Erik 34
 Sørensen, Jens 28, 29, 30, 37
 Sørensen, Karen Margrethe, formand 121
 Sørensen, N., husmand 43
 Sørensen, N., hyrdedreng 43
 Sørensen, Niels 89, 90
 Sørensen, Rasmus 33, 34, 35, 36
 Sørensen, Søren 37
- Tetens 71
 Thage, Jacob 22
 Thørry, Lili 105
 Thomsen, Anders 37
 Thorup, herredsfoged 45
 Thuesen, Peder 103
 Tomsen, Jens 102
 Trap 59, 71
 Tysk, Christen 33
- Ullestad, Ståle, arkitekt 100
- Vahl, J. 71
 Vedsted, Jakob, forfatter 97
 Villadsen, Zira O. 99
 Viuf-Sørensen, Hans 88
 Vogt, Christian, fotograf 95
 Voss 22
 Væsten, Niels 93
 Væsten, Niels 93
- Wedel-Frijs, Erhard, greve 95
 Wemmerlund, Martin, sognepræst 113
 Wielandt, proprietær 61
 Wielandt, Frederik Ludvig Christian, forpagter 95
 Wilhelm, Estrid, lokalhistoriker 88, 89
 Wilson, A., kobersmedemester 17
 Winge, Vibeke 88
- Østergaard, Bent, forfatter 73
 Østergaard, Peter, arkivleder 108
- Aakjær, Jeppe, digter 24
 Aamann, Morten, arkæolog 106

Stedregister

Addit 78
Alken 73
Alling Mølle 58, 65
Allingsgård 57, 58, 64, 70, 71
Allingskovgård 54, 57, 58, 59, 61, 63, 64
Alperne 15
Altona 69
Amerika 17
Andi 102
Ans 63, 64
Armenien 103
Asferg 119
Ask 111
Astrup 111
Auning 97, 98

Balle 54, 58, 59, 71
Bangsbo 71
Battrup 111, 112
Baunhøj Mølle 114
Beder 99
Berlin 15
Biedstrup 79, 84
Billund 99
Bjerringbro 63, 99
Boes 73, 75, 76, 78, 80, 84, 87, 88
Boller 95
Borum 102, 103
Borum Eshøj 102
Brabrand 120
Brendstrup 28, 29, 30
Brünn 15
Bøstrup 71

Chicago 17, 18, 20
Constantinsborg 90, 93

Dalsgård 67
Danmark 9, 10, 19, 22, 23, 52, 53, 59, 61, 71,
92, 99, 102, 105, 108, 117
Dinesminde 70
Djursland 56, 114
Dover 73, 74, 76, 87, 88
Dredsén 14, 15
Drøsselbjerg 71
Dybbøl 108, 109
Dybkjærlund 69

Ebeltoft 97
Edslev 93
Elsborg 65
Emborg 76, 77, 83, 86, 87, 88
Europa 20

Farum 102
Fauerskov 34
Firgårde 76, 77, 78
Fiskerhusene 75, 83, 88
Fjendsherred 67
Flade 71
Flensborg 56, 57
Forlev 78
Frederikshavn 62, 71
Frijsenborg 67, 95
Frisholm 24
Funder 24, 58
Fussingø 94
Fårup 103

Galten 24, 47
Gammel Estrup 94, 98
Gassum 119
Gjerrild 114
Gjessinggård 94
Gongen 82
Grauballe 57

Grauballegård 54, 55, 56, 57, 58
Grene 9
Grenaa 58, 71, 114, 115
Grønbæk 72
Guden Sø 75, 79
Gudenåen 56, 63, 72, 74, 75, 118
Gylling 103, 121
Gødvad 54, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 67, 70, 71

Hadsten 33, 34, 104, 105
Hadsund 119
Haldum 50, 51, 53
Hamburg 15
Hammel 47, 95, 98, 102
Hårlev 66
Hasselager 95
Helgenæs 97
Hemstok 73, 84
Hids Herred 71
Himmelbjerg 99
Hinge 104
Hinnerup 39, 47, 49, 51, 52, 98, 105, 116, 121
Hinneruplund 52, 47, 49
Hjarbæk 69
Hjelmslev herred 73, 79, 87
Holgersdal 68
Holme 31, 32
Holstebro 17
Hornslet 109
Horsens 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21,
22, 23, 95
Houlbjerg 102
Hvilsager 109
Hvilsted 111
Hvinningdal 58
Højbjerg 88, 110, 111
Højbjerg Mølle 65, 72
Hørning 117
Hørup 72
Hårby 78

Illerup 78
Ingerslev 93
Innsbruck 15

Jelling 64
Jordan 117
Jylland 52, 96, 102

Kalsbøl 60
Kalundborg 41
Kariby 109
Kasted 28, 29, 30, 37, 103
Kattegat 114
Kjellerup 69
Kjærsgård 58
Klode Mølle 70
Knebel 107
Kolding 21
Kollerup 105
Korsør 72
Kragelund 72
Kærbygård 28
Kærsgård Mølle 70
København 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 21,
22, 23, 40, 41, 43, 64, 72, 88, 92, 100, 109,
117
Køln 15

Langsø 69
Levering 57
Linz 15
Linå 72
Lisbjerg 28, 33, 35, 36, 37, 38, 106, 115, 116
London 13, 14, 15, 23, 109
Lyngby 102, 103
Lyngbygård 94
Lysgård Hids herreder 71, 72
Løtten 62

Malling 99
Marcuspladsen 17
Marienlund (»Gl. Skovridergård«) 67
Marselisborg 31
Mesing 78
Midtjylland 114
Midtjylland 9, 49
Moesgård 48, 106, 115, 116, 117
Mols 97, 107
Mossa 80
Mundelstrup 42
Munkekanalen 88
München 15
Møllerup 55, 56
Mørke 102
Mårslet 100

Nebobjerget 117
Nisset 55, 68
Norditalien 14
Nordsøen 14
Norge 21, 70
Novgorod 115
Nygaard 84
Nørhald 108
Nørre Djurs 114
Nørrejylland 38, 54, 88, 98
Nørreskov 64
Nørreskoven 47

Odder 47, 99
Odense 44
Ormslev 89, 90, 91
Oslo 72
Overgård 58, 94

Paris 17, 20, 23
Pforzheim 13
Prag 14, 15
Preussen 10
Purhus 119

Randers 34, 44, 54, 63, 64, 66, 76, 94, 100,
117, 119
Ribe 10
Risskov 88, 97, 112, 113
Ristrup 94, 121, 122
Rodslev 109
Rohdegård 40, 41, 45
Rold 114
Rosenholm 94, 109
Rotterdam 57
Rugård 56
Ry 74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 84, 88, 99
Rye Mølle 74
Rødemølle 31, 37
Rødkærsbro 102
Rødovre 102

Sabro 40, 42, 45, 103
Salzburg 15
Samsø 88, 100
Sandby 34, 39, 42, 43, 45, 46
Sarup 116
Saxild-Nølev 55, 60, 71
Siim 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
83, 84, 85, 86, 87, 88
Silkeborg 54, 55, 56, 58, 63, 64, 65, 67, 68,
69, 70, 71, 72, 95, 117, 118
Silkeborg Hovedgård 54, 55, 56
Sjælland 11
Skanderborg 65, 67, 72, 76, 79, 99
Skandinavien 13, 118
Skannerup 118
Skejby 30, 31, 32, 33, 34, 35, 106
Skovby 121

Skovgård 57, 58
Skærsbro 79
Skærså 73, 74, 75
Slesvig 68
Solbjerg 110, 111, 121
Spønttrup 119
Spørring 31, 36, 38
Starajo Ladoga 115
Stensballegård 62
Stettin 15
Strands 107
Sverige 118
Svostrup 54, 55, 57, 58
Sydvestfyn 116
Syrien 103
Søften 30, 31, 36, 38, 106, 116
Søholt (Sandholt) 68
Sølund 69
Sønderjylland 108
Sørbymagle 11

Terp 106
Them 24, 25, 26
Tiist 103

Tisdal 70
Tiset 111
Trige 32
Tulstrup 111
Tunø 100
Tvilum 118
Tyskland 13, 21, 75
Tårup 67
Taastrup 46

USA 17

Vejlby 90, 96, 97, 112, 113
Vejle 10
Venedig 17
Vessø 73, 74, 75, 79, 84, 88
Vester Kejlstrup 54, 58, 59, 60, 70
Vester Lisbjerg 32, 33, 38
Vestjylland 49
Viborg 54, 58, 64, 65, 68, 72, 88, 90, 91, 94,
98, 107, 119
Viby 90, 96, 110
Vilhelmsborg 93, 100
Vissing 104

Vissing Kloster 78
Vitten 52
Väsby 118

Wengegård 73
Wien 14, 15, 16, 17, 19, 23

Ølsted 32
Øm Kloster 88
Ørskovgård 61
Ørting 121
Øster Bording 58
Øster Kejlstrup 54, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 71
Østerkær 46
Østjylland 47, 94, 100, 101
Østring 10

Aabo 92
Ålborg 66
Århus 17, 19, 20, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 37, 39, 41, 42, 47, 62, 66, 67, 68, 71,
72, 95, 96, 97, 100, 110, 112, 113, 115, 117,
121